

faro

TIJDSCHRIFT
over cultureel
ERFGOED

Experiment 'Alles kids'

Gedurfd en succesvol

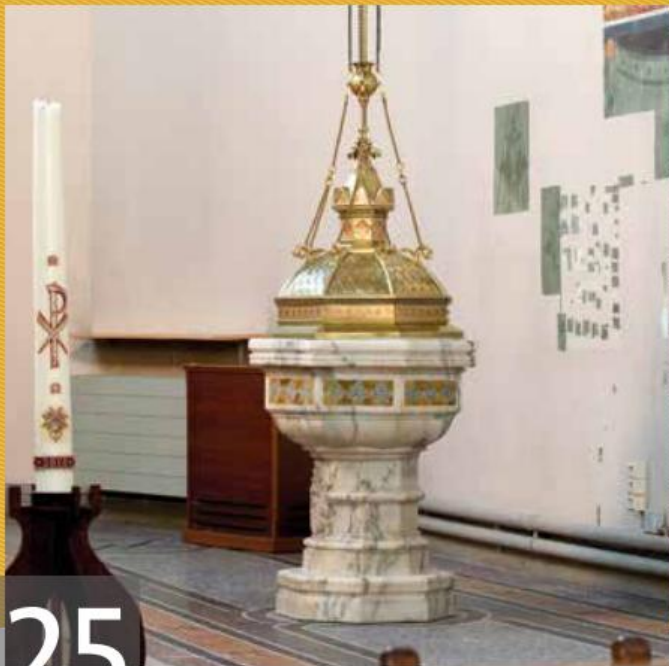
Dossier 'Erfgoed en duurzaamheid'

Tijd om de handen uit de mouwen te steken

Dossier 'Digitale uitdagingen'

Is digitaal nu echt het nieuwe normaal?

25

500 jaar Luther

31

Arbeid en migratie in
West-Vlaanderen

Inhoud oktober 2017

- 4 Duurzaamheid, what's in a name? Kleine geschiedenis van een denken
■ *Alexander Vander Stichele*
- 12 Het is allemaal niet zo vrijblijvend. Interview met Luc Martens ■ *Alexander Vander Stichele*
- 14 Geef betekenis aan je acties. Interview met Sophie Cornet ■ *Roel Daenen*
- 16 Begin met het laaghangend fruit. Interview met Eva Peeters ■ *Alexander Vander Stichele*
- 18 Doe zoals thuis. Interview met Kris Geysen ■ *Alexander Vander Stichele*
- 20 Experiment met lef. Kindertentoonstelling Alles kids ■ *Hildegarde Van Genechten*
- 24 Luther in de Lage Landen. Protestants-evangelisch erfgoed voor dummies ■ *Aaldert Prins*
- 31 Vamos Vacaturos:aan de slag in West-Vlaanderen. Over arbeidsmigratie vroeger en nu
■ *Dominique Velghe*
- 36 Naar een groter digitaal bewustzijn in de cultureel-erfgoedsector? ■ *Olga Van Oost*
- 45 Het digitale fundament van het museum. Hoe mensen en collecties duurzaam digitaal verbinden? ■ *Olga Van Oost*

60

Kies de goede inlijststrategie

- 50 Zalando in de archiefsector? Rondetafelgesprek over de digitale stand van zaken bij de archieven ■ *Bart De Nil*
- 56 Zichtbaar, vindbaar en bruikbaar! Digitale uitdagingen voor erfgoedbibliotheken ■ *Jeroen Walterus*
- 62 Kunst op reis. Maar eerst: een goede inlijststrategie ■ *Sara Mateu*
- 68 Meerstemmig erfgoed. Multiperspectiviteit in erfgoededucatie ■ *Paul Janssenswillen, Els Vinckx en Silke Leenen*
- 74 Open, open, open moet het zijn. De Brugse en Denderlandse casussen ■ *Roel Daenen en Bart De Nil*
- 80 Pinfo ■ *Bram Wiercx en Annemie Vanthienen*
- 80 Ten voeten uit

■ COLOFON

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed, 10 (2017) 3
ISSN 2030-3777

REDACTIERAAD

Roel Daenen, Bart De Nil, dr. Marc Jacobs, Julie Lambrechts, dr. Alexander Vander Stichele, Hildegarde Van Genechten, Jürgen Vanhoutte, dr. Jacqueline van Leeuwen, dr. Olga Van Oost, dr. Gregory Vercauteren en dr. Jeroen Walterus.

redactie@faro.be

HOOFDREDACTEUR

*Roel Daenen
roel.daenen@faro.be*

BEELDREDACTIE

Katrijn D'hamers

EINDREDACTIE

Birgit Geudens & Annemie Vanthienen

VORMGEVING

Silke Theuwissen

DRUK

Drukkerij Albe De Coker, Hoboken

ADVERTEREN

*Roel Daenen
roel.daenen@faro.be*

ABONNEMENTEN

Een abonnement kost in België 25 euro (30 euro in het buitenland). Prijs los nummer: 8 euro. Meer informatie en aanmelding op www.faro.be/abonnementen.

TECHNISCH-ADMINISTRATIEVE ONDERSTEUNING

FARO-secretariaat

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

dr. Marc Jacobs, p.a. Priemstraat 51, BE-1000 Brussel

BLIND PEER REVIEW

De artikels in dit tijdschrift worden aan een procedure van blind peer review onderworpen.

© FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw

De redactie heeft ernaar gestreefd de wettelijke bepalingen in verband met de intellectuele eigendom van de beelden na te streven. Indien u meent dat voor een bepaald beeld het auteursrecht van de maker of zijn/haar erfgenamen werd geschonden, neem dan contact op met de redactie.

ONTDEK MEER IN DIT TIJDSCHRIFT MET DE ERFGEDAPP

1. DOWNLOAD de erfgoedapp.
2. SCAN de QR-code.
3. Ziet u een + ? Scan de foto en ontvang meteen meer informatie.

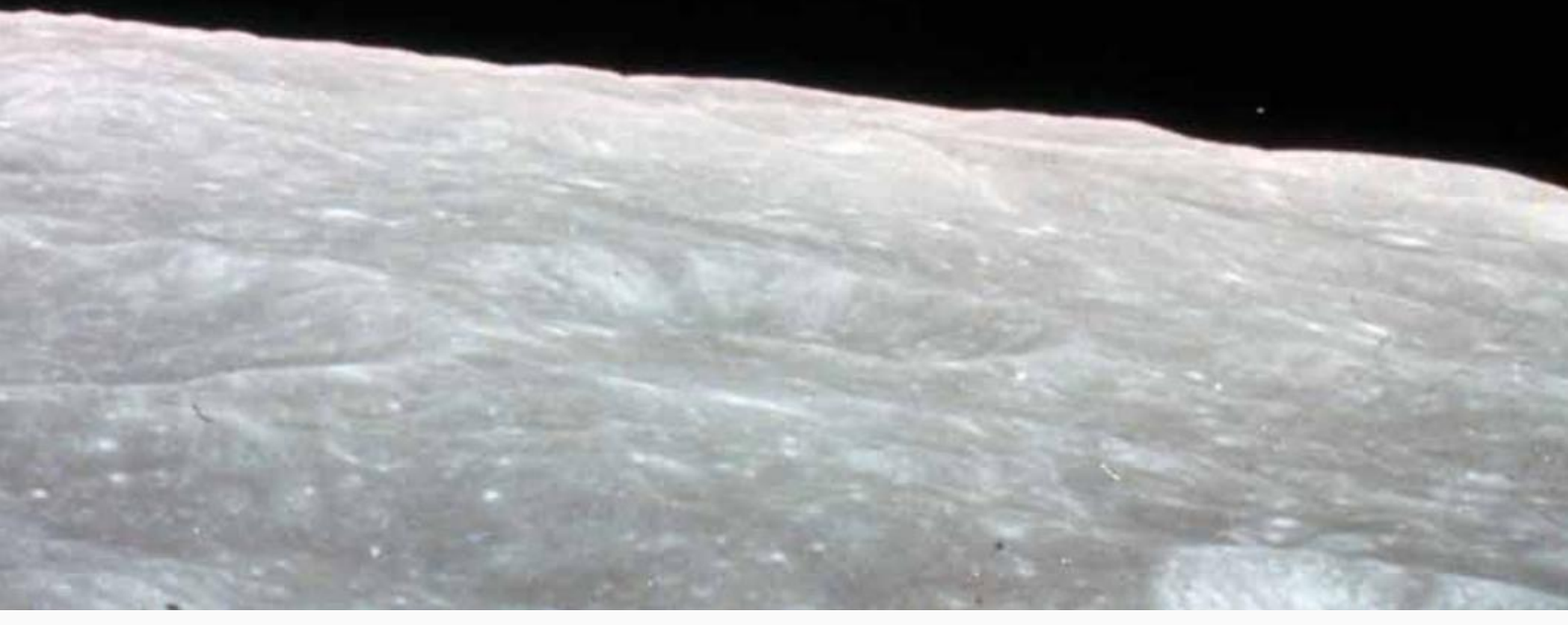
www.faro.be/tijdschrift

folio
MAGAZINES
MET CULTUUR

Vlaanderen
verbeelding werkt

**Duurzaamheid,
what's in a name?**

Kleine geschiedenis van een denken

TEKST Alexander Vander Stichele

Op 1 december organiseert FARO opnieuw het Groot Onderhoud. Het evenement vindt dit jaar plaats in Leuven en staat in het teken van 'erfgoed en duurzame ontwikkeling'. Het duurzaamheidsthema kwam de voorbije jaren steeds prominenter op de politieke en bredere maatschappelijke agenda te staan. De duurzaamheidsproblematiek is dan ook van die aard dat we niet langer kunnen weggijken. In dit focusdossier gaan we dieper in op 'duurzame ontwikkeling' en de (mogelijke) rol van zowel het erfgoed als erfgoedspelers in de transitie naar een duurzame samenleving. In dit dossier willen we enerzijds conceptuele klaarheid scheppen rond de gebruikte terminologie en denkkaders. Daarnaast laten we een aantal stemmen aan het woord van binnen en buiten de erfgoedsector.

"Het rapport van deze groep wetenschappers is nu beschikbaar en we leggen het graag voor aan het publiek en de beleidsvormers. De conclusies geven aan dat de mensheid niet kan blijven doorgaan zich met toenemende snelheid te vermenigvuldigen en materiële vooruitgang als hoofddoel te beschouwen, zonder daarbij in moeilijkheden te komen. [...] Zelfs in dit stadium van het onderzoek wordt duidelijk dat er enige fundamentele wijzigingen in onze levensfilosofie en in ons gedrag noodzakelijk zijn."

Klinkt dit citaat niet heel hedendaags? Steeds meer worden we met rapporten, studies en andere publicaties geconfronteerd waarin gesteld wordt dat we als mensheid het roer drastisch dienen om te gooien, willen we de toekomst van onze planeet vrijwaren. De toon van deze rapporten wordt ook steeds urgenter. Veel tijd rest ons immers niet meer. En toch is dit fragment bijna 45 jaar oud. Het komt uit het voorwoord bij het ophefmakende rapport 'Grenzen aan de groei' uit 1972 van de (nog steeds actieve) Club van Rome.¹ In dit rapport werd voor het eerst aan de hand van computermodellen en een uitgewerkt systeemtheoretisch kader (het zogenaamde 'Wereldmodel') aangetoond dat de draagkracht van onze planeet niet onbepert is. Samen met een aantal andere beroemd geworden publicaties uit die tijd, waaronder Rachel Carsons ecologische fabel *Silent Spring*,² en het vrijgeven van de iconische 'Earthrise' foto³ van de Apollo 8-ruimtemissie, heeft dit rapport ertoe geleid dat we ons in toenemende mate bewust werden van de fragiliteit van onze planeet. Een ander gevolg was dat de milieubeweging (en haar politieke vleugel) de wind in de zeilen kreeg. Zo vervelde in Vlaanderen de begin jaren 1970 door pater Luc Versteylen opgerichte milieugroepering Anders Gaan Leven langzaam tot de politieke partij Agalev, opgericht in 1979.

“ De idee dat dat de aarde kwetsbaar is en dat de mens in toenemende mate roofbouw pleegt op haar natuurlijke habitat en zo bijdraagt aan de vernietiging van de planeet is natuurlijk ouder dan 1972.

De idee dat de aarde kwetsbaar is en dat de mens in toenemende mate roofbouw pleegt op haar natuurlijke habitat en zo bijdraagt aan de vernietiging van de planeet is natuurlijk ouder dan 1972. Zo wordt de eind 18e-, begin 19e-eeuwse wetenschapper en avonturier Alexander von Humboldt beschouwd als de vader van de moderne ecologische beweging.⁴ Hij was zowat de eerste die de Aarde beschouwde als een alomvattend ecosysteem waarbij alles met elkaar verbonden is, en waarvan dus ook de mens integraal deel uitmaakt. Hiermee ging hij lijnrecht in tegen de gangbare opvatting dat de mens 'anders' was en buiten of boven de natuur stond. Het is precies die laatste opvatting – die opmerkelijk genoeg nog steeds leeft – die ertoe geleid heeft dat we ons als soort meer dan eens roekeloos gedroegen (en nog steeds gedragen) tegenover de ons omringende fauna en flora.⁵ De wetenschappelijke inzichten van von Humboldt hebben niet alleen een zeer grote invloed gehad op tijdgenoten als Charles Darwin of Henry David Thoreau, maar bepalen nog altijd in grote mate onze hedendaagse blik op ecologie en de wijze waarop mens en natuur zich tot elkaar verhouden.

Triple bottom line

Ook al vinden we dus de kiemen van het huidige duurzaamheidsdenken in de 19e eeuw, werd er bijna een halve eeuw geleden al gesproken over de "grenzen aan de groei" en het feit dat we anders moeten gaan leven, is het concept van 'duurzame ontwikkeling' toch veel jonger. De standaarddefinitie van duurzame ontwikkeling gaat terug op het befaamde ►

■ De iconische 'Earthrise' foto van de Apollo 8-ruimtemissie maakte velen ervan bewust dat de planeet kwetsbaar is.

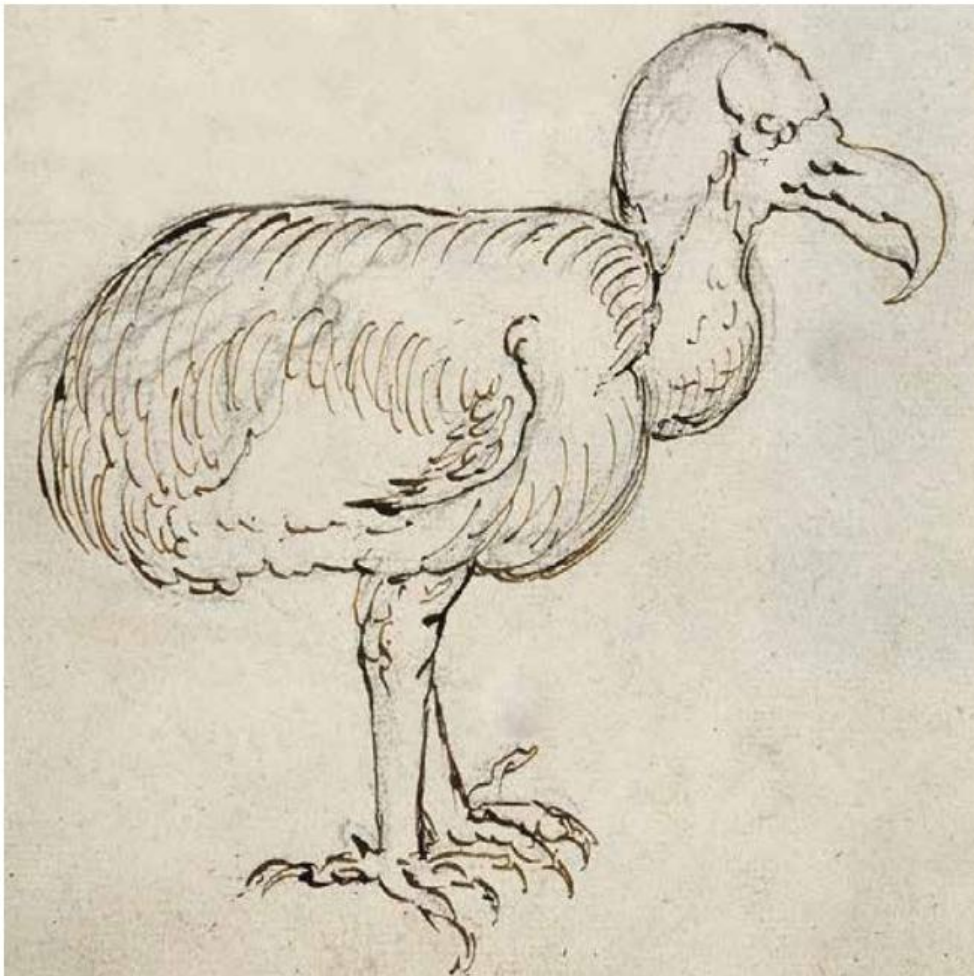
Brundtlandrapport uit 1987. In dit rapport⁶ wordt duurzame ontwikkeling als volgt omschreven: “*development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own ends.*” In al zijn eenvoud gaat deze omschrijving naar de kern van de zaak. Centraal in de analyse van het Brundtlandrapport staat de vaststelling dat de wereld worstelt met verschillende crisissen die (deels) met elkaar verbonden zijn, elkaar versterken en zodoende de toekomst van de hele planeet hypothekeren. Het rapport spreekt in dit verband over “*interlocking crises*”, zoals de bevolkings-, de energie-, de ecologische crisis, enzovoort. Op zich is deze analyse niet nieuw. Ook het rapport van de Club van Rome van vijftien jaar eerder wees op de verwevenheid van de diverse problematieken en het zichzelf versterkende effect ervan.

Nieuw is dus vooral het munten van de term ‘duurzame ontwikkeling’, met impact op ecologisch, sociaal en economisch vlak. Dit laatste zal in de managementliteratuur later omschreven worden als de “*triple bottom line*”, of de drie P’s die in rekening moeten worden gebracht in het kader van duurzaam ondernemerschap: *People, Planet* en *Profit*.⁷ Een ondernemerschap dat niet enkel gericht is op winstmaximalisatie (*profit*), maar dat ook rekening houdt met de sociale kant van de zaak (*people*) en de ecologische randvoorwaarden (*planet*) waarin geproduceerd of gewerkt wordt, omschrijft men vaak als ‘maatschappelijk verantwoord ondernemerschap’ (MVO).⁸

“ Centraal in de analyse van het Brundtlandrapport staat de vaststelling dat de wereld worstelt met verschillende crisissen die (deels) met elkaar verbonden zijn, elkaar versterken en zodoende de toekomst van de hele planeet hypothekeren. Het rapport spreekt in dit verband over “interlocking crises”, zoals de bevolkings-, de energie-, de ecologische crisis, enzovoort.

Duurzaamheid of duurzame ontwikkeling

Het feit dat het denken rond duurzame ontwikkeling zo snel werd opgepikt door het bedrijfsleven (zie de hele managementliteratuur hierover) brengt ons tot een belangrijk punt. Het gaat met name over het feit dat er, los van de bovenstaande algemene omschrijving, geen vaste, welomschreven definitie bestaat van wat die duurzame ontwikkeling nu precies inhoudt. Een specifiek stappenplan of te volgen proces ontbreekt eveneens. Laat staan dat er een welomschreven einddoel is, met concrete doelstellingen. Het Brundtlandrapport zegt dan ook expliciet dat het duurzaam

■ Alexander von Humboldt ging in tegen de opvatting dat de mens boven de natuur stond. Die suprematie leidde er onder andere toe dat diersoorten uitstierven. Tekening van een Dodo uit het dagboek van de Gelderland, 1601.

ontwikkelingsconcept wel grenzen impliceert, maar het geeft geen absolute grenzen op van wat mag en kan. Naargelang de economische, ecologische en sociale evoluties zullen de grenzen namelijk telkens weer heronderhandeld en herbepaald moeten worden.

Deze dynamische omschrijving zorgt ervoor dat verschillende maatschappelijke spelers het concept kunnen reciperen en op de voor hen meest voordelige manier kunnen invullen. Net zoals veel begrippen uit de duurzaamheids sfeer gaat het dus over een begrip met een duidelijke politiek-ideologische gelaagdheid. En dat maakt het allerm minst onomstreden. Zo is er allereerst de notie van 'ontwikkeling'. Ontwikkeling impliceert een (al dan niet bewust) geïnitieerd proces, een toestand van verandering die meestal in positieve zin geïnterpreteerd wordt. Dit houdt in dat de nieuwe of eindtoestand als *beter* wordt beschouwd dan de begintoe stand, en dat er altijd verder kan ontwikkeld worden.

Volgens heel wat critici wringt hier al het schoentje en maakt precies het ontwikkelingsgerichte idee het voor zoveel partijen interessant om de duurzaamheidsfilosofie te belijden. Zo zou het de dominante neoliberale ideologie impliciet onderschrijven, met haar nadruk op groei, deregulering, efficiëntie, winstmaximalisatie en een doorgedreven managementsdenken. Anders gezegd: alle grote mondiale problemen of crisissen lossen zich op termijn op, op voorwaarde dat men de markt zijn werk laat doen, de technologie zich verder laat ontwikkelen en de problemen worden aangepakt als managementvraagstukken. Volgens diezelfde critici is dit een heel cynische gedachte. Precies omdat de klimaatcrisis (en heel wat andere mondiale moeilijkheden) te wijten zijn aan de liberale markteconomie waarin de niet-aflattende productie en consumptie centraal staan, net als een quasiblind vertrouwen in de technologische en wetenschappelijke vooruitgang. Tegenstanders van de ontwikkelingsgerichte duurzaamheidsnotie waarschuwen dan ook om de noties 'duurzaamheid' en 'duurzame ontwikkeling' niet als inwisselbaar te beschouwen. Een duurzame toekomst impliceert volgens hen onder meer dat we moeten inzetten op een fundamenteel ander economisch model waarin circulariteit en "*degrowth*" of een stationaire economie centraal staan.⁹

Losse eindjes

Door wat te morrelen in de marge van het huidige, op groei gerichte economische bestel komen we er volgens die tegenstanders niet meer. Ook de economie moet rekening houden met de ecologische grenswaarden en – vooral – een stuk humaner worden. In duurzaamheidskringen gaat men er dan ook van uit dat er een fundamentele transitie nodig is naar een sociaal-rechtvaardige en ecologisch duurzame samenleving. Binnen het transitiedenken probeert men die alternatieve toekomst ook te verbeelden in een gemeenschappelijk toekomstbeeld.¹⁰ Men komt dan uit op een samenlevingsmodel waarin we als mensheid leven binnen de ecologische grenzen van onze planeet. Waarin sociale ongelijkheid afgebouwd wordt en de economie niet meer het primaat van alle dingen is. Daarnaast is het een samenleving waar de democratie verdiept wordt via meer burgerparticipatie en -inspraak, een actievare en meer sturende overheid en een daadkrachtig middenveld. Het is een open en creatieve sa-

“Binnen het transitiedenken probeert men die alternatieve toekomst ook te verbeelden in een gemeenschappelijk toekomstbeeld. Men komt dan uit op een samenlevingsmodel waarin we als mensheid leven binnen de ecologische grenzen van onze planeet. Waarin sociale ongelijkheid afgebouwd wordt en de economie niet meer het primaat van alle dingen is.

menleving waarin levenskwaliteit vooropstaat. Dat ook dit toekomstbeeld niet altijd even helder is en nog heel wat losse eindjes bevat, of dat de weg ernaartoe ook niet altijd even duidelijk is, daarvan is men zich terdege bewust.¹¹

Moet het echt anders?

Maar moet dat nu, dat streven naar een duurzamer samenlevingsmodel? En is het echt nodig dat we er allemaal een meer duurzame levensstijl op gaan nahouden? Eigenlijk wel, ja. Zou het niet kunnen dat al die onheilsberichten wat overdreven zijn? Allerm minst. Volgend op het Brundlandtrapport zijn er internationaal – voornamelijk vanuit de Verenigde Naties – immers een aantal ontwikkelingen geweest die ervoor gezorgd hebben dat we – zeker wat de klimaatverandering betreft – de kop niet langer in het zand kunnen steken. Zo werd in 1988 in de schoot van de United Nations Environment Programme (UNEP) het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)¹² opgericht. Deze organisatie moet beleidsmakers op geregelde tijdstippen voorzien van de laatste wetenschappelijke inzichten en prognoses inzake de klimaatverandering, de impact ervan en de opties die ons resten om het tij te keren. Het panel bestaat uit honderden experts uit de hele wereld. Het IPCC doet zelf geen onderzoek, maar evalueert peer-reviewed onderzoek dat is gepubliceerd in wetenschappelijke vaktijdschriften en onderzoeksrapporten. Het eerste Assessment Report (AR1) verscheen in 1990 en het (voorlopig) laatste (AR5) in 2013-2014. Samen met onder meer de Global Environment Outlook rapporten van de UNEP zelf, waarvan het eerste verscheen in 1997 en het meest recente dit jaar, wijzen de bevindingen van het IPCC steeds sterker in dezelfde richting:

*“Human influence has been detected in warming of the atmosphere and the ocean, in changes in the global water cycle, in reductions in snow and ice, in global mean sea level rise, and in changes in some climate extremes. This evidence for human influence has grown since AR4. It is extremely likely that human influence has been the dominant cause of the observed warming since the mid-20th century.”*¹³

Ook al is de unanimitieit onder (klimaat)wetenschappers over de nefaste menselijke invloed op ons ecosysteem groot – geologen spreken in deze context trouwens al over het *Antropoceen* als geologisch tijdvak: het tijdperk waarin ►

de mens de belangrijkste kracht is die de aarde vormgeeft¹⁴ – toch blijft de politiek de feiten achterlaten. Naast de oprichting van het IPCC organiseerden de Verenigde Naties vanaf begin jaren 1990 immers ook een aantal belangrijke klimaatconferenties.¹⁵ Daar werden door de aanwezige politici vaak belangrijke akkoorden gesloten en plechtige beloftes gedaan (denk aan het Kyoto-protocol of de Akkoorden van Parijs). De realiteit is echter dat die niet of slechts beperkt gerealiseerd of ingelost (kunnen) worden. Doorgaans blijft het bij *window-dressing* op het internationale toneel. Politici tonen te weinig daadkracht en algemeen gesteld is het *too little, too late*.¹⁶ Zo maakte men in Parijs afspraken om de uitstoot van broeikasgassen aan banden te leggen, zodat de klimaatopwarming beperkt blijft tot 1,5 of 2 graden Celsius ten opzichte van het pre-industriële niveau. Dit terwijl de (doorgaans conservatieve) voorspellingen van het IPCC aangeven dat de 2 graden met een grote waarschijnlijkheid zullen overschreden worden. Op zich is het overschrijden van die tweegradengrens nu ook niet de druppel die de emmer zal doen overlopen. Deze bovengrens is namelijk ook een compromis tussen wetenschappers. Wel is het zo dat we zeker zijn dat hoe hoger de temperatuur stijgt, hoe groter de effecten van de klimaatverandering zullen zijn. En gezien de aarde als een complex ecosysteem is, valt het moeilijk te voorspellen wat de interacties zullen zijn tussen de diverse klimaatfenomenen, en welke gevolgen dit zal hebben voor alle leven op aarde. Zeker wanneer de temperatuur op termijn al te sterk zou stijgen, vreezen klimaatwetenschappers een niet te voorziene acceleratie en zich onderling versterkende klimaateffecten die de huidige prognoses en ramp-scenario's zelfs doen verbleken. Zo is het bijna een certitude dat het aantal klimaatvluchtelingen in de toekomst sterk zal stijgen, waarbij – in de meest extreme prognoses – de influx in Europa zo groot zal zijn dat onze sociale orde omvergeworpen wordt.¹⁷

Want een ding staat vast: het zijn de meest kwetsbaren die wereldwijd de grootste slachtoffers van de klimaatverandering zijn. En dit terwijl hun ecologische voetafdruk (en dus ook hun bijdrage aan de klimaatopwarming) veel kleiner is dan die van de modale westerling.¹⁸ Dit is wat de Belgische klimaatexpert Jean-Pascal van Ypersele “*the double injustice of climate change*” noemt.¹⁹ Daarom is het belangrijk dat we de klimaatproblematiek ernstig nemen, onze kop niet in het zand steken en beter ageren voor het te laat is. En dit niet enkel als individuele burgers, maar evengoed als leden van een gemeenschap of als werknemers in organisatieverband.

Erfgoed, erfgoedinstellingen en duurzame ontwikkeling

Hierboven gaven we aan dat de meest gebruikte omschrijving van duurzame ontwikkeling deze is uit het Brundtlandrapport. Ook het idee van de *triple bottom line* is aan dit rapport ontleend. De pijlers van een duurzame

■ De standaarddefinitie van duurzame ontwikkeling gaat terug op het befaamde Brundtlandrapport uit 1987. Het rapport werd vernoemd naar de voorzitter: de Noorse premier Gro Harlem Brundtland. Foto: Simon Ruf / Social Media Team, CC BY-ND 2.0.

■ Earth Overshoot Day berekent de dag van een bepaald jaar waarop de mensheid zoveel heeft opgebruikt als wat de Aarde op één jaar tijd kan voortbrengen. www.overshootday.org.

samenleving zijn de economie, de ecologie en het sociale. Maar helemaal juist is dit niet. Naast deze drie pijlers zijn er best nog een aantal andere maatschappelijke sferen te onderscheiden, die op zijn minst in dat basismodel een eigen plaats verdienen. Een daarvan is de sfeer van het culturele, waarvan cultureel erfgoed een belangrijke component is.²⁰ Over de precieze rol van cultuur en meer specifiek erfgoed in het duurzaam ontwikkelingsdiscours wordt al langer nagedacht en gediscussieerd.²¹ Dat cultuur een belangrijke rol speelt in het duurzaamheidsdenken kan nauwelijks nog worden betwist. Alleen blijkt het tot op vandaag heel moeilijk te zijn om cultuur en erfgoed hun rechtmatige rol te geven in de internationale, nationale en lokale duurzaamheidsagenda's, en om deze rol ook te verankeren in concrete beleidsinitiatieven.²²

Ruwweg worden drie mogelijke rollen toegekend aan cultuur (en dus ook aan erfgoed) in de context van duurzame ontwikkeling. Van iets dat omwille van zijn waarde voor de samenleving beschermd en gekoesterd dient te worden (cultuur *in* duurzame ontwikkeling), naar een rol als aanjager van een meer duurzame samenleving op het vlak van ecologie, economie en mensen (cultuur *voor* duurzame ontwikkeling). Tot en met een rol als fundament voor een diepgaande maatschappelijke omwenteling richting een meer duurzame toekomst (cultuur *als* duurzame ontwikkeling). Het is niet zo dat de ene rol noodzakelijk volgt op de andere. De drie staan los van elkaar waarbij, naargelang de specifieke context en het tijdstip, een of meer van deze rollen centraal kunnen komen te staan in het duurzaamheidsdiscours en -praktijk.

Erfgoedinstellingen en/of -organisaties kunnen ook inzetten op of gebruikmaken van de drie rollen die cultuur/erfgoed kan spelen in het transitieproces naar een duurzame(re) samenleving. Zo kunnen ze enerzijds het belang van culturele verscheidenheid benadrukken en de teloorgang of preciaire toestand van zowel materiële als immateriële cultuuruitingen en erfgoed blijvend onder de aandacht brengen. Dit gaat naar de kern van hun werking. Anderzijds kunnen ze, door zelf consequent de duurzaamheidskaart te trekken, het goede voorbeeld geven voor hun medewerkers, bezoekers ... en deze hierrond blijvend sensibiliseren en zelfs responsabiliseren. Erfgoedinstellingen en/of -organisaties kunnen ►

■ België staat zelfs op een betreuenswaardige vijfde plaats wat betreft de ecologische voetafdruk. © James Walsh, CC BY-ND 2.0.

“ Daar waar de acht Millenniumdoelstellingen voornamelijk gericht waren op het arme Zuiden, is de Agenda 2030 een mondiale agenda. Ze geldt met andere woorden voor iedereen en heeft als primair doel om tegen 2030 onze planeet op een duurzame koers te brengen.

dus mee zorgen voor een bredere duurzaamheidsdynamiek en een multiplicatoreffect teweegbrengen binnen de samenleving. Ten slotte kunnen erfgoedactoren, -praktijken en -collecties vanuit hun geworteldheid in het verleden de bestaande handelingswijzen, denk- en waarderingskaders in een breder historisch, sociaal, politiek en cultureel kader plaatsen. Op die manier kunnen ze ook proberen ingesleten gedragspatronen, denk- en waarderingskaders in vraag te stellen en zo bij te dragen tot het verbeelden van alternatieve, meer duurzame toekomstmodellen.

De SDG's als kader en kans

Vindt u dit te theoretisch of te abstract? Dan is er voor u sinds kort een internationaal kader dat als leidraad kan dienen als u concreet de handen uit de mouwen wil steken en een bijdrage wil leveren aan een meer duurzame samenleving. Het gaat over de Agenda 2030 van de Verenigde Naties, met de daaraan gekoppelde Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen (SDG's).²³ Deze duurzame ontwikkelingsagenda is de opvolger van de zogenaamde 'Millenniumdoelstellingen' die liepen van 2000 tot 2015,²⁴ maar is een stuk holistischer en ambitieuzer. Daar waar de acht Millenniumdoelstellingen voornamelijk gericht waren op het arme Zuiden, is de Agenda 2030 een mondiale agenda. Ze geldt met andere woorden voor iedereen en heeft als primair doel om tegen 2030 onze planeet op een duurzame koers te brengen. Daarvoor vertrekt ze van 17 Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen (gekoppeld aan 169 subdoelstellingen), die onderling met elkaar verbonden zijn en die uitgaan van de noodzakelijke transitie naar een sociaal-rechtvaardige, ecologische en economisch duurzame samenleving. De basisinsteek is dus nog steeds de triple P, waarbij Profit/Winst vervangen is door het minder beladen Prosperity/Welvaart. Daarnaast worden twee extra P's aan-

gehaald: Peace/Vrede en Partnerships/Partnerschappen als noodzakelijke voorwaarden om de transitie te kunnen doen slagen.

Twee evidente kritieken die op deze mondiale ontwikkelingsagenda kunnen gegeven worden, zijn enerzijds het ontwikkelingsgerichte denken, dat niet noodzakelijk rekening houdt met de natuurlijke begrenzings van onze planeet (zie boven). En anderzijds de vrijwel complete afwezigheid van de zonet besproken culturele component. Ook erfgoed is dus nagenoeg afwezig, laat staan de rol die erfgoed kan spelen in deze Agenda 2030. De enige verwijzing naar de rol van erfgoed in het duurzaam ontwikkelingsverhaal vinden we onder subdoelstelling 4 van doelstelling 11 over 'Duurzame steden en gemeenschappen': "De inspanningen verhogen om het culturele en natuurlijke erfgoed van de wereld te beschermen en veilig te stellen." De rol die dus belicht wordt is deze van cultuur/erfgoed in duurzame ontwikkeling. Over de meer fundamentele rol die erfgoed kan vervullen voor en als duurzame ontwikkeling wordt met geen woord gerept.

Bovendien lijkt het er op dat subdoelstelling 11.4 toch voornamelijk gaat over onroerend erfgoed, wat als een zeer minimale invulling van het erfgoedbegrip kan beschouwd worden. Uit deze kritieken blijkt dat deze Agenda 2030, net zoals zoveel andere internationale verdragen, een compromistekst is waarin heel veel partijen zich moeten kunnen vinden. Het is zeker geen radicale veranderingsagenda waarin ook de essentiële rol van cultuur en culturele processen ten volle

wordt erkend. Desalniettemin is het ook voor de cultuursector een bruikbaar kader.

In tegenstelling tot de Millenniumdoelstellingen van begin deze eeuw is de animo voor de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen veel groter. En dit op alle vlakken. Zowel op verschillende beleidsniveaus (internationaal, nationaal, regionaal en lokaal), binnen diverse sectoren (van profit tot non-profit) als op organisatie- en instellingsniveau gaat men momenteel met de Agenda 2030 aan de slag. Erfgoedinstellingen en -organisaties mogen de kans niet missen om zich hierbij aan te sluiten. Voor de erfgoedsector zijn er trouwens heel wat aanknopingspunten met andere internationale kaderteksten. Denk bijvoorbeeld aan de UNESCO-conventie voor het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed uit 2003 of de Faro-conventie van 2005, die het mogelijk maken om heel gericht aanknopingspunten te vinden.

Ook de Agenda 2030 en Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen kunnen op het eerste gezicht wat abstract lijken. Vanuit FARO zullen we er de komende maanden echter mee voor zorgen dat het hele kader wat meer concreter wordt ingevuld, opdat iedereen de mogelijkheden zal zien om op een geïntegreerde en holistische manier te werken aan een meer duurzame toekomst voor onszelf, onze kinderen en ons erfgoed.

Alexander Vander Stichele is stafmedewerker participatie en veldanalyse bij FARO.

- Zie: www.clubofrome.org. De Club van Rome publiceerde in de loop der jaren regelmatig geactualiseerde versies van hun eerste rapport en nieuwe prognoses. De laatste publicatie, 'A Global Forecast for the Next Forty Years,' dateert van 2012.
- Zie: http://library.uniteddiversity.coop/More_Books_and_Reports/Silent_Spring_Rachel_Carson-1962.pdf, www.downloads.imune.net/medicalbooks/The%20Story%20of%20Silent%20Spring%20of%20Rachel%20Carson.pdf en www.environmentandsociety.org/perspectives.
- Zie: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Earthrise>.
- Lees 's mans boeiende biografie, geschreven door Andrea Wulf: 'De uitvinder van de natuur. Het avontuurlijke leven van Alexander von Humboldt. Uitgeverij Atlas Contact, 2016.
- Zie bijvoorbeeld: https://nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_uitgestorven_dieren.
- Het Brundtlandrapport verscheen onder auspiciën van de World Commission on Environment and Development (WCED) met als officiële titel 'Our common future'. Het is beter bekend als het Brundtlandrapport, naar de commissievoorzitster Gro Harlem Brundtland die eveneens premier van Noorwegen was. Voor het rapport, zie: www.un-documents.net/our-common-future.pdf.
- J. ELKINGTON, *Cannibals with forks - Triple Bottom Line of 21st century business*. Stoney Creek, CT: New Society Publishers, 1997.
- Zij bijvoorbeeld: www.mvovlaanderen.be/wat-mvo.
- Zie in deze context o.a.: S. SCHOUTEN, *De circulaire economie: waarom productie, consumptie en groei fundamenteel anders moeten*. Editie Leesmagazijn, 2016.
- Zie in deze context o.a.: D. BARREZ, 'Transitie. Onze welvaart van morgen'. Pala.be | Pelckmans Pro, 2016.
- Zie in deze context o.a.: E. PAREDIS, 'Pleidooi voor een genuanceerde kijk op transitie', in: *Oikos* 68 (1), 71-86.
- Zie: www.ipcc.ch/news_and_events/docs/factsheets/FS_what_ipcc.pdf.
- Zie: www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ars/wg1/WG1AR5-SPM-FINAL.pdf.
- Zie in deze context o.a.: J. DAVIES, *Birth of the Anthropocene*. Berkeley. University of California Press, 2016.
- De eerste belangrijke conferentie vond plaats in Rio de Janeiro in 1992, de zogenaamde 'Earth conference'. Daar werd naast het VN-verdrag tegen woestijnvorming en het VN-verdrag over biodiversiteit ook het belangrijke VN-Klimaatverdrag ondertekend. Dit laatste verdrag, dat ondertekend werd door 197 lidstaten, trad in 1994 in werking. Het heeft als doel om de emissies van broeikasgassen te reduceren en daarmee de gevolgen van klimaatverandering te voorkomen. Het is in de schoot van het Klimaatverdrag dat de jaarlijkse VN-Klimaatconferenties georganiseerd worden, waarvan vooral deze uit 1997 in Kyoto (met het befaamde Kyoto-protocol) en deze uit 2015 in Parijs (met de ondertekening van het Akkoord van Parijs) bij het grote publiek bekend zijn. Het Klimaatverdrag steunt in belangrijke mate op de conclusies van de IPCC-rapporten. Zie ook: <https://unfccc.int/2860.php>.
- Zie in deze context o.a. een recent commentaarstuk van een aantal wetenschappers in *Nature*: www.nature.com/news/prove-paris-was-more-than-paper-promises-1.22378#/shortfall.
- Zie in deze context o.a.: WELZER, H. (2012). *Climate Wars. Why people will be killed in the twenty-first century*. Cambridge: Polity Press.
- M. SCHWARZ & J. ELPERS, *Sustainability is the new modernism: a cultural manifesto for the sustainist era*. New York, Distributed Art Publications, 2011. Dit blijkt ook heel duidelijk uit de berekeningen van het Global Footprint Network die jaarlijks per land de totale ecologische voetafdruk berekenen. De westerse landen prijken hier altijd bovenaan. België staat zelfs op een betreurenswaardige vijfde plaats wat betreft de ecologische voetafdruk. Uit de analyses van het Global Footprint Network blijkt trouwens ook dat we momenteel 1,7 aardes nodig zouden hebben om in al onze behoeften te voorzien. De 'Earth Overshoot Day', de dag waarop onze mondiale levensstijl de natuurlijke capaciteit van de aarde overschrijd komt trouwens steeds vroeger te liggen. Daar waar tot en met 1969 onze mondiale ecologische voetafdruk niet groter was dan de biocapaciteit van de aarde, overschrijden we deze sedert 1970 jaar na jaar. In 2000 viel de Earth Overshoot Day al op 23 september. Dit jaar viel deze symbolische dag op 2 augustus... Zie ook: <http://www.footprintnetwork.org>.
- Zie: www.climate.be/users/vanyp/presentations/2015-10-26_jpvy_roma_the_federation_of_the_double_injustice_of_climate.pdf.
- "Heritage is part of culture but it also supports and transmits culture and at the same time is culturally (and socially) defined and constructed" (p. 3 in Auclair, E. & Fairclough G. (Eds.) (2015). *Theory and practice in heritage and sustainability*. London-New York: Routledge.)
- Voor meer informatie over de rol van cultuur en (cultureel) erfgoed in het duurzaam ontwikkelingsdiscours verwijs ik graag naar de bevindingen van het COST Action IS1007-project. (COST staat voor European Cooperation in Science and Technology). Dit is een Europees project- en subsidieprogramma dat wetenschappers toelaat om interdisciplinaire onderzoeknetwerken op te zetten: <http://www.cost.eu/>). De bevindingen van het COST Action IS1007-programma 'Investigating Cultural Sustainability' vinden hun weerslag onder meer in het rapport: Desein, J., Soini, K., Fairclough, G. & Horlings, L. (Eds.) (2015). *Culture in, for and as sustainable development. Conclusions from the COST Action IS1007 Investigating Cultural Sustainability*. University of Jyväskylä - Finland; Jyväskylä University Press. Zie ook: <http://www.cost.eu/media/publications/Culture-in-for-and-as-Sustainable-Development-Conclusions-from-the-COST-Action-IS1007-Investigating-Cultural-Sustainability>. En het boek: AUCLAIR, E. & FAIRCLOUGH G. (Eds.) (2015). *Theory and practice in heritage and sustainability*. London-New York: Routledge. <http://www.cost.eu/media/publications/Theory-and-Practice-in-Heritage-and-Sustainability-Between-past-and-future>
- Zie bijvoorbeeld het totale ontbreken van cultuur in de Millenniumdoelstellingen die liepen van 2000 tot 2015 en de quasi onzichtbaarheid er van in de opvolger van de Millenniumdoelstellingen, de Duurzame ontwikkelingsdoelstellingen (SDG's).
- Zie: <http://www.sdgs.be>
- Zie: <http://www.un.org/millenniumgoals>

Het is allemaal niet zo vrijblijvend

Interview met Luc Martens

TEKST Alexander Vander Stichele

FARO-voorzitter Luc Martens is vooral bekend als voormalig minister van Cultuur en gewezen burgemeester van Roeselare. Tot voor kort was hij ook voorzitter van de Vlaamse Vereniging voor Steden en Gemeenten (VVSG). Naast zijn mandaat bij FARO is hij ook ondervoorzitter van de Europese koepel van steden en regio's (CEMR). Hij blijkt, gezien zijn rijke politieke ervaring en aandacht voor duurzaamheid, een geïnspireerde en inspirerende gesprekspartner.

Maar wat heeft Luc Martens met duurzaamheid? “Ik was tussen 1979 en 1989 directeur van het Instituut voor Politieke Vorming van de toenmalige CVP. Daar dachten we na over onder meer de grondslagen van de christendemocratie. In die periode dook een term op die we in Vlaanderen nauwelijks kenden en die we ook niet meteen aantrekkelijk vonden, namelijk het ‘rentmeesterschap’; het idee dat we de Aarde slechts tijdelijk bewonen en ervoor moeten zorgen. Daar heb ik toen vrij veel over geschreven. Ik denk aan publicaties als *De aarde roept* (1990), *Pinguïns in de woestijn* (1993) en *De kracht van de vogel* (1998). In die jaren had ik ook regelmatig contact met ecologische voortrekkers als Jos Gheysels, Hugo Ongena en pater Versteylen. In de jaren 1980 hebben we samen een aantal debatten georganiseerd, over onder andere de relatie tussen christendemocratie en het groene gedachtegoed. Dat leefde toen heel sterk. Zeker de publicatie van het Brundlandt-rapport en de daaropvolgende conferenties hebben het ecologisch bewustzijn in toenemende mate versterkt. Met andere woorden: we probeerden een einde te maken aan de aloude opvatting dat wij als mensen denken buiten de wetten van de natuur te staan en dat we bovendien geen enkele verantwoordelijkheid hoeven te dragen. Die periode heeft mij tot een duidelijke visie gebracht. En mij niet alleen.”

Luc Martens zag de voorbije decennia het bewustzijn rond leefmilieu en de beperkte draagkracht van de planeet trou-

wens overal toenemen. “Het rapport van de Club van Rome, het Brundlandt-rapport en de organisatie van alle grote klimaatconferenties hebben een dynamiek op gang gebracht die enkel maar versnelt. Tot de publicatie van de Millenniumdoelstellingen en, recenter, de opvolger daarvan: de zeventien Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen. Deze laatste zijn breder dan de Millenniumdoelstellingen, wat wijst op het urgente karakter van de nood aan verandering. Want een echte ommezwaai in onze levenswijze wordt steeds dringender. Ik merk en voel wel dat we nu pas echt in een stroomversnelling zijn beland. Ook de overheden voelen zich werkelijk gemobiliseerd. Neem nu de Vlaamse Regering. Die heeft eind 2016 de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen verwerkt tot een nota die vertrekt vanuit drie vragen: waar staan we nu, waar willen we naartoe en hoe moet dat dan gebeuren? Dit is toch wel een hoopgevende evolutie. Men heeft nu ook vanuit de Vlaamse overheid aan dertig steden en gemeenten een bedrag toegekend dat hen moet toelaten om ‘een oefening’ te maken over deze doelstellingen. Beide voorbeelden zijn uitingen van deze onomkeerbare dynamiek. Mijn stad, Roeselare, behoort tot die groep van dertig. Op hun beurt zullen ze een multiplicator zijn voor de andere steden en gemeenten in hun regio. Nog een voorbeeld. De VVSG zal haar komende Trefdag op 12 oktober ophangen aan de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen. Daartoe is er ook al een mooie en handzame brochure gemaakt. Zo’n dynamiek hebben we nog nooit meegemaakt.”

In tegenstelling tot vroeger lijkt het draagvlak voor de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen veel groter. Vraag is natuurlijk hoe ervoor gezorgd kan worden dat ze effectief gerealiseerd worden. Martens: “Ik ben hoopvol als ik zie dat de VVSG – en in haar kielzog heel veel lokale besturen – de denkoefening willen en durven maken, vanuit de gedachte dat onze verantwoordelijkheid veel verder reikt dan vandaag of morgen. Ook het CEMR is hier actief mee bezig. Een duurzame toekomst impliceert keuzes maken. Maar dit kan maar lukken als we het doen op een *participatieve* manier. Mensen moeten enerzijds begeleid en gegidst worden, maar moeten

■ Luc Martens © FARO, foto: Bart Van der Moeren

anderzijds gehoord worden en inspraak krijgen. Het is belangrijk dat we mensen duidelijk maken dat bepaalde keuzes noodzakelijk zijn, maar dat dit niet betekent dat ze aan levenskwaliteit zullen inboeten. Integendeel! Finaal gaat het over de ‘humanisering’ van de wereld. Heel vaak ontstaan problemen of komt de ‘humaniteit’ onder druk te staan omdat er honger is, of omdat middelen en macht misbruikt worden. Voor mij gaat het dus niet alleen over het fysieke, maar ook over het mentale, het sociale, het culturele. We moeten bijvoorbeeld veel meer *cyclisch* beginnen te denken. Vanaf de bron. Wat zal de volledige levensloop van iets zijn? Hoe kan het hergebruikt worden? En hoe kan de levensloop verlengd worden? Op dat vlak kunnen we veel leren van de zogenaamde ontwikkelingslanden, waar het cyclisch denken – vaak uit noodzaak – cultureel veel sterker verweven zit in productieprocessen en gebruikswijzen.”

Naast de noodzaak van het cyclisch denken vindt de oud-cultuurminister ook het holistische erg belangrijk: “Alhoewel holistisch in sommige kringen een eerder negatieve connotatie heeft, is er toch wel een toenemend besef van de verbondenheid tussen gebeurtenissen en verschijnselen. Dit gaat over de *interdependentie* tussen verschillende zaken en niet meer, zoals vroeger, over het associatieve of lineaire denken. Wel over het *reticulaire* denken, denken in termen van netwerken, waarbij een gebeurtenis op één punt allerlei gebeurtenissen op andere vlakken in gang zet of teweegbrengt. We moeten mensen ook aanmoedigen om die reflex

te hebben door positieve voorbeelden te geven uit hun eigen leefwereld. Want het is vanuit kleine succeservaringen dat we een grotere, positieve dynamiek op gang zullen kunnen brengen. Naast klimaatmaatregelen gaat het dus evengoed over opkomen voor gendergelijkheid, over het bestrijden van armoede, over het leefbaar maken van de steden ... Alles hangt met alles samen. Als we de doelstellingen echt willen waarmaken, dan moeten we ze ‘localisen’. Het is immers bij de mensen zelf, op lokaal vlak, dat de reële problemen zich met al hun gevolgen aandienen. Het is dan ook op dat vlak dat men tot oplossingen moet komen.”

Luc Martens ziet hierin trouwens een belangrijke rol weggelegd voor erfgoedinstellingen. “Ik vind het ook belangrijk dat FARO en andere erfgoedorganisaties hierin het voortouw nemen. Men moet zowel binnen de sector als daarbuiten sensibiliseren. Ook het erfgoed wordt op termijn bedreigd door de klimaatverandering. Daarvan moeten erfgoedwerkers zich als eersten bewust worden. Anders gezegd: we moeten onze verantwoordelijkheid nemen. En welke rol kunnen het erfgoed en onze kennis over het verleden spelen in het denken over en de bewustwording rond de klimaatverandering? Denk bijvoorbeeld aan de grote volksverhuizingen uit het verleden omwille van mislukte oogsten en hongersnood. Waarom mislukten deze oogsten? Hoe komt het dat de toenmalige samenlevingen niet veerkrachtig genoeg waren om daarop te reageren? Toen was het zo, en nu is het anders. Maar je ziet wel bepaalde dynamieken terugkomen. Ik denk dat erfgoedorganisaties door het vertrouwen dat ze genieten en omdat ze de koppeling kunnen maken tussen zaken uit het heden en het verleden enorm veel kunnen doen op het vlak van bewustmaking, ook bijvoorbeeld op het vlak van architectuur. Erfgoedinstellingen of -organisaties die willen bouwen, verbouwen of renoveren moeten heel goed nadenken hoe ze dit willen aanpakken. Heel wat mogelijke maatregelen om ons erfgoed zo goed mogelijk te bewaren zijn vanuit milieustandpunt gezien niet altijd de meest aangewezen keuzes. Men moet zich hierbij de vraag durven stellen of het allemaal zo streng en drastisch moet zijn. Men moet de balans durven maken of alle strenge klimatologische maatregelen wel echt nodig zijn en of het niet anders kan. Zijn al die dure gesofisticeerde installaties, die veel onderhoud vergen en vaak energieverblindend zijn, nodig? Kan het ook niet anders, kleiner, minder of beperkter? Men moet zich die vraag durven stellen. Het is met andere woorden niet allemaal zo vrijblijvend. Eens je erover begint na te denken, dan merk je wel dat er heel wat dingen zijn die ontwikkeld zijn voor de toekomst, maar dat we eveneens een aantal zaken en principes losgelaten hebben die vandaag de dag nog relevant kunnen zijn, mits enige aanpassing.”

Geef betekenis aan je acties

Interview met Sophie Cornet

TEKST Roel Daenen

Heeft u ook gemerkt dat De Munt de afgelopen dagen en weken onafgebroken in de media opdook? Na een wat getroebleerde tijdelijke passage naar het Muntpaleis op de Tour & Taxis-site heropende het historische operagebouw begin september de deuren.¹ Na een grondige renovatie is het huis opnieuw helemaal klaar voor een zoveelste leven. Een leven waarin de aandacht voor duurzaamheid een belangrijke rol speelt, zo blijkt.

Maar echt nieuw is dit niet. “Ons verhaal is begonnen in 2002,” vertelt Sophie Cornet, verantwoordelijke *écogestion*, zeg maar het duurzaamheidsbeleid van De Munt. “Destijds was dit eerder een wat toevallige opportuniteit dan een echte doelstelling. Aanleiding toen was de screening van onze gebouwen, met de bedoeling onze ecologische voetafdruk te berekenen. Dat was toen echt nieuw. Want vijftien jaar terug was de culturele sector nauwelijks bezig met deze problematiek. We hadden een uitgebreid rapport, over het energieverbruik en de isolatie van het gebouw, wat we met afval deden, enzovoort. Toegegeven, toch eerder de klassieke thema’s van het duurzaamheidsvraagstuk. Naar aanleiding daarvan hebben we met een in-

terne werkgroep een concrete visie geformuleerd, en werd mijn functie gecreëerd. Het toeval wou dat op dat moment het Brussels Hoofdstedelijk Gewest startte met de labels van de ecodynamische onderneming, wat voor ons een goede kapstok was.² We zijn begonnen met een aantal zichtbare maar heel eenvoudige, laagdrempelige interne acties zoals het monitoren van het energiebeheer en de sensibilisering van het personeel. Wie bijvoorbeeld ’s avonds zijn verwarming op een lagere stand draaide, de computer helemaal uitschakelde en de lichten had gedoofd, vond ’s morgens een groen kaartje op zijn bureau, met een snoepje. Of een rood kaartje, zonder snoepje. Al klinkt dat heel bescheiden, dit soort oproepen kende een grote impact.”

Sterren

“In 2002 hebben we dan een eerste keer het label gehaald, met één ster – van de drie. Drie jaar later kregen we onze tweede ster, en in 2008 behielden we deze. Het systeem wordt elke drie jaar herbekeken. Idem dito in 2011. Toen bedachten we dat het sterrensysteem weliswaar goed was, maar dat we geen echt grote vooruitgang meer boekten. De dynamiek nam af. De werkgroep stelde met lede ogen vast dat de ideeën niet altijd meer gerealiseerd werden. Het werd duidelijk dat we iets moesten doen. Hoe konden we opnieuw échte vooruitgang boeken? Het inzicht groeide dat we tot dusver te weinig ambitie hadden gehad. En dat we ons te veel hadden geconcentreerd op het beheer van de gebouwen. Medewerkers voelden zich ook individueel niet echt verantwoordelijk, het was ‘iets van de directie’. We hebben dan uiteindelijk de vraag gesteld aan het middenkader en de directie: ‘Wat willen we echt?’ Met een aanvullende enquête peilden we naar ieders mening, om de inspraak zo groot mogelijk te maken. Het belangrijkste inzicht was dat we *betekenis* moesten geven

■ Sophie Cornet © De Munt

■ Sophie Cornet en het Ecoteam © De Munt

■ De Munt besloot zich te concentreren op het hart van hun bezigheid, namelijk de productie van opera's. © Philippe De Gobert

“Sindsdien komt duurzaamheid op de eerste plaats, vanaf de conceptie van elke opera tot en met de uitvoering en de nazorg. Alles passen we zoveel mogelijk in een circulaire logica in.

aan onze acties. Dus niet langer: duurzaamheid omwille van de duurzaamheid. We besloten om ons te concentreren op het hart van onze bezigheden, namelijk de productie van opera's. Sindsdien komt duurzaamheid op de eerste plaats, vanaf de conceptie van elke opera tot en met de uitvoering en de nazorg. Alles passen we zoveel mogelijk in een circulaire logica in. Een voorbeeld daarvan zijn de aankopen die we doen. De lastenboeken laten ons toe om onze leveranciers te sensibiliseren en hun aanbod af te stemmen op onze vraag. Een tweede, belangrijk aandachtspunt is de mobiliteit van zowel de medewerkers, de decors en alle andere materialen als het publiek.”

Elk klein beetje

“Het oorspronkelijke ecoteam is verveld, met vertegenwoordigers uit de verschillende departementen. Doel is om de interne communicatie – essentieel voor onze doelstellingen – beter te laten verlopen, en dat mensen *elkaar* ook beter kunnen helpen. Zo creëren we de noodzaak van *onderuit*, en met betrekking tot zaken waarmee onze medewerkers rechtstreeks te maken hebben. Nu komen de voorstellen rechtstreeks vanuit de departementen. Bijkomend effect is dat ze zich trots voelen over het feit dat ze in een organisatie werken die ijvert voor iets dat véél groter is dan de basismissie, namelijk opera's maken. We maken opera's omdat we menen

dat die ons iets kunnen leren over de maatschappij en het hier en nu. Omdat we hiermee ook maatschappelijk een verschil maken. En elk klein beetje is van betekenis.”

De zes tips van Sophie Cornet:

1. Zonder steun van de directie haal je het niet.
2. Betrek de medewerkers en de stakeholders van de organisatie.
3. Omschrijf de doelstelling(en) en bepaal acties die betrekking hebben op de ziel van het 'bedrijf'.
4. Integreer duurzaamheid in de missie en de waarden van de organisatie.
5. Communiceer over wat je doet. En doe het regelmatig, zelfs al gaat het maar over bescheiden resultaten. Zo geef je zichtbaarheid aan je inspanningen.
6. Ruim baan voor innovatie en creativiteit. Wees open voor partnerships die je eigen sector overstijgen. Hou ook je ogen en oren open voor wat er elders gebeurt. Wees nieuwsgierig.

Roel Daenen is coördinator communicatie, pers en partnerships bij FARO en hoofdredacteur van dit tijdschrift.

1. Zie <https://faro.be/node/49133>
2. Zie www.leefmilieu.brussels/themas/duurzame-stad/label-ecodynamische-onderneming.

Begin met het laaghangend fruit

Interview met Eva Peeters

TEKST Alexander Vander Stichele

Sommige mensen ademen duurzaamheid, in al wat ze doen en laten. Ze zijn er rotsvast van overtuigd dat we anders moeten gaan leven en proberen dit ook actief uit te dragen in hun eigen leven. Eva Peeters is zo iemand. Ze is co-coördinator van Greentrack Gent en ook medewerker van Pulse, het transitienetwerk cultuur. Daarnaast is ze medeauteur van het in 2013 verschenen boek Groeten uit Transitie. Duurzame ideeën voor het dagelijks leven. Een ideale gesprekspartner dus.

Welke betekenis geeft ze aan begrippen als duurzame ontwikkeling en duurzaamheid? Eva: “Duurzame ontwikkeling gaat in mijn ogen meer over vooruitgang, het veranderen, de technologische oplossingen en innovaties. Duurzaamheid daarentegen is meer een permanent bewustzijn: handel ik met respect voor de Aarde en mijn medemens? En in overeenstemming met de draagkracht van de Aarde?”

Eva spant zich al jaren in om duurzaamheid hoger op de maatschappelijke agenda te krijgen. Met name binnen de cultuursector wil ze het thema constant onder de aandacht brengen. Ze is dan ook een van de *founding fathers* van Pulse. Sinds de start in 2010 heeft ze de aandacht voor duurzaamheid zien toenemen: “Toen wij in 2010 het netwerk van wat nu Pulse is begonnen uit te bouwen, was het thema voor velen iets wat ze wel belangrijk vonden, maar ook iets wat zeer gemakkelijk te negeren was. Er was geen tijd voor, of men begreep niet helemaal waar het juist over ging. De term

werd vaak eerder in enge zin bekeken: isoleren, je verwarming wat lager zetten, spaarlampen gebruiken, wat vaker de fiets nemen ... Maar voor ons ging het over een transitie naar een ecologisch duurzame en sociaal-rechtvaardige samenleving. Dat gaat ook over eerlijke handel, over een eerlijk financieel systeem, lokaal geteelde en biologische (en ook vaker vegetarische) voeding, landbouw met respect voor mens en milieu, enzovoort.”

Mindshift

“Vandaag is er binnen het culturele veld, maar eveneens op internationaal en op nationaal en regionaal (beleids)niveau veel meer aandacht voor duurzaamheid en transitie. Ook in de media wordt er naar mijn aanvoelen meer aandacht aan besteed – helaas te veel over de rampen die op ons afkomen en in mindere mate over de interessante initiatieven die wereldwijd genomen worden. Er zijn meer verhalen over duurzame ondernemers die mensen inspireren. De *mindshift* waar we in 2010 van droomden is in gang gezet.”

En daarbij speelt de cultuursector een essentiële rol. “Er zijn tal van experimenten. Goeie praktijken en ervaring worden gedeeld, er zijn vormingen en workshops rond verschillende duurzaamheidsthema’s. Organisaties gaan creatief op zoek naar een duurzamere werking. Kunstenaars diepen thema’s uit de brede ecologie uit in hun artistiek werk. Al die initiatieven, experimenten en al dat artistiek werk bereikt een enorm publiek. Via cultuur is er een diepgaande interactie met en tussen het publiek over de vele aspecten van duur-

■ (c) Rasa Alksnyte, <https://www.flickr.com/photos/alksnyte>

zaamheid. En dat wordt ook opgepikt in andere sectoren. Maar toch wordt die overkoepelende rol die cultuur speelt in de transitie te weinig opgenomen in het discours en het denken rond duurzaamheid. Men verwijst af en toe wel naar het belang van ‘verbeelding’ waartoe cultuur kan bijdragen, maar de rol van cultuur is veel ruimer dan verbeelding alleen. Cultuur is ook het leren en doorgeven van kennis en ervaring, het is ook ruimte maken voor echte politieke dialoog, waar we van mening kunnen en mogen verschillen en van daaruit toch samen kunnen bouwen aan een duurzame samenleving. En ook de artistieke rol van cultuur gaat veel verder dan louter het verbeelden: cultuur is ook een ruimte waar creativiteit vrij is en mensen zonder prestatiedruk en vooropgezette doelen werk creëren. Of dat toch zouden moeten kunnen. Soms inspireert dat werk, soms is het kritisch, soms is het gewoon en ook dat is waardevol voor een samenleving. In de ‘serieuze kwestie’ die klimaatverandering en transitie is, wordt cultuur wel eens als vrijblijvend gezien, of een speeltuin. Het is echter dankzij zo’n speeltuin dat een samenleving veerkracht opbouwt, en dat mensen kunnen dromen. Vanuit dromen bouw je hoop op. Bij Pulse verbinden we over deelsectoren heen binnen cultuur, maar ook met jeugd en media. Maar dat kan ook best wat meer zijn.”

En wat met de cultureel-erfgoedsector? “De erfgoedsector kiest wat we willen bewaren voor het nageslacht. Maar het zorgvuldig en voor lange tijd bewaren kost energie en laat een grote voetafdruk na. In een tijd waarin zoveel mogelijk is en zoveel binnen bereik is, is een van de belangrijke vragen: moet het ook? Het is niet omdat het kan, dat we ook *alles* moeten bewaren. Die permanente denkoefening over het be-

“ Cultuur is ook het leren en doorgeven van kennis en ervaring, het is ook ruimte maken voor echte politieke dialoog, waar we van mening kunnen en mogen verschillen en van daaruit toch samen kunnen bouwen aan een duurzame samenleving.

lang van het bewaren versus de impact ervan, is belangrijk in het licht van de transitie naar een duurzamere samenleving. Vanuit de kern van erfgoed – het bewaren – is er ook veel praktische kennis over een andere kant van duurzaamheid. Wat gaat lang mee? Welke materialen doorstaan eeuwen? Hoelang blijft de impact van sommige zaken, gebeurtenissen, ingrepen in het landschap en culturele ingrepen bestaan? Vanuit die kennis en ervaring kan er mee nagedacht worden over de impact van onze huidige samenleving op de toekomst. Ik denk dat er vanuit de expertise binnen de erfgoedsector een bijdrage kan geleverd worden aan het ruimere debat over transitie.”

De drie tips van Eva Peeters:

1. Begin met het laaghangende fruit: scan je gebouw, organisatie en werking. Gebruik daarvoor de checklists op www.cultuurzaam.be. En ga in gesprek met instellingen die al langer aan een duurzaamheidsstraject bezig zijn. Uit de checklists en de inspiratiegesprekken haal je ongetwijfeld een aantal zaken die je graag wil doorvoeren in je eigen organisatie. Kijk ook eens op de lange termijn. Wat is nu nog niet haalbaar, maar kan je binnen een termijn van vijf jaar of langer stap voor stap halen? Wat is je uiteindelijke doel?
2. Wil je echt snel scoren? Verminder je CO₂-uitstoot drastisch door over te schakelen naar volledig hernieuwbare energie en isoleer, kies zoveel mogelijk voor het openbaar vervoer, opteer voor vegetarische catering en moedig je personeel aan om vaker voor vegetarisch te kiezen ...
3. Daarnaast zijn de vele lagen aan transitie en duurzaamheid ook zeer interessant om mee te nemen in je inhoudelijke lijn, in het bepalen van je beleid. Die lagen gaan bv. ook over vertraging en verstilling, over consuminderen en ‘ontspullen’ ...”

Mmm, ontspullen en het erfgoedveld. Van een uitdaging gesproken!

<http://pulsenetwerk.be>
<http://greentrack.be>

Doe zoals thuis

Interview met Kris Geysen

TEKST Alexander Vander Stichele

In het gesprek met Eva Peeters van Pulse vernamen we dat erfgoedinstellingen op duurzaamheidsvlak twee sporen kunnen bewandelen. Er is de beweging naar binnen en die naar buiten. Maar hoe gaat dat nu heel concreet in zijn werk? We klopten aan bij het Museum Plantin-Moretus, een van de vaandeldragers in Vlaanderen op het vlak van duurzaamheid.

Zoals bekend is dat het enige museum ter wereld dat op de prestigieuze UNESCO- Werelderfgoedlijst prijkt. Dat wil zeggen dat het gebouw, samen met zijn historische collecties, als uitermate belangrijk wordt beschouwd. Op een duurzame manier er zorg voor dragen is dan ook essentieel. Het siert de ploeg van Plantin-Moretus dan ook dat ze die 'erfgoedzorg' heel breed invullen. "We beheren en bewaren dit werelderfgoed op een duurzame manier voor huidige bezoekers en toekomstige generaties. Deze houding trekken we door in alle facetten van de werking, in ecologische, economische en sociale zin," vertelt Kris Geysen, catalograaf oude drukken bij het Museum Plantin-Moretus.

Het gaat dus om een 'all-inpakket'. Dit is zo sinds 2014, toen 'duurzaamheid' systematisch werd inschreven in het museumbeleid. Kris: "We focussen dus niet alleen op de groene, ecologische betekenis, maar ook op sociale en economische aspecten. Hoe gaan we bijvoorbeeld om met collega's en partners? Welke focus leggen we in onze publiekswerking? Zo specialiseerden we ons in programma's voor anderstalige nieuwkomers en laaggeletterden, alsook uitwisselingsprojecten tussen scholen buitengewoon en gewoon onderwijs, rond het centrale gegeven van taal. Want taal verbindt ons allemaal. Bovendien doet een goede publieksbegeleiding de bezoekers groeien, in wie ze zijn. Dat zien we als een investering in maatschappelijke duurzaamheid. De resultaten van een project als 'Cultuurvrienden' tonen dit aan: jongeren leren omgaan met mensen die op een andere manier in de maatschappij staan, maar ook aandacht voor elkaars mogelijkheden hebben. Ze zeggen zelf hoe dit hun beeld van de maatschappij en hun toekomst positief verandert."

Ondanks die brede invulling van het duurzaamheidsbegrip focust het museum heel sterk op zijn rol als aanjager van een meer ecologisch duurzame samenleving. De zorg voor de collectie is hierbij van primordiaal belang. "Respect voor de collectie: de condities van onze collectie blijven de eerste zorg. We merken dat de luchtvervuiling een grote bedreiging vormt. De loodcollectie lijdt aan corrosie, door vervuiling van fijn stof. We kunnen dus als museum niet aan

de kant blijven staan als het om het milieu gaat. Middelen besteden we dan ook zo efficiënt mogelijk: ecologie en zuinigheid gaan hand in hand. Zo is het voor de collectie beter dat de temperatuur in het museum een graad lager staat, maar ook voor onze energierekening en het milieu. We verdiepen ons in de principes van 'slow conservation' in een historisch huis. We kiezen voor een zo geschikt mogelijke leefomgeving voor onze collectie, zonder te zware, energieverslindende maatregelen, zoals airco-installaties en geklimatiseerde vitrines."

Pionieren

Inzetten op duurzaamheid is een geleidelijk proces. Een instelling kan niet zomaar het roer drastisch omgooien. Naast investeringen moeten ook het personeel en de bredere omgeving mee zijn in het verhaal. "De eerste jaren hebben we sterk ingezet op energiemaatregelen, op informeren en sensibiliseren van het personeel, cijfers over energieverbruik verzamelen en enkele quick wins om energie te besparen. We richtten hiervoor een intern ecoteam op en legden onszelf specifieke doelstellingen op. We organiseerden studiemomenten over bijvoorbeeld duurzame aankopen en zetten ook heel veel ludieke acties op. Iedereen moet zich namelijk betrokken voelen."

"De focus op duurzaamheid hebben we ook kenbaar gemaakt aan ons publiek. Aan de balie is er een infobord met onze concrete engagementen. Het voorbije jaar hebben we onze principes rond duurzaamheid structureel toegepast bij de herinrichting van de vaste opstelling in het museum. Voor de scenografen schreven we het briefingsdocument *Aanbevelingen duurzaamheid in de nieuwe presentatie*. Leveranciers werd gevraagd hoe ze omgaan met duurzaamheid en die info werd in de wegging van de offertes meegenomen. Deze aanpak voelde als pionieren: veel leveranciers wisten blijkbaar niet hoe ze hiermee moesten omgaan."

De komende jaren zal het Museum Plantin-Moretus ook actief inzetten op de Agenda 2030 van de Verenigde Naties,

“*Inzetten op duurzaamheid is een geleidelijk proces. Een instelling kan niet zomaar het roer drastisch omgooien. Naast investeringen moeten ook het personeel en de bredere omgeving mee zijn in het verhaal.*”

Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): bekijk een interview over de Cultuurvrienden van Plantin-Moretus.

■ Het museum ervaart dat het voor de collectie beter is dat de temperatuur in het museum een graad lager staat. Maar ook de energierekening en het milieu profiteren van deze maatregel. © Museum Plantin-Moretus

■ Het museum kiest voor een zo geschikt mogelijke leefomgeving voor de collectie, zonder te zware, energieverstrijpende maatregelen, zoals airco-installaties en geklimatiseerde vitrines. © Museum Plantin-Moretus

met zijn duurzame ontwikkelingsdoelen. Daartoe woonde de voltallige museum ploeg al een workshop bij onder leiding van Cifal-Flanders. Daarin probeerden ze na te gaan in welke mate die ontwikkelingsdoelstellingen toepasbaar zijn in de museumwerking. “De troef van de Agenda is dat het een universele, internationale context en gedragenheid geeft aan de acties die je rond duurzaamheid onderneemt. En dat het een globale agenda is die niet enkel focust op ecologie. Maar de grootste uitdaging is om de Agenda zo concreet mogelijk toe te passen op de eigen werking van het museum. De formuleringen zijn eerder toegespitst op grote bedrijven of overheden. Maar mits een hertaling naar de eigen context zijn ze ook bruikbaar voor erfgoedinstellingen en -organisaties. We willen de Agenda vooral gebruiken om blinde vlekken in onze werking rond duurzaamheid op te sporen en verdiepend te werken. Dat zullen we in de loop van het najaar verder uitwerken.” Kris waarschuwt: “Het is perfect mogelijk om de Agenda als vorm van ‘greenwashing’ toe te passen: je noteert bij elk van de doelstellingen een actie die je toch al onderneemt. Dus je kan met weinig inspanningen de schijn ophouden dat je ‘goed bezig’ bent. Dat is uiteraard niet de bedoeling.”

En waarom vindt het museum het zo belangrijk om in te zetten op de Agenda 2030? “Cultuur is maar een van de vele spelers in deze mondiale uitdaging, naast veel grotere sectoren als industrie, verkeer enzovoort. Toch is dat geen reden om niets te doen. Cultuurinstellingen kunnen net zo goed als grote bedrijven of overheden duurzame ontwikkelingsdoelen in hun beleid opnemen, mits een hertaling naar de eigen context. Het gaat erom hoe je naar de wereld en samenleving rondom je kijkt en hoe je ermee wilt omgaan. Het Museum Plantin-Moretus heeft gekozen voor de universele waarde van respect, voor collectie, mensen en milieu. Dat blijven we verder uitdragen. Cultuur kan bijdragen aan een menta-

liteitswijziging door eigen keuzes te maken en deze ook te communiceren met het publiek. We kunnen trouwens nog altijd beter. Hoeveel materiaal belandt er op de container na een tentoonstelling of productie? Moeten we wel zoveel tentoonstellingen, events, producties presenteren? Mag het ook minder, trager? Moeten we wel meegaan in het opbod van aanbod, van bijna overconsumptie van cultuur?”

De vier tips van Kris Geysen:

1. Beschouw duurzaamheid als een natuurlijke manier van handelen, niet als een opgelegd stramien – omdat het niet anders kan. Duurzaamheid en spaarzaamheid gaan vaak hand in hand. Dat is alvast meegenomen voor de portemonnee en om collega’s te overtuigen.
2. Zorg dat een (eco)team of verantwoordelijke het mandaat en de steun van de directie heeft om actie te ondernemen. Neem personeel op een ludieke manier mee in deze houding. Een positieve, niet-dwingende sensibilisering werkt het best.
3. Doe zoals thuis. Wat thuis loont, loont ook in een museum. Schakel over op led-lampen, investeer in een zuinige verwarmingsinstallatie, isolatie. Leg tochtrollen voor deuren en ramen, ontdooi op tijd de diepvriezer, doe de lichten uit op plaatsen waar je niet komt. Zet de verwarming uit als je weggaat.
4. Zet in op enkele quick wins en bouw ondertussen een langetermijnwerking uit.”

www.museumplantinmoretus.be

Experiment met lef

Kindertentoonstelling *Alles kids*

TEKST Hildegard Van Genechten

Eind augustus vorig jaar ging de veelbesproken kindertentoonstelling Alles kids in Museum Boijmans Van Beuningen open.¹ Maar wat vond het museum zelf van deze bijzondere ervaring?² De kindertentoonstelling in Rotterdam was én een experiment én een uitdaging, maar bovenal een innovatief proces. Dat lef werd beloofd door een ontzettend grote opkomst van kinderen en volwassenen. Maar belangrijker nog is dat het museum er een structureel kinderbestuur aan overhoudt én de overtuiging dat zij op die manier investeren in de toekomst van het museum. We spraken hierover met Fieke Dieleman, programmeur activiteiten en evenementen in Museum Boijmans Van Beuningen.³

Alles kids liep van 27 augustus 2016 tot 22 januari 2017. Het was de allereerste tentoonstelling in Museum Boijmans Van Beuningen, als onderdeel van de hoofdprogrammering, bedoeld voor kinderen van 4 tot 12 jaar. De tentoonstelling bood een selectie van zowel klassieke, moderne als hedendaagse kunst, met onder meer werk van Mike Kelly en Bruce Nauman. Een beknopte beschrijving voor wie de tentoonstelling niet bezocht: de inrichting gebeurde volledig op kindermaat en -hoogte, en was zodanig opgevat dat kinderen er zich helemaal thuis in konden voelen. Ze werden bijvoorbeeld uitgenodigd om hun schoenen uit te doen, er waren veel zitplaatsen en plekken om te liggen. En er waren ook een aantal werkstations waar kinderen iets konden uitproberen of doen. Zoals portretten tekenen, of werken met klei. Verscheidene kinderen gaven uitleg via grote videoschermen verspreid in de ruimtes. En hier en daar piepten filosofische vragen op de muur bij wijze van beteksting.

Een droom

Fieke Dieleman: “Alles begon met onze conservator Francesco Stocchi. Die gaf aan onze directeur Sjarel Ex aan dat hij ‘iets’ voor kinderen wilde doen. Hij wilde een tentoonstelling maken die inhoudelijk niet kinderachtig was, en waarbij serieuze topstukken uit de collectie zouden worden gepresenteerd. De werken moesten op zo’n manier worden gepresenteerd dat het toch interessant bleef voor kinderen. Onze directeur ging meteen akkoord met dit idee. Als educatief team werden we van bij het begin betrokken bij *Alles kids*, een droomscenario. En het mag gezegd: we mogen terecht trots zijn op hoe het verdere proces is verlopen.

Van bij de start van het project hebben we ons heel bewust afgevraagd hoe we ervoor kunnen zorgen dat we alle kinderen kunnen aanspreken. In plaats van zaalteksten hebben we daarom gekozen voor video’s waarop heel diverse kinderen te zien en te horen zijn. Op die manier kunnen heel veel kinderen zich identificeren met de kinderen die ze daar zien. Vrij snel startten we ook met een denktank. Want kindertentoonstellingen maken, dat hadden wij nog nooit gedaan. Via de denktank trokken we de nodige expertise aan, zoals een psycholoog en een kunstenaar. Ook de kunsteducatieve organisatie Rasa maakte er deel van uit.⁴ Daarnaast stelden we een klankbordgroep samen met acht kinderen, op een school

in Rotterdam-Zuid, een heel diverse wijk. Deze kinderen zie je ook op de filmpjes. We hebben onze ideeën altijd aan hen voorgelegd. Dat vond ik echt enorm leerzaam, want meer dan eens bleken onze eigen ideeën over wat kinderen interessant, spannend of saai vinden helemaal niet te kloppen.

Een voorbeeld: we hadden aanvankelijk het plan om alle kunstwerken op de grond neer te zetten. Vooral om op die manier los te komen van het imposante karakter dat het museum vaak heeft. Zo zouden de kinderen ook van heel dichtbij en op ooghoogte een kunstwerk, sculptuur of installatie kunnen bekijken. Maar de klankbordgroep van kinderen veegde dit idee meteen van tafel. “Als de werken op de grond staan, dan lijkt het of de tentoonstelling niet af is en of we niet serieus genomen worden”, zo argumenteerden ze. Toen is het ontwerp veranderd. Ze zeiden ook dat ze geen lange teksten wilden (“want dan is mijn moeder de hele tijd tekst aan het lezen”), en vooral wilden kijken naar dingen. Maar titelkaartjes vonden ze dan weer wel belangrijk om toch te weten te komen wie het werk heeft gemaakt. Ook de selectie van kunstwerken is met hen besproken. We hebben veel van hun input kunnen meenemen. Ik vond het niet alleen goed en leerzaam, maar net heel essentieel. Als je iets voor een doelgroep maakt, dan kan je dat niet doen zonder deze doelgroep te spreken. En wat leuk is, is dat we als spin-off daarvan gestart zijn met een vast kinderbestuur in het museum.”

Kinderen als medebestuurder

Fieke Dieleman: “Het gaat om een écht bestuur dat een keer per maand gedurende een heel schooljaar samenkomt. Het zijn ook acht kinderen uit allerlei wijken van Rotterdam, jongens en meisjes tussen 8 en 12 jaar. Zij denken echt met ons mee, zij adviseren, zij lopen mee. Zij leren hierdoor hoe een museum werkt en hoe tentoonstellingen tot stand komen. We vragen hen: ‘Wat missen jullie?’ ‘Wat zouden jullie anders willen zien?’ We laten ze dingen evalueren. Ze mochten bijvoorbeeld *Alles kids* heel kritisch doorlichten, maar ook andere tentoonstellingen en programma’s staan op het menu. Ze denken na over het komende aanbod, en ontwikkelen activiteiten voor hun leeftijdsgenoten. Kortom, ze hebben een heel actieve rol.

Om het kinderbestuur te rekruteren deden we een officiële oproep waarop elk geïnteresseerd kind een sollicitatie mocht indienen. We ontvingen enorm veel reacties, kunstwerken, filmpjes en gemotiveerde brieven. Iedereen die heeft gesolliciteerd hebben we uitgenodigd op de openingsdag van *Alles kids*. Daar hebben we ze korte filmpjes laten opnemen, om te zien hoe ze het ervan afbrengen voor een camera. En om te ►

■ In enkele werkstations konden kinderen iets uitproberen of doen zoals werken met klei. © Tentoonstelling ‘Alles kids’, Museum Boijmans Van Beuningen, Aad Hoogendoorn.

Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): bekijk een impressie van de opening.

■ Een klankbordgroep van acht kinderen, het kinderbestuur, werd samengesteld. Zij beoordeelden en discussieerden over de tentoonstellingsideeën. © Tentoonstelling 'Alles kids' Museum Boijmans Van Beuningen.

zien hoe ze in een groep functioneren. Want het is best wel heftig om in zo'n kinderbestuur te zitten. Ook de directeur zit immers mee aan tafel en ook dan moeten ze heel eerlijk durven zeggen wanneer ze iets niet goed vinden, of juist heel goed. Het was dus belangrijk een uitgebalanceerde groep samen te stellen, zowel naar leeftijd als achtergrond. Maar ook naar persoonlijkheid, want je hebt bij wijze van spreken filosofen nodig zowel als harde werkers, en kinderen die schreeuwen ... En ja, de selectie was echt vreselijk. We zouden ze het liefste allemaal willen hebben. Het is belangrijk dat zij van ons kunnen leren en wij van hen. Het gaat er niet alleen maar om een mooie ervaring te hebben. Maar wel dat er echt dingen kunnen veranderen.

We zoeken nu naar meer middelen om het kinderbestuur te continueren, want wat ons betreft blijft het nog heel lang bestaan. Zij zijn onze toekomst en zij leren ons heel veel. De kinderen binden zich aan het museum, zijn ontzettend gemotiveerd en hebben bovendien frisse ideeën. Eigenlijk sluimerde het idee voor een kinderbestuur al een hele tijd bij ons, maar *Alles kids* werkte hiervoor als een katalysator."

Doordacht experiment

Fieke Dieleman: "De tentoonstelling en de totstandkoming ervan is voor ons ook echt een groot experiment geweest, iets heel nieuws. Soms was het best ook moeilijk. En spannend. De hele voorbereidingstijd nam bijvoorbeeld niet langer dan een half jaar in beslag. Dat kon omdat we eigen collectiestukken toonden en geen bruiklenen. En sommige risico's moet je durven nemen, zoals bijvoorbeeld de beslissing om de wer-

“ Het gaat er niet alleen maar om een mooie ervaring te hebben. Maar wel dat er echt dingen kunnen veranderen.

ken zo laag te hangen. Maar we hebben veel ervaring in grote evenementen en organiseren bijvoorbeeld tweejaarlijks de verkooptentoonstelling *Kunst4kids*. Op zo'n opening hebben we vlot duizenden mensen in huis waarvan heel veel kinderen. We hebben ook een erg intensieve familieprogrammering waardoor we de doelgroep heel goed kennen.

De openingsdag van *Alles kids* was voor ons toch een overweldigend moment. We hadden niet alleen veel mensen in huis, maar iedereen bleef ook heel lang in de tentoonstelling hangen waardoor er niet veel doorstroom was. Het was heel druk, en de kunstwerken hingen zoals gezegd heel laag ... Maar ook ons team van beveiligers ('suppoosten', HVG) kent de doelgroep en is niet zo snel in paniek. Je wil vooral een open en familievriendelijk museum zijn, en we willen zeker ook een publiek bereiken dat zich niet zo gemakkelijk naar een museum begeeft ... De beveiligers moeten zich dus niet alleen beveiligers voelen maar ook gastheer of gastvrouw. We hadden ook een introductietekst bij de tentoonstelling gemaakt waarin we expliciteren dat de kunstwerken niet mogen worden aangeraakt. Maar kinderen weten eigenlijk wel wat er wel en niet mag. Eigenlijk gaat dat wel goed.

We bereiden ouders niet echt voor; we laten ze de tentoonstelling bezoeken met hun kinderen op een manier zoals zij

Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): lees het Manifest 'Kunstmusea: ook voor de allerkleinsten'.

■ In 'Alles kids' namen de medewerkers het advies van de kinderen serieus. De kinderen droegen wel eens gekke voorstellen aan, maar kwamen er ook zelf achter wat wel of niet zou werken. © Tentoonstelling 'Alles kids', Museum Boijmans Van Beuningen, Aad Hoogendoorn.

“ Als kinderen zich thuis voelen in het museum en echt durven kijken naar kunst en durven praten over kunst, dan is dat een héle waardevolle investering voor de toekomst.

dat zelf willen. De inrichting is zodanig opgezet dat je er gewoon in kunt en je gang kunt gaan. Al hebben we wel voor diepte en gelaagdheid gezorgd door onder meer de filosofische vragen aan te brengen op de muren. Vooral omdat wij denken dat het heel waardevol kan zijn om gesprekken over kunst te hebben. Maar voor sommige ouders blijkt dat toch heel moeilijk. Ik vind het zelf soms ook heel moeilijk hoor. Dus daarom hebben we geprobeerd deze handvatten te bieden. Het zijn onderwerpen die we aanreiken waarover men met elkaar kan spreken. De vragen kunnen aanleiding zijn voor een gesprek, maar ook de werkstations. Veel ouders pikken er misschien niet op in omdat ze de behoefte niet hebben. Maar er zijn ook ouders die er wel wat voor voelen. En zo geven we hen dat beetje meer. Wat we ook zien, is dat kinderen onderling met elkaar hierover in gesprek gaan. De kleinste kinderen (de tentoonstelling is bedoeld vanaf vier jaar) kunnen natuurlijk nog niet lezen. Maar kinderen van een jaar of tien lezen de vragen wel.”

Overall kindertentoonstellingen?

Fieke Dieleman: “Ik ben zelf heel blij met *Alles kids*: ik zou het alle musea kunnen aanbevelen. Maar er zijn wel een aantal voorwaarden aan verbonden. Een kindertentoonstelling

slaagt bijvoorbeeld alleen maar als je er als team helemaal en volledig achter staat. Daarnaast heb je ook durf en wil nodig. Want het gaat toch om een totaal andere manier van presenteren. Belangrijk voor ons was ook de input van de kinderklinkbordgroep. En vooral, dat je de kinderen en hun advies daarbij in alle opzichten serieus neemt. Ook in de kunstwerken die je presenteert. Natuurlijk dragen ze wel eens gekke voorstellen aan, maar al pratende komende ze dan zelf wel tot de conclusie dat dat niet zal werken, of dat er dan voorbij wordt gegaan aan de kern van de zaak.

Dé meerwaarde vond ik dat een presentatie als deze een goede basisrelatie met het museum kan leggen. Als kinderen zich thuis voelen in het museum en echt durven kijken naar kunst en durven praten over kunst, dan is dat een héle waardevolle investering voor de toekomst. Ja, eigenlijk zijn er honderden redenen te bedenken waarom musea kindertentoonstellingen zouden moeten maken. Maar je moet het vooral ook goed kunnen doen én de expertise die je zelf niet in huis hebt erbij betrekken, want daar hebben wij héél veel aan gehad.”

Hildegarde Van Genechten is stafmedewerker participatie, educatie & bemiddeling bij FARO.

1. Zie: www.boijmans.nl/nl/7/kalender/calendaritem/1994/alles-kids.
2. Temeer omdat er hier bij ons ook diverse familievriendelijke initiatieven in musea op stapel staan zoals Krokuskriebels van 10 tot 18 februari 2018, www.krokuskriebels.be. Zie voor een impressie van de opening <https://vimeo.com/180556665>.
3. Op het moment van dit interview verving Fieke Dieleman tijdelijk Catrien Schreuder, hoofd Educatie en publieksbegeleiding.
4. Rasa is een kunsteducatieve organisatie met thuisbasis in Antwerpen, zie www.rasa.be.

Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): beluister muziek uit Luthers tijd.

Luther in de Lage Landen

Protestants-evangelisch erfgoed voor dummies

Dit jaar viert het protestantisme zijn 500e verjaardag. Op 31 oktober 1517 publiceerde de Duitse augustijner monnik Maarten Luther 95 stellingen tegen de uitwassen van de rooms-katholieke aflaathandel. Gemakshalve wordt dit vaak als startpunt van de Reformatie genomen. Wereldwijd wordt hier uitgebreid aandacht aan besteed.¹ Ook in ons land vinden tal van lezingen, tentoonstellingen en andere activiteiten plaats, en verschijnen er boeken in het kader van 500 jaar Reformatie.² Dit jubileum is een goede gelegenheid om stil te staan bij het erfgoed van deze – voor veel Vlamingen onbekende – geloofsgemeenschap. Omdat dit erfgoed zeer breed en divers is, beperken we ons hier tot een (eerste) kennismaking.

TEKST Aaldert Prins

In de marketing van 500 jaar protestantisme wordt de focus doorgaans versmald tot Maarten Luther. Hoewel de Reformatie breder is dan deze markante Duitse monnik, bewijst het onwaarschijnlijke succes van zijn Playmobilfiguurtje dat deze reformator wel het ideale uithangbord is voor de vele initiatieven rond deze mijlpaal.³

Mede dankzij de pas uitgevonden boekdrukkunst verspreiden Luthers geschriften zich razendsnel door Europa. De Leuvense universiteit was er snel bij om diens ideeën te veroordelen. En de Brusselse Grote Markt had de twijfelachtige eer het decor te zijn voor de allereerste martelaren van de Reformatie. Op 1 juli 1523 werden twee monniken van het Antwerpse augustijnenklooster er levend verbrand. Ondanks zware geloofsvervolgingen wist het protestantisme zich in onze contreien te handhaven in enkele kleine kernen.

Vanaf de 19e eeuw krijgt het protestantisme in onze streken steeds meer ademruimte. De meeste protestants-evangelische geloofsgemeenschappen hebben vandaag de dag

vooral nog een eerder beperkte erfgoedreflex. Doordat ze zich vooral richten op woord en daad, zijn ze zich doorgaans weinig bewust van het rijke en zeer diverse erfgoed dat zij voortbrengen.

Dat het ook anders kan, bewijst de protestantse kerk (VPKB) in Horebeke. Zij zijn erin geslaagd hun erfgoed niet alleen te bewaren, maar ook te delen met het brede publiek. Hierdoor zullen de meeste mensen protestants-evangelisch erfgoed associëren met de zogenaamde ‘Geuzenhoek’ in Horebeke. Hier wist een kleine protestants-evangelische gemeenschap zich, ondanks een langdurige vervolging, tot op heden te handhaven. Dit heeft uiteraard het een en ander aan erfgoed met zich meegebracht. Zo behoren de twee kerkjes met aanpalend kerkhof en de lokale school tot het geïnventariseerd Vlaams onroerend erfgoed. De voormalige School met de Bijbel herbergt nu het Abraham Hans-museum.⁴ Dit museum staat niet alleen stil bij deze protestantse schrijver en zijn leven, maar geeft ook een goede impressie van de eeuwenlange aanwezigheid van het protestantisme in de streek.⁵

Een eigen huis

Laten we onze kennismaking beginnen bij het onroerend erfgoed. Hierbij ligt de focus voornamelijk op de kerkgebouwen. Niet alleen in Horebeke, maar ook elders in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest staan protestants-evan-

■ Net als in katholieke kerkinterieurs kennen lutherse en calvinistische kerkinterieurs een doopschaal of doopvont met bijbehorend deksel. Een mooi voorbeeld is het doopvont met het recent gerestaureerde deksel in de Brabantse Olijfborg in Antwerpen. © De Brabantse Olijfborg

■ Vlaanderen en Brussel tellen verschillende protestants-evangelische kerken die specifiek voor de eigen eredienst werden gebouwd. Sommige hiervan hebben een opmerkelijke bouw- en erfgoedkundige context zoals de Evangelische Kerk aan de Evence Coppéelaan in Genk. Vanwege de beperkte financiële middelen werd de kerk onder deskundige begeleiding door vrijwilligers opgetrokken met zelfgebakken bakstenen. Belgische Evangelische Zending / in beheer bij Evadoc

gelische kerken op de lijst van onroerend erfgoed. Daarnaast zijn er nog honderden kerkgebouwen die weliswaar niet die beschermde status hebben, maar wel deel uitmaken van het protestants-evangelisch bouwkundig erfgoed. Grosso modo kunnen we deze kerkgebouwen in drie categorieën verdelen. In de eerste plaats zijn er kerken die specifiek gebouwd zijn voor de protestants-evangelische eredienst. Beschermde voorbeelden hiervan zijn de Vlaamse evangelische kerk in de Antwerpse Bexstraat, de protestantse kerk te Wevelgem, de protestantse kerk (en het verenigingslokaal) van de Nederlandse Stichting in Geel, de Geuzentempel⁶ in Roeselare, de evangelische kapel aan de Begijnhoflaan te Gent en de evangelische kerk te Koekelare. Ook de Noorse Zeemanskerk in Antwerpen, sinds 2017 een evenementenlocatie, mag niet vergeten worden.⁷

Overigens stond naast de kerk in de Antwerpse Bexstraat nog lange tijd de Christuskirche. Hier kerkte tot en met de Eerste Wereldoorlog een van de twee Duits-protestantse gemeenschappen van de stad. In het straatbeeld zijn alle sporen uitgevlakt van dit in 1978 gesloopte pand. Gelukkig is er wel een en ander documentair vastgelegd over deze kerk en haar gemeenschap.⁸

Maar Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest tellen nog meer protestants-evangelische kerken die specifiek voor de eigen eredienst werden gebouwd. Sommige hiervan hebben een opmerkelijke bouw- en erfgoedkundige context. Zo werd in Genk op 17 april 1965 de eerste steen gelegd voor de Evangelische Kerk aan de Evence Coppéelaan. Vanwege de beperkte financiële middelen werd de kerk onder deskundige begeleiding door vrijwilligers opgetrokken met zelfgebakken bakstenen. De datum van de eer-

ststeenlegging, Stille Zaterdag (zaterdag tussen Goede Vrijdag en Pasen), was bewust gekozen, als verwijzing naar de hoopvolle paasboodschap die men als geloofsgemeenschap wenste uit te dragen.

Ten tweede zijn er de gebouwen die oorspronkelijk voor de katholieke eredienst waren bedoeld. Op een bepaald moment zijn deze evenwel aan een protestantse kerk toegewezen. Mooie voorbeelden hiervan op de reeds aangehaalde inventaris zijn de Sint-Christofferkapel op de Gentse Brabantdam, tegenwoordig de locatie van de Verenigde Protestantse Kerk in België (VPKB) Gent-Centrum en de Annonciadenkerk in de Antwerpse Lange Winkelstraat. Hier kerkt de VPKB Antwerpen Noord, ook wel bekend als de *Brabantse Olijfborg*. Ook de Sint-Pieterskapel in Brugge, tegenwoordig 't *Keerske* genoemd, kende aanvankelijk rooms-katholieke vieringen. Sinds 1984 huist hier de Brugse VPKB. Het is tevens de locatie voor Anglicaanse erediensten. Een laatste voorbeeld in deze categorie is de Brusselse Museumkerk of Koninklijke Kapel.⁹

Een derde vorm van protestants-evangelisch onroerend erfgoed zijn panden die na aankoop tot kerken zijn omgebouwd. Als beschermd onroerend erfgoed kunnen we verwijzen naar de neogotische protestants-evangelische kerk in de Kortrijkse Bloemistenstraat.¹⁰ Ook de voormalige evangelische kerk in Eeklo hoort in dit rijtje thuis.¹¹ Deze kerk behoorde tot de Belgische Evangelische Zending (BEZ). De BEZ vloeide eind 1918 voort uit de contacten die het Amerikaanse echtpaar Ralph en Edith Norton tijdens de Eerste Wereldoorlog had opgebouwd met duizenden Belgische soldaten.¹²

Vanaf 1919 stichtte de organisatie in het hele land protestants-evangelische kerken. Omdat huisbazen doorgaans weigerden aan protestanten te verhuren, werden noodgedwongen heel wat panden aangekocht en tot kerkzaal omgebouwd. Om de onderlinge band te visualiseren werden vanaf 1926 al deze kerken voorzien van het logo van de organisatie boven de ingang. Dit bestond uit een opengeslagen bijbel met de tekst "Uw woord is de Waarheid" en een brandende fakkel in het midden. Door het verspreiden van de Bijbel en die via prediking en lectuur uit te leggen, wilde men de omgeving in spirituele zin verlichten.

De langdurige vijandige verhouding tussen rooms-katholieken en protestanten in ons land wordt zeer tastbaar bij het voormalige BEZ-pand te Eeklo. Nadat de organisatie het gebouw had verkocht, heeft de volgende eigenaar het logo aangepast. In het handvat van de fakkel is een Mariabeeldje aangebracht en de in de opengeslagen bijbel aangebrachte tekst is verwijderd. Het volledige BEZ-logo is tegenwoordig onder meer nog te bewonderen aan de gevels van de Vrije Evangelische Kerk in de Brugse Naaldenstraat.¹³ Doorgaans werkte de BEZ samen met de Schaarbeekse architect J. Van Hove.

Orgels

Behalve kerkgebouwen behoren ook orgels tot het onroerend erfgoed. Dit instrument vinden we voornamelijk terug in lutherse kerken en bij de VPKB. Zo is het 'orgel uit barokinspi-

■ Deelnemers aan het protestants-evangelische avondmaal delen brood en wijn of druivensap en maken daarbij gebruik van specifiek avondmaalsgeri. © Hendrik G. van de Riet

ratie' (1924) in de protestantse kerk van Elsene opgenomen in de orgelinventaris van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.¹⁴

De reeds eerder vermelde Brusselse Museumkerk kent, behalve een 19e-eeuws galerijorgel, ook een verplaatsbaar orgel waarvan de kast uit 1699 stamt.¹⁵ Het merendeel van de protestants-evangelische kerken kent evenwel een minder statische liturgie, wat gepaard gaat met het gebruik van andere muziekinstrumenten.

De begeleiding van de samenzang in deze geloofsgemeenschappen kan variëren van een bombastisch multimediaal gebeuren in pop-rocksfeer tot een sobere en ingetogen begeleiding op enkele gitaren of een piano. Hoewel de meeste van deze instrumenten nog te jong zijn om al tot het cultureel erfgoed gerekend te worden, zijn er enkele uitzonderingen. Ik denk hierbij aan de in 1919 aangekochte Steinway-vleugel van de protestants-evangelische kerk in de Brusselse Staatsbladstraat.

Hiermee is tegelijkertijd de overgang gelegd naar het tweede luik van dit artikel. Een van de hoofdkenmerken van het protestants-evangelische DNA is de grote nadruk op woord en daad. Dat betekent dat het zwaartepunt van het erfgoed op het immateriële ligt. Vanuit dit immateriële erfgoed kan vervolgens de link gelegd worden met het (eerder beperkte) materiële erfgoed. Om de tradities en rituelen goed te kunnen begrijpen en in hun context te plaatsen, is het nodig om ook wat duiding te geven bij de protestantse liturgie.

Sola Scriptura

Een van de hoofdkenmerken van het protestantisme is het begrip *Sola Scriptura*. Kort gezegd houdt dit in dat de Bijbel de primaire en absolute bron en toetssteen is voor leer en praktijk. Het is dus evident dat het lezen van de Bijbel en de bijbehorende toepassing ervan voor het dagelijks leven een prominente plaats inneemt in de protestants-evangelische

“ Een van de hoofdkenmerken van het protestants-evangelische DNA is de grote nadruk op woord en daad. Dat betekent dat het zwaartepunt van het erfgoed op het immateriële ligt.

geloofsbeleving. Dat heeft uiteraard ook een erfgoedkundige neerslag.

Zo staat de prediking centraal in de erediensten. Dat geldt niet alleen voor de traditionele samenkomsten op zondag, maar ook voor de erediensten die in het teken staan van mijlpalen in het menselijk bestaan zoals doop, huwelijk en uitvaart. In de preek wordt niet alleen de vertaalslag gemaakt van het heden naar de tijd van de gelezen Bijbelpassage. In interactie met geschiedenis en maatschappelijke ontwikkelingen wordt tegelijkertijd ook de brug geslagen naar de hedendaagse leefwereld van de toehoorders en worden concrete toepassingen aangereikt.

Traditioneel werd een deel van de preken in gebundelde vorm uitgegeven. Een hedendaagse variant hiervan is het posten van de preek op het YouTube-kanaal of de Facebookpagina van de kerk. Het verspreiden van de preek via deze moderne kanalen zien we vooral, maar niet uitsluitend, bij migrantenkerken.

Omdat de preken gericht zijn op de volwassen toehoorders, kennen de meeste protestants-evangelische kerken zogenaamde kindernevendiensten of zondagsscholen. Hierin wordt met kinderen van kleuter- en lagere schoolleeftijd op een aangepast niveau de Bijbel gelezen. Daarna wordt het verhaal naar hun leefwereld getransponeerd en volgt een creatieve verwerking. In sommige kerken worden de kinderen pas kort voor de preek tot aan het einde van de eredienst apart genomen. Andere opteren voor volledig parallelle samenkomsten. Omdat reguliere erediensten doorgaans nog weinig aansluiten bij de leefwereld van tieners, is er de ►

■ Om het openbare karakter van het doopritueel te benadrukken, opteren sommigen ervoor het doopritueel in een publieke ruimte uit te voeren, zoals een zwembad, recreatiedomein, rivier, meer of de zee. Collectie: Aaldert Prins

laatste jaren een trend waarneembaar om volgens hetzelfde principe ook de 12- tot 16-jarigen apart te nemen.

Die centraliteit van *Sola Scriptura* betekent ook dat de preekstoel, met het erboven geplaatste klankbord, in het sterk versoepelde protestantse kerkinterieur lange tijd een belangrijk element was. Doordat in de loop van de 20e eeuw de geluidsversterking opkwam, heeft de preekstoel meer en meer plaats moeten ruimen voor een kathedr. In sommige kerken is het overigens ook niet ongebruikelijk dat de spreker of predikant niet achter de kathedr blijft staan, maar op een dynamische manier gebruikmaakt van het hele podium. Hierbij is ook geregeld sprake van multimediale ondersteuning van de preek door onder andere powerpointpresentaties, video-clips, toneel of dans.

Een aan de *Sola Scriptura* gerelateerde familiale traditie die meer en meer onder druk komt te staan, is het in gezinsverband lezen en overdenken van de Bijbel. Meestal situerde

zich dit na het avondeten. Door diverse maatschappelijke evoluties is de gezamenlijke avondmaaltijd geen evidentie meer en moet – wil men deze traditie in ere houden – gezocht worden naar andere momenten van de dag waarop men als gezin kan samenkomen.

De zogenaamde ‘stille tijd’ aan het begin of einde van de dag heeft daar minder last van. Dit is een vorm van meditatie waarin (doorgaans) individueel wordt gebeden en eventueel aan de hand van een leesrooster een Bijbelgedeelte wordt gelezen en overdacht. Ook hier ligt de nadruk op de continuïteit van de inhoud en de vertaling ervan naar de actualiteit waarin de gelovige zich bevindt.

Als we kijken naar het protestants-evangelisch lezen en overdenken van de Bijbel, zien we een traditie die van generatie op generatie wordt doorgegeven. Dat betekent niet dat er rond dit aloude gebruik geen ontwikkelingen plaatsvinden. Sinds de 20e eeuw zien we niet alleen een steeds snellere opeenvolging van nieuwe vertalingen, maar ook de opkomst van zogenaamde doelgroepbijbels en – zowel thuis als in de eredienst – een verschuiving naar het digitale Bijbelbeelden.

“ Door diverse maatschappelijke evoluties is de gezamenlijke avondmaaltijd geen evidentie meer en moet – wil men deze traditie in ere houden – gezocht worden naar andere momenten van de dag waarop men als gezin kan samenkomen.

Sacramenten

Door het *Sola Scriptura* principe is het aantal sacramenten binnen het protestantisme tot twee herleid: doop en avond-

maal. Volgens de Evangelieën zijn dit namelijk de enige twee gebruiken of rituelen die door Jezus zelf zijn ingesteld.

In tegenstelling tot de rooms-katholieke eucharistie krijgen de deelnemers aan het protestants-evangelische avondmaal niet alleen brood, maar ook wijn of druivensap aangereikt. Voor de viering van dit ritueel wordt gebruikgemaakt van specifiek avondmaalsgerie. Dit bestaat uit een schaal waarop het brood wordt gelegd, een kan voor wijn of druivensap en een of meerdere grote avondmaalsbekers, al dan niet aangevuld met kleine glaasjes of bekertjes. Het gebruik van kleine glaasjes is een tamelijk recente ontwikkeling, die vooral uit hygiënische redenen is ingegeven. Het avondmaalsgerie staat bij de lutheranen op het altaar en bij de andere protestanten op de avondmaalstafel. Doorgaans wordt dit element van het kerkinterieur tijdens de viering bedekt met een avondmaalskleed. Dit doorgaans witte kleed kent vaak ingeweven christelijke symbolen. Het liturgisch vaatwerk voor de viering van het avondmaal kan van zilver zijn. Het is evenwel niet ongebruikelijk dat het bestaat uit eenvoudiger materiaal, zoals tin of aardewerk.

Als we kijken naar de frequentie van de avondmaalsviering, dan zien we heel wat verschillen. Dit is te herleiden naar een verschillende interpretatie van instellingswoorden van Jezus zoals we die onder andere terugvinden in het Lukasevangelie: “Doe dit, telkens opnieuw om mij te gedenken” (Lukas 22:19, NBV). Dit verklaart waarom in sommige kerken het avondmaal eens per kwartaal wordt gevierd, terwijl het in andere kerken maandelijks of wekelijks gebeurt.

Daarnaast zijn er verschillen over wie mag deelnemen aan het avondmaal. In sommige kerken is dit beperkt tot belijdende of gedoopte leden. Andere stellen deelname open voor iedereen op basis van persoonlijk geloof. Ook qua leeftijd zijn er verschillen te noteren. In de ene kerk zijn kinderen toegelaten aan het avondmaal, in de andere is er een minimumleeftijd.

Ook wat het brood betreft zijn er heel wat verschillen te noteren. In lutherse kerken is het gebruikelijk dat hiervoor hosties worden gebruikt. Andere kiezen voor matses, omdat Jezus dit ook gebruikte tijdens het Laatste Avondmaal waar hij dit sacrament instelde. In de meeste gevallen wordt echter gebruikgemaakt van gewoon brood.

Tot slot is het in sommige kringen gebruikelijk om te wachten totdat alle deelnemers gelijktijdig het brood kunnen eten en de wijn drinken. Hiermee wil men de onderlinge verbondenheid koppelen aan dit liturgisch element. Op andere plaatsen gebeurt dat niet en nuttigt de gelovige brood en wijn zodra dit wordt aangereikt.

In het protestantisme symboliseren brood en wijn het lichaam en bloed van Jezus en is er dus geen sprake van transsubstantiatie.¹⁶ Ook wordt het avondmaal niet gezien als een offer, maar als een herdenking. De lutherse opvatting situeert zich in zekere zin tussen de rooms-katholieke en de calvinistische leer over dit sacrament.

Het tweede door Jezus ingestelde sacrament is de doop. Net als bij het avondmaal zijn ook hier verschillen te noteren bij de toepassing van dit ritueel. In lutherse en calvinistische

kerken wordt – net als in rooms-katholieke kringen – de kinderdoop toegepast. Deze kerken hebben ook een wederzijdse dooperkenning met de rooms-katholieke kerk gemeen. In calvinistische kerken volgt – doorgaans op jongvolwassen leeftijd – na ‘belijdeniscatechese’ de openbare belijdenis van het geloof. Hierna is men volwaardig lid van de kerk. Lutherse kerken kennen op 13- à 14-jarige leeftijd de confirmatie, die voorafgegaan wordt door een tweejarige catechese.

Net als in katholieke kerkinterieurs kennen lutherse en calvinistische kerkinterieurs hierdoor ook een doopschaal of doopvont met bijbehorend deksel. Een mooi voorbeeld is het doopvont met het recent gerestaureerde deksel in voornoemde *Brabantse Olijfborg* in Antwerpen.¹⁷ Overigens is dit roerend erfgoed een tastbare verwijzing naar de andere Duitstalige protestantse gemeenschap die hier tot en met de Eerste Wereldoorlog kerkte.

Evangelische en pinksterkerken kennen de doop door onderdempeling op latere leeftijd. Pasgeboren kinderen worden dan vaak ‘opgedragen’ in de eredienst. Dit houdt in dat er voor het kind en de ouders een gebed wordt uitgesproken. Voor de doop hanteren deze gemeenschappen vaak een ondergrens van 12-16 jaar. Reden is dat in deze gemeenschappen doop en confirmatie of geloofsbelijdenis zich in één ritueel voltrekken. Als dit ritueel zich in het gebouw voltrekt, dan is in sommige kerken een doopbad in het podium verwerkt. Andere maken gebruik van een mobiele constructie. Om het openbare karakter van dit ritueel te benadrukken, opteren sommige ervoor het doopritueel in een publieke ruimte uit te voeren, zoals een zwembad, recreatiedomein, rivier, meer of de zee.

Ik wil afronden met een kleine rondgang langs het documentair erfgoed en archief. Ook in deze categorie is *Sola Scriptura* nooit veraf. Zo worden geboorte-, huwelijks- en overlijdensaankondigingen en rouwprentjes traditioneel voorzien van een bijpassende Bijbeltekst. Bij de geboorteaankondiging drukt de tekst doorgaans de dankbaarheid aan God uit door de kersverse ouders. Bij trouwkaarten verwijst de vermelde Bijbelpassage niet zelden naar de verbindende rol die het geloof speelt in de relatie. Het rouwdrukwerk kan, behalve troostende, ook missionerende Bijbelpassages bevatten.

Gedrukte media zijn sinds Maarten Luther zijn 95 stellingen in Wittenberg publiceerde, niet weg te denken als een van de middelen waarop de protestants-evangelische geloofsgemeenschap haar overtuiging deelt met de maatschappij. Een constante in deze drukwerken is het gebruik van Bijbelteksten als onderbouwing of lakmoesproef voor de boodschap van deze publicaties. De formulering of de focus van dit erfgoed vormen anderzijds een goede neerslag van socioculturele en maatschappelijk ontwikkelingen die ons land heeft gekend. Tot aan het Tweede Vaticaanse Concilie zijn de verspreide brochures, tijdschriften en traktaten eerder verdedigend of aanvallend van aard. Vanaf het laatste kwart van de 20e eeuw is de toon eerder informatief en wordt ingespeeld op de sterk toegenomen secularisatie.

Ook op sociale media is de Bijbel nooit ver weg in protestants-evangelische kringen. Niet zelden worden Bijbelteksten waardoor men die dag is aangesproken met het brede publiek gedeeld via Twitter, Facebook, Instagram en dergelijke. ►

Besluit

Zoals in de inleiding reeds vermeld kan een artikel van enkele bladzijden slechts een gedeeltelijke impressie geven van het protestants-evangelisch erfgoed in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Bovendien is dit een erfgoedveld dat volop in beweging is. Zo wordt het 'klassieke' protestants-evangelische erfgoed de laatste jaren door de opkomst van talloze migrantenkerken stelselmatig verrijkt met nieuwe elementen. Zo is de prediking in deze kerken doorgaans veel interactiever.

Wie zich wil verdiepen in het documentair erfgoed van de protestants-evangelische geloofsgemeenschap kan daarvoor onder meer terecht bij Evadoc, het protestants-evangelisch archief- en documentatiecentrum.¹⁸ De door Evadoc verzamelde en beheerde collectie is te raadplegen in de leeszaal van KADOC-KU Leuven. Uiteraard worden belangstellenden vanuit de opgebouwde expertise niet enkel naar de eigen collectie geleid, maar wordt ook verwezen naar andere collectiebeherende instellingen met documentair erfgoed van deze kleurrijke, dynamische en veelzijdige geloofsgemeenschappen.

Daarnaast heeft Parcum, het nieuwe dialoogmuseum voor religie, kunst en cultuur dat op 25 oktober 2017 de deuren open, heel wat mogelijkheden om de bezoeker kennis te laten maken met het diverse protestants-evangelisch erfgoed in een meervoudige context.¹⁹

Aaldert Prins is sinds 2009 consultant publiekswerking en communicatie van Evadoc, protestants-evangelisch archief- en documentatiecentrum te Leuven. Daarnaast is hij leerkracht Protestants-Evangelisch Godsdienstonderwijs en postdoc onderzoeker historische theologie aan de Evangelische Theologische Faculteit, Leuven.

1. Zie met name in Duitsland, www.luther2017.de/de.
2. Neem bijvoorbeeld 'Het merk Luther', van Andrew Pettegree, www.atlascontact.nl/boek/het-merk-luther.
3. Zie: www.kerknet.be/kerknet-redactie/nieuws/luther-van-playmobil-verkoopsucces (bezoekt op 2 juli 2017).
4. Zie www.museumabrahamhans.be.
5. Zie: <https://inventaris.onroenderfgoed.be> (bezoekt op 2 juli 2017).
6. De benaming *tempel* voor een protestants-evangelisch kerkgebouw is overigens overgenomen uit Frankrijk. Door de secularisering is dit in onbruik geraakt en is men overgeschakeld op het begrip *kerk*.
7. <https://inventaris.onroenderfgoed.be> (bezoekt op 2 juli 2017). De kerk in Koekelare is opgenomen als onderdeel van de Bisschophoekstraat. Voor onder andere de bouwkundige geschiedenis van de Noorse Zeemanskerk zie V. HOE, *Faith, fatherland and the Norwegian seaman: the work of the Norwegian Seamen's mission in Antwerp and the Dutch ports (1864-1920)*. Hilversum, Verloren, 2016.
8. D. WURSTEN, E.A., *Een Duitse kerk aan de Schelde. De verdwenen Christuskirche en de Duits-protestantse gemeenschappen in Antwerpen*. Antwerpen, Provincie Antwerpen, Dienst Erfgoed, 2013, www.wursten.be/christuskirche (bezoekt op 3 juli 2017).
9. Zie: www.irismonument.be/nl/Brussel.Vijfhoek.Museumplein.1.html (bezoekt op 3 juli 2017).
10. Zie: <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/59368> (bezoekt op 2 juli 2017).
11. Zie: <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/51854> (bezoekt op 2 juli 2017).
12. Zie: www.journalbelgianhistory.be/en/system/files/article_pdf/009_Prins_Aaldert_2014_2_3.pdf.
13. E. F. NORTON, 'When We Dedicated the New Headquarters', *Sunday School Times*, 69 (1927), p. 176.
14. Zie: www.orgues.irisnet.be/nl/DetailOrgue/99/Orgue-d-inspiration-baroque-De-Lil-1924.rvb (bezoekt op 3 juli 2017).
15. Zie: www.orgues.irisnet.be/nl/Edifice/23/Eglise-protestante-de-Bruxelles-Chapelle-royale.rvb (bezoekt op 3 juli 2017).
16. Zie: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Transsubstantiatie>.
17. Zie: www.protestantsekerkantwerpennoord.be/oudesite/doopvont.htm (bezoekt op 4 juli 2017).
18. Zie: www.evadoc.be (bezoekt op 30 juni 2017).
19. Zie: www.parcum.be/nl/home (bezoekt op 4 juli 2017).

EEN FEEST VAN REPAREREN, MAKEN EN DELEN

REPAIR &
SHARE
FEST

Zaterdag
18 november
10u-18u

GRATIS
inkom

NEST Gent
(oude stadsbib)
Graaf Van
Vlaanderen Plein 40
Gent

WWW.BEWUSTVERBRUIKEN.BE

Repair Café XXL - Geefplein - Aanstekelijke babbels
Grote Repareer Battle - Workshops voor jong en oud

■ Team De Warande Kortrijk. Foto: Erwin Buyse

Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): bekijk een van de interviews uit het project.

Vamos Vacatueros: aan de slag in West-Vlaanderen

Over arbeidsmigratie vroeger en nu

'Vamos Vacatueros' is een project over de historische en hedendaagse diversiteit op de (West-) Vlaamse werkvloer. Het projectteam interviewde zowel gepensioneerde als actieve CEO's en HRM-managers, evenals mensen van buitenlandse afkomst. Daarnaast werd aan Amsab-ISG gevraagd om een studie te maken over het onderwerp. Al dit kostbare materiaal werd verwerkt in een rondreizende tentoonstelling, een boekje en educatief materiaal. Het vormde ook het uitgangspunt voor de sociaal-artistieke theatervoorstelling 'Pardon Service'. In wat volgt wordt de aanleiding, het opzet en het proces geschetst.

TEKST Dominique Velghe

Muurtjes slopen

In 2013 maakten diverse spelers verspreid over het hele land zich op voor de viering van vijftig jaar migratie.¹ Zouden wij ons, in Zuid- en Midden-West-Vlaanderen (de streek rond Kortrijk en Roeselare), ook durven 'smijten' voor een project over migratie? Want hoewel onze streek minder wordt geassocieerd met migratiegeschiedenis, is het een thema dat hier wel degelijk leeft. Bovendien is niet elke 'nieuwkomer' hier als oorlogsvluchteling beland. De Provincie West-Vlaanderen besloot daarom om een uitgebreid partnerschap op te zetten in Zuid- en Midden-West-Vlaanderen en zocht hiervoor aansluiting met erfgoedpartners, maar ook met economische actoren en met organisaties die rond diversiteit werken.² Het streekhuis van Zuid-West-Vlaanderen trad op als coördinator van het project. De eerste discussies over de afbakening en focus van het project verliepen allesbehalve gemakkelijk. Het bleek immers niet vanzelfsprekend om iedereen rond de tafel te krijgen, en al helemaal niet om tot gemeenschappelijke beslissingen te komen. Het project startte dan ook later dan oorspronkelijk gehoopt. Maar het uitgebreide partnerschap wierp wel zijn vruchten af.

Zoektocht naar mensen ...

Zuid- en Midden-West-Vlaanderen staan vooral bekend om hun ondernemingszin.³ In het verleden werden er al dikwijls streekprojecten opgezet rond dit gegeven.⁴ Ook voor ons werd

“ We gingen praten met mannen en vrouwen uit alle hoeken van de wereld, mensen met verschillende achtergronden en profielen. Ze werken of werkten hier als arbeidsmigrant, seizoen- en grensarbeider.

al snel duidelijk dat de focus van het project best op *arbeid* zou liggen, en meer bepaald op *arbeidsmigratie*. Gezien grens- en seizoenarbeid ook lange tijd van groot belang waren voor de streek (en soms ook tot effectieve arbeidsmigratie leidden), namen we deze fenomenen mee in het project.

We wilden het verhaal ophangen aan concrete levensverhalen van mensen, dus moesten we voor alles eerst de mensen vinden. Bovendien wilden we hen ervan overtuigen om hun verhaal voor de camera te brengen. We zochten (en vonden) een redacteur, een cameraman en een fotografe.⁵ Samen namen zij 43 interviews/fotosessies in West-Vlaamse bedrijven of bij de respondenten thuis voor hun rekening. De beste contacten kwamen via onze partners, maar we belden evengoed ook lukraak bedrijven op. Slechts één bedrijf weigerde om samen te werken, wellicht uit schrik voor negatieve beeldvorming. Maar we gingen op zoek naar nuance. We zochten dus niet specifiek naar *positieve* verhalen. Die kwamen echter wel vlot aangewaaid. We gingen praten met mannen en vrouwen uit

■ Hoewel de streek van Zuid- en Midden-West-Vlaanderen minder wordt geassocieerd met migratiegeschiedenis, leeft het thema toch. Via een uitgebreid partnerschap werden er ook diverse bedrijven aan boord gehaald. © BOSS paints, Stalendienst

alle hoeken van de wereld, mensen met verschillende achtergronden en profielen. Ze werken of werkten hier als arbeidsmigrant, seizoen- en grensarbeider. Ook de verhalen van bedrijfsleiders en HRM-managers (van kleine en grote bedrijven, van vroeger en van nu) namen we mee. Hoe gaan of hoe gingen zij om met 'diversiteit'? Ten slotte zochten we ook contact met mensen die hier als kind toekwamen samen met hun ouders, die hun hele hebben en houden naar België meebrachten om hier een nieuw leven te beginnen.

Elk verhaal is anders, al komen een aantal zaken wel voortdurend terug. Uit de interviews met mensen die in de jaren 1960 en 1970 personeelsdirecteur waren, blijkt dat men destijds heel wat arbeidskrachten tekortkwam. De economie was in volle bloei, de textiel- en metaalindustrie floreerde. Door de grote vraag naar ongeschoolde arbeidskrachten werden kandidaat-werknemers kieskeurig, en de jobs met minder gunstige werkomstandigheden raakten niet ingevuld. Ook West-Vlaamse bedrijven trokken naar het buitenland (Noord-Afrika, Zuid-Europa, Frankrijk) op zoek naar gemotiveerd personeel. Het ging in Zuid- en Midden-West-Vlaanderen nooit om grote aantallen, maar migranten gingen hier wel degelijk aan het werk. Vaak brachten zij op hun beurt nieuwe arbeidskrachten aan.

“De eerste berbers die ik in dienst had, gingen andere berbers zoeken of belden ze op. In het dorp waren er briefschrijvers. Zij schreven brieven en lieten die door iemand lezen. Zo kwamen ze naar ons. (...) Als ze goed waren in hun job en in de omgang, dan vroegen we een arbeidsvergunning aan.” (Een oud-directeur van een huidfirma, over het personeelsbeleid in de jaren 1970)

“Op een bepaald moment vonden we geen personeel meer. Mijn neven zijn dan naar Tunesië gevlogen om er tien migranten te gaan halen.” (Een directeur van een slachthuis)

Over de manier waarop de nieuwkomers ontvangen en begeleid werden, lopen de verhalen uiteen. Het is, zoals altijd, een kwestie van mensen. We verzamelden heel veel mooie verhalen over vrijwilligers, die de nieuwkomers uit het zuiden toonden hoe je een kachel aansteekt; of verhalen over leraars en priesters die kinderen en volwassenen opvingen en hen 'bijwerkten' of de taal leerden. Er zijn ook verhalen over de mensonterende omstandigheden waarin de nieuwkomers moesten wonen. De mensen kloegen niet; het was hun keuze om naar hier te komen en ze verdienden meer dan ze in hun thuisland konden verdienen. Dikwijls lieten ze na een tijd hun familie overkomen. We hoorden trouwens van

“De mensen kloegen niet; het was hun keuze om naar hier te komen en ze verdienden meer dan ze in hun thuisland konden verdienen. Dikwijls lieten ze na een tijd hun familie overkomen. We hoorden trouwens van meer dan één bron dat de fabrieksdirecteur daar dikwijls op aandrong. Zo was hij verzekerd van de komende generatie arbeidskrachten en “dan hoefden ze niet meer zo lang op vakantie naar hun gezin”.

■ Voor Vamos Vacatuors interviewde het projectteam zowel gepensioneerd als actieve CEO's en HRM-managers, evenals mensen van buitenlandse afkomst. © Provincie West-Vlaanderen

meer dan één bron dat de fabrieksdirecteur daar dikwijls op aandrong. Zo was hij verzekerd van de komende generatie arbeidskrachten en “dan hoefden ze niet meer zo lang op vakantie naar hun gezin”.⁶

Ondertussen zijn we ongeveer een halve eeuw verder. Nog altijd hebben sommige firma's moeite om geschikt personeel te vinden, vooral dan voor het invullen van knelpuntvacatures. Soms is dat tekort te wijten aan het feit dat er in Vlaanderen te weinig mensen met de gezochte expertise afstuderen, of omdat het over jobs gaat met weinig aantrekkelijke uren of werkomstandigheden.

En het draait nog steeds om mensen. Heel wat firma's leveren mooie inspanningen om de buitenlandse werknemers die ze in dienst hebben, wegwijs te maken in onze maatschappij. Zij zijn de voortrekkers van een moderne bedrijfsvoering waar 'diversiteit' geen vreemd woord is. Andere bedrijven krijgen het daarentegen nog steeds spaans benauwd als het

■ Met de interviews en de informatie uit het verkennend onderzoek werd een rondreizende tentoonstelling gemaakt, bestaande uit losstaande modules en thematische filmmontages. Via de ErfgoedApp ontdekken bezoekers ook individuele getuigenissen. © Provincie West-Vlaanderen

woord ‘moslim’ valt. De cijfers van de OESO tonen het aan: België bengelt onderaan de West-Europese landen als het gaat over tewerkstelling van mensen van buitenlandse oorsprong.⁷ Een ding is zeker: mensen met buitenlandse roots moeten harder knokken om zichzelf te bewijzen dan de gemiddelde Belg. Bovendien werken veel mensen ver onder hun diplomaniveau.⁸ *Vamos Vacaturos* moest niet lang zoeken naar voorbeelden: architect wordt chauffeur, dierenarts wordt techniker, prof wordt pitaverkoper en een piloot, marketingspecialiste en advocate worden poetsvrouw. Sommigen van hen studeerden nochtans aan hoog aangeschreven buitenlandse universiteiten. Nog schrijnender is de situatie van Ali, Mohammed of Fatima die, gezegend met een goed stel hersens, hier een mooi diploma haalden. Je zou mogen hopen dat zij vervolgens vlot hun weg vinden naar onze arbeidsmarkt. Toch blijkt dat helemaal niet het geval te zijn. Het is voor Ali en Fatima veel moeilijker om een stageplaats, een vakantiejob en al zeker een job te vinden dan voor Anneke of Filip.⁹ Sommige jongeren raken ontmoedigd. “De arbeidsmarkt wil ons toch niet”, klinkt het verbitterd. Allicht zouden zij zonder diploma nog minder kansen krijgen.¹⁰ Het is dus hoog tijd voor een mentaliteitswijziging op verschillende fronten. Mensen moeten de kansen krijgen die ze verdienen, ongeacht afkomst of moedertaal. Correcte informa-

tie is dan cruciaal. Hoe en waarom kwamen ze hier terecht? Hoe presteren ze op de arbeidsmarkt? *Vamos Vacaturos* ging op zoek naar objectieve gegevens en cijfermateriaal over arbeidsmigratie in Zuid- en Midden-West-Vlaanderen.

... en cijfers

Cijfers dus. Een studie over arbeidsmigratie in onze regio is pionierswerk. Behalve een recente licentiaatsthesis over de Marokkaanse gemeenschap in Kortrijk¹¹, is er weinig historisch onderzoek gebeurd over migratie in West-Vlaanderen. Budget voor een uitgebreide studie hadden we niet, maar op onze vraag maakte Piet Creve van Amsab-ISG werk van een verkennend onderzoek over arbeidsmigratie in onze regio sinds de jaren 1960.¹² De historische bronnen blijken maar zeer partieel bewaard. Het Kortrijkse Stadsarchief bezit nog een pak aanvragen van bedrijven om buitenlanders te werk te stellen. Een klein derde van de bewaarde aanvragen gaat over Marokkaanse mannen, die als arbeider naar België kwamen. Ze werden ingezet in de textiel- en de metaalindustrie, twee pijlers van de regionale economie. De tweede grootste groep migranten komt uit Frankrijk (zowel voor ongeschoolde arbeid of bedienendfuncties). Er zijn ook heel wat

aanvragen voor Spanjaarden, die hier als huispersoneel worden ingezet. Daarnaast duiken er ook redelijk wat enkelingen op, specialisten in hun vak: een Australische schaatsleraar, een Duitse poppenkapper, een Joegoslavische voetballer, een Amerikaanse boekhoudexpert. Opvallend: de officiële migratiestop van 1974¹³ blijkt niet echt te zorgen voor een cesuur in de bewaarde personeelsaanvragen.

De situatie vandaag is dan weer een stuk beter in kaart gebracht. Daar is het vooral uitkijken met de constant veranderende terminologie (denk aan begrippen als 'nieuwkomer', 'van buitenlandse afkomst', 'migrant') en wetgeving of geografisch kader (de wijzigende gebiedsomschrijving van Europa) die de cijfers vaak vertroebelen. De cijfers bewijzen dat migratie in West-Vlaanderen inderdaad heel wat trager op gang is gekomen in vergelijking met het Vlaamse gemiddelde, al lijkt de tendens naar een diverse samenleving nu wel definitief in gang gezet.¹⁴

Producten

Met de interviews en de informatie uit het verkennend onderzoek hebben we een aantal producten gemaakt. Het doel? Verder werken aan de kennis en perceptie over de band tussen arbeid en migratie. Omdat meer kennis van zaken tot genuanceerdere standpunten leidt.

- » **Expo Vamos Vacatueros** over diversiteit op de (West-) Vlaamse arbeidsvloer, met portretten van fotografe Els Van Bosbeke. De tentoonstelling bestaat uit zes losse modules en is laagdrempelig opgevat. De expo bevat vijf thematische filmmontages, die allemaal werden onder-titeld. Met de ErfgoedApp kan u ook de individuele getuigenissen bekijken.¹⁵ De expo is gemaakt om rond te reizen en is gratis ter beschikking voor geïnteresseerde organisaties. Bij de tentoonstelling hoort een uitgebreide brochure met de uitgeschreven getuigenissen.
- » Het educatief pakket is ook afgestemd op 17- en 18-jarige studenten secundair onderwijs (ASO, TSO en BSO) en op

“ Een ding is zeker: mensen met buitenlandse roots moeten harder knokken om zichzelf te bewijzen dan de gemiddelde Belg. Bovendien werken veel mensen ver onder hun diploma-niveau.

de inburgeraars die hier een cursus maatschappelijke oriëntatie volgen. Jongeren en nieuwkomers moeten hun weg nog vinden op de Vlaamse arbeidsmarkt. Sommigen onder hen zullen als toekomstig leidinggevend mee de toekomst van anderen gaan bepalen. Anderen zijn toekomstige werknemers en/of collega's van mensen met buitenlandse roots. Het educatief pakket is zo opgevat dat ook mensen met een beperkte kennis van het Nederlands er mee aan de slag kunnen. Graphics ondersteunen de dialogen. De educatieve opdrachten zijn geschoeid op de leerstap van de UDL-principes.¹⁶ Het materiaal is downloadbaar en kan (gratis) besteld worden.

- » Tot slot gaven we het basismateriaal ook mee ter inspiratie aan een sociaal-artiestiek gezelschap uit de regio. Unie der Zorgelozen werkte op basis hiervan de theatervoorstelling 'Pardon Service' uit. Deze productie ging in première op 6 april 2017. Er waren tien voorstellingen waarvan acht uitverkocht.¹⁷

Ondertussen smeden we plannen voor nieuwe projecten. De projectperiode van *Vamos Vacatueros* viel samen met de vluchtelingen-crisis. Voortbouwend op de resultaten en de vaststellingen van het project werd een Interregdossier¹⁸ uitgeschreven, waarbij gefocust wordt op tewerkstelling voor vluchtelingen. Via de aanmaak van een beeldwoordenboek-app met arbeidsjargon hopen we de drempel voor anderstaligen nog verder te verlagen.

Meer info: www.vamosvacatueros.be

Dominique Velghe is gebiedswerker/Coördinator Vamos Vacatueros bij de Provincie West-Vlaanderen.

1. Zie <https://faro.be/erfgoeddag/nieuws/cultuursector-geeft-met-stationsactie-aftrop-van-jubileumjaar-96E29680969850-jaar-migratie>.
2. Het project telt twaalf partners: de Provincie West-Vlaanderen, het Agentschap voor Integratie en Inburgering, de steden Harelbeke, Kortrijk, Roeselare en Waregem, VDAB, Projectvereniging BIE, Intercultureel Huis Leiaarde, Resoc-Serr Midden- en Zuid-West-Vlaanderen en zuidwest.
3. B. DEMASURE, *Over werk en mensen. Een sociaaleconomische streekgeschiedenis van Midden- en Zuid-West-Vlaanderen*. Provincie West-Vlaanderen, Brugge, 2012.
4. *Vlasparlee* (2008-2009) en *Vlastheater* (2011-2012) zijn twee voorbeelden van regionale projecten die geënt waren op het typische vlasverleden van de streek. Ook de publicatie vermeld in voetnoot 3 kwam er als resultaat van een streekproject.
5. Vanessa Debruyne van schrijfbedrijf Monster van Ness (www.monster-van-ness.com), Carlos Van Craeynest, cameraman bij de Provincie West-Vlaanderen en fotografe Els Van Bosbeke (<http://elsvbphotography.com>).
6. Alle gefilmde getuigenissen zijn (in gemonteerde versie) terug te vinden op www.vamosvacatueros.be.
7. Zie: www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oece/economics/oece-economic-surveys-belgium-2015/improving-the-labour-market-integration-of-immigrants.eco-surveys-bel-2015-6-en#.WRsVzWdQgdU#page1, geraadpleegd op 16/5/2017.
8. Zie: www.steunpuntgelijkkansen.be/wp-content/uploads/11.17-Arbeidsmarktpositie-van-hooggeschoole-immigranten.pdf, geraadpleegd op 16/5/2017.

9. *Herkomstmonitor 2015. Arbeidsmarktpositie van personen met een buitenlandse herkomst op basis van administratieve gegevens*. Departement Werk en Sociale Economie, Brussel, 2015, p. 23.
10. S. VAN DOOSSELAERE, "Zelfdiscriminatie": een extra obstakel in de zoektocht van jongeren met migratieachtergrond naar werk. Koning Boudewijnstichting, Brussel, 2015.
11. A. BENOTMANE, "Het is maar tijdelijk ..." – Een geschiedenis van de Marokkaanse gemeenschap in Kortrijk. Leuven, 2014.
12. P. CREVE, *Arbeidsmigratie in de arrondissementen Kortrijk en Roeselare van 1960 tot vandaag – een verkennend onderzoek in het kader van het project Vamos Vacatueros*. in opdracht van de Provincie West-Vlaanderen, s.l., 2016.
13. De oliecrisis van 1973 deed de olieprijsen de hoogte inschieten. Dit had wereldwijd een negatieve impact op de economische groei. Heel wat bedrijven sloten hun deuren. Met het uitbreken van de crisis gingen er overal in West-Europa stemmen op om de rekrutering van nieuwe arbeidsmigranten een halt toe te roepen. In België werd in 1974 een algemene migratiestop afgekondigd. Duitsland, Frankrijk en Nederland deden hetzelfde in respectievelijk 1973, 1974 en 1979.
14. P. CREVE, *Arbeidsmigratie*, p. 57.
15. Gratis te downloaden op www.erfgoedapp.be.
16. UDL staat voor 'Universal Design for Learning'. UDL biedt een wetenschappelijk onderbouwd kader om tegemoet te komen aan diversiteit in leerstijlen, achtergronden, interesses en uitdagingen. Op die manier worden barrières om aan het onderwijs deel te nemen weggenomen, zonder de kwaliteit te verlagen.
17. Zie: www.uniederzorgelozen.be/pardon-service
18. Interreg is een Europees programma dat de samenwerking wil bevorderen tussen regionale gebieden in verschillende landen.

■ *Technologie is alomtegenwoordig: camera's en sensoren die ons zien, horen en voelen; iedereen staart zich suf op eender welk scherm en onze communicatie verloopt in grote mate via sociale media. Bron: Shutterstock*

Naar een groter digitaal bewustzijn in de cultureel-erfgoedsector?

TEKST Olga Van Oost

“Digitaal is het nieuwe normaal”. Enkele jaren geleden lanceerde technologie-expert Peter Hinssen deze zinsnede in een boek met dezelfde titel. Catchy, dat wel, maar klopt het ook? Is het digitale intussen écht zo ‘normaal’ geworden? Het is alleszins correct dat technologie alomtegenwoordig is: camera's en sensoren die ons zien, horen en voelen; iedereen staart zich suf op eender welk scherm en onze communicatie verloopt in grote mate via sociale media. Intussen worden alle gegevens die we digitaal produceren wel ergens bewaard en verspreid, of we dat nu willen of niet, met de nodige privacyperikelen tot gevolg. De manier waarop die ‘technologische alomtegenwoordigheid’ menselijk gedrag beïnvloedt, is een volgende razend interessante vraag.

■ 2008 was een sleuteljaar, toen in november Europeana, het online Europese zoekportaal voor digitaal cultureel erfgoed, live ging.

Is digitaal 'normaal' in de cultureel-erfgoedsector?

In dit bescheiden focusdossier vragen wij ons af hoe het intussen staat met het digitale bewustzijn in de cultureel-erfgoedsector. Wat is er veranderd op technologisch vlak en is de sector mee geëvolueerd? Met welke ontwikkelingen houden we de komende jaren best rekening, willen we niet van de digitale kaart geveegd worden? We stelden deze vragen steekproefgewijs aan enkele archieven, erfgoedbibliotheken en musea. Beschouw de reflecties in de volgende artikels dan ook als dusdanig, eerder dan als grote algemeen geldende principes.

In deze inleidende bijdrage geven we het woord aan enkele experts: Rony Vissers en Bert Lemmens van het expertisecentrum voor digitaal erfgoed PACKED vzw, Pascal Ennaert en Matthias Vandermaesen van de Vlaamse Kunstcollectie – het samenwerkingsverband voor musea van schone kunsten dat de laatste jaren een sterk digitaal beleid is beginnen voeren – en Bram Wiercx, informatie- & ICT-manager van FARO, die deze tendensen al jaren op de voet volgt.¹

De (soms sputterende) motor van Europa

De afgelopen jaren is de aandacht voor digitaal cultureel erfgoed gegroeid. Volgens Rony Vissers en Bert Lemmens heeft Europa de laatste tien jaar een voorname rol gespeeld in deze bewustwording. 2008 was een sleuteljaar, toen in november Europeana, het online Europese zoekportaal voor digitaal cultureel erfgoed, live ging. Zeer bepalend was ook het rapport *The New Renaissance*, dat in 2011 door het Comité des Sages werd gepubliceerd. Dit comité pleitte voor grotere en betere overheidsinspanningen om het Europees (cultureel) erfgoed te digitaliseren en/of digitaal te ontsluiten.² In dat rapport werd benadrukt dat de Europese lidstaten meer moesten investeren om collecties uit bibliotheken, archieven en musea online te plaatsen. De achterliggende doelstelling was dat de toegang tot de Europese cultuur en kennis voor iedereen moest vereenvoudigd worden. Aan deze Europese gedachte werd toegevoegd dat digitalisering ook veel economische voordelen zou bieden. Europeana kreeg veel steun én er waren veel Europese middelen voor projecten digitaal cultureel erfgoed.

Rony Vissers: "PACKED greep de kansen die op Europees vlak ontstonden en werkte samen met internationale partners aan verschillende Europese projecten.³ Intussen is

“ Aan deze Europese gedachte werd toegevoegd dat digitalisering ook veel economische voordelen zou bieden. Europeana kreeg veel steun én er waren veel Europese middelen voor projecten digitaal cultureel erfgoed.

die Europese dynamiek met de bijhorende subsidies stilgevallen. Met de vervanging in 2014 van CIP ICT PSP (het ICT Policy Support programma dat onderdeel was van het *Competitiveness and Innovation framework Programme*) door Horizon 2020, het nieuwe Europese kaderprogramma voor onderzoek en innovatie, zijn er budgetten voor cultureel erfgoed verdwenen. Sinds 2016 wordt geprobeerd om die budgetten terug op te trekken, maar het is een pak moeilijker geworden. De moordende concurrentie bij het indienen van subsidieaanvragen zorgt er bovendien voor dat de kansen voor cultureel-erfgoedspelers verkleinen. Europeana is er niet in geslaagd om de grootse verwachtingen van een Europees digitaal erfgoedportaal in te lossen. Wat daarvan de oorzaak is, is niet geheel duidelijk. Feit is wel dat iedereen gewoonweg Google gebruikt als eerste portaal om een opzoeking te doen, óók voor digitaal cultureel erfgoed. Europeana, of een ander Europees zoekportaal voor digitaal cultureel erfgoed, heeft zich nooit tegenover deze mogol kunnen weren.”

Open data: participatie in de praktijk

Bert Lemmens: “Maar Europeana heeft er wél mee voor gezorgd dat in Vlaanderen een opendatabeleid ook bij cultureel-erfgoedspelers op de agenda is komen te staan. De grootste hindernis voor een opendatabeleid is trouwens dat de technologie van onze databanken ongelofelijk achterop hinkt, in vergelijking met andere sectoren in de samenleving. Al is er zeker verbetering ten opzichte van enkele jaren geleden: het onderling uitwisselen van data tussen cultureel-erfgoedorganisaties is op zijn minst bespreekbaar geworden.”

Volgens Bert Lemmens en Rony Vissers is het voeren van een opendatabeleid vooreerst een zaak van 'dienstbaarheid'. “Als het cultureel erfgoed met publieke middelen wordt beheerd, om 'tot nut' te zijn van die samenleving”, zo redeneren ze, “dan is het toch maar normaal dat leden van die samenleving vrij kunnen beschikken over alle kennis en informatie die organisaties over dat erfgoed ontwikkelen? De bibliotheeksector heeft dit al veel langer begrepen. Als er een bereidheid is om data uit te wisselen, kan de hele sector alleen maar groeien.”

Een opendatabeleid creëert ook opportuniteiten. Veel kennis en informatie over collecties zit immers niet in één instelling maar verspreid. Het is gewoonweg niet mogelijk voor instellingen om alle data zelf te gaan verzamelen. Het principe van ►

Het mooiste uit
RIJKS STUDIO

New Realities
door Meltie Boom

Bekijk de verzameling >

Ga aan de slag met Rijksstudio

Rijksstudio >

New Realities. Fotografie in de 19de eeuw

Te zien t/m 17 september 2017 >

■ Het Rijksmuseum in Amsterdam redeneert dat het beter is om zelf beelden van hoge kwaliteit online te plaatsen dan om ze af te schermen zodat gebruikers elders beelden van lage kwaliteit gaan downloaden en verspreiden.

open data laat volgens Rony Vissers toe om publiek of ‘derden’ intensief te betrekken bij de dataverzameling, de methode van de *citizen science*, of wat in het nieuwe Cultureel-erfgoeddecreet onder de functie ‘participatie’ zou kunnen begrepen worden.

Openbeeldbeleid: een bocht van 180 graden

Als we aan open data denken, mogen we de ‘open beelden’ zeker niet vergeten. En op dit vlak is er het laatste decennium echt een grotere kentering gebeurd. Het Rijksmuseum in Amsterdam en het Metropolitan Museum in New York zijn de grote trendsetters. Deze musea redeneren dat het beter is om zelf beelden van hoge kwaliteit online te plaatsen dan om ze af te schermen zodat gebruikers elders beelden van lage kwaliteit gaan downloaden en verspreiden.

Rony Vissers: “Als gebruikers weten dat de musea goede beelden ter beschikking stellen, is dat meteen ook een excellente manier om de eigen collectie te promoten en erover te communiceren. Niet alleen enkele grote musea hebben die reflex maar kleinere musea⁴ doen het ook. Dit toont dan opnieuw de ‘open’ attitude aan, die zo belangrijk aan het worden is, en die de missie van deze musea ondersteunt.”

“ Een opendatabeleid creëert ook opportuniteiten. Veel kennis en informatie over collecties zit immers niet in één instelling maar verspreid. Het is gewoonweg niet mogelijk voor instellingen om alle data zelf te gaan verzamelen.

Ook voor Pascal Ennaert en Matthias Vandermaesen is het Metropolitan Museum een voorbeeld. Maar dit specifieke geval toont tegelijkertijd pijnlijk goed aan hoe kwetsbaar een digitaal beleid in onze sector vandaag de dag is.

Pascal Ennaert: “Dit museum is voor ons een toonvoorbeeld op digitaal vlak met een uitgekiende digitale strategie. Dit jaar zetten ze 370.000 beelden online. Maar het MET kreeg dit jaar ook te kampen met zware besparingen. Dat is spijtig genoeg een aanleiding om het hele digitale beleid in vraag te stellen. Er zou te veel budget naar digitalisering zijn gegaan waardoor er budgettaire problemen zijn ontstaan. Dit is een negatieve tendens, die zelfs zou kunnen leiden tot een soort van ‘contrareformatie’ voor wat het digitale betreft: voor sommige organisaties zou dit spijtig genoeg een reden kunnen zijn om het digitale opnieuw af te zweren en ‘terug’ te keren naar tentoonstellingsproducties zondermeer.”

Matthias Vandermaesen merkt daarbij spits op dat ‘terugkeren’ gewoonweg onmogelijk is, en dat het meer dan ooit zaak is om er volop op in te zetten.

Speel leentje bij bibliotheken en archieven: zet beelden van hoge kwaliteit op Wikipedia

De echte voorloper op het vlak van de vrije uitwisseling van data en beelden is de bibliotheeksector, gevolgd door de archieven.⁵ Daar heeft men al langer begrepen dat openheid, ‘slim’ uitwisselen van data en samenwerking met private actoren de toekomst zijn.

Rony Vissers en Bert Lemmens: “De openbare bibliotheken trekken al jaren informatie uit Wikipedia binnen in hun catalogus. Als je in de bibliotheek van het Brusselse Muntpunt een opzoeking doet over bv. Hendrik Conscience, zul je merken dat de informatie over Conscience als onderwerp uit Wikipedia komt.⁶ Kijk naar het VIAF (Virtual International Authority File) of Open Vlacc (Vlaamse Centrale Catalogus). Of naar de ‘precedenten’ zoals The Internet Archive, Google Books, het Gutenberg Project: dit zijn allemaal succesvolle digitaliseringsinitiatieven van cultureel erfgoed die door publieke én private actoren werden opgezet en beheerd. Hetzelfde geldt voor Wikimediaplatformen als bv. Wikimedia Commons en Wikibooks: veel content staat gewoon al online!”

Volgens Rony Vissers en Bert Lemmens is de vraag dus niet meer wie het zal doen, maar wel hoe we er als cultureel-erfgoedorganisaties kunnen voor zorgen dat we ‘mee’ zijn en ervoor zorgen dat de data en de beelden die worden

■ Slim uitwisselen van data en samenwerking met private actoren is de toekomst. Atelier met gietstukken in het Jubelparkmuseum
Bron: Wiki Loves Art Belgium © Christine Van Heertum, CC BY-SA 4.0

gepubliceerd dan toch ten minste kwaliteitsvol en correct zijn? Cultureel-erfgoedorganisaties zouden, waar de auteursrechten het hen toelaten, de reflex moeten hebben om hun eigen beelden van hoge kwaliteit zélf op Wikipedia te zetten voor hergebruik. Dat zou heel krachtig zijn. Kijk naar de Tate die voor een webpagina over Francis Picabia de volledige biografie ging plukken op Wikipedia.⁷ Ze doen dat natuurlijk niet voor elke kunstenaar. Over andere kunstenaars hebben ze wel zelf biografische teksten geschreven, maar het zegt wel iets.”

Wees slim, koop in (en investeer in mensen)

‘Open data’: voor de gesprekspersonen is dit duidelijk dé digitale trend. **Bram Wiercx** is het daar helemaal mee eens, maar zet ons wel meteen met de voeten op de grond. “De digitale innovatie gaat razendsnel, en de uitdaging is om de meest interessante tendensen te spotten en die duurzaam in te zetten. Maar dat is niet zo eenvoudig. Open data is bijvoorbeeld voor veel cultureel-erfgoedorganisaties nog steeds een ‘moeilijk’ verhaal. Juist omdat alles zo snel gaat, moeten medewerkers dit echt op de voet kunnen volgen en zich voortdurend bijscholen. Anders riskeer je ook dat er digitale toepassingen worden ontwikkeld of keuzes worden gemaakt waarvan je achteraf spijt hebt of die weggegooid geld blijken te zijn. Vandaar dat FARO al heel wat jaren inzet op de organisatie van hands-on cursussen over digitale toepassingen. Het is en blijft een grote uitdaging om de kennis en expertise van cultureel-erfgoedwerkers naar een hoger niveau te tillen op het vlak van digitale tools, nieuwe media, *analytics*, multimedia en bezoekerservaring.”

Een gevolg van snelle digitale innovaties, en een verschil met de manier van werken van enkele jaren geleden, is dat organisaties steeds minder zélf systemen gaan ontwikkelen. “Slim inkopen is de toekomst, meestal heeft er iemand wel ergens al een oplossing uitgewerkt. De grenzen zijn hier geen hinderpaal meer. Dankzij het internet kunnen we wereldwijd SaaS (Software As a Service) oplossingen inkopen. Maar opnieuw, medewerkers moeten een goede inschatting op digitaal vlak kunnen maken.”

De grootste uitdaging voor onze sector is volgens Bram dus om de juiste keuzes in een snel veranderende en digitale we-

“ Cultureel-erfgoedorganisaties zouden, waar de auteursrechten het hen toelaten, de reflex moeten hebben om hun eigen beelden van hoge kwaliteit zélf op Wikipedia te zetten voor hergebruik. Dat zou heel krachtig zijn.

reld te maken. “Mensen verwachten vandaag de dag ook gewoonweg dat alles werkt als Facebook en Google: intuïtief, eenvoudig en snel. Voldoe je hier niet aan, dan haken ze al snel af, zeker de jongste bezoekers.”

Maar dat vraagt ook om investeringen. In de letterlijke zin: er moet voldoende budget zijn om een verschil te maken. En daarvoor kijken de gesprekspersonen naar de overheden, maar ook naar de directies van de cultureel-erfgoedorganisaties zelf. Is er budget? Wordt er voldoende in mensen en opleiding geïnvesteerd om het verschil te maken? Begrijpt men de urgentie?

Een digitaal beleid: sleutelmomenten, -personen en attitude

Er zijn de grote tendensen, en er zijn cultureel-erfgoedorganisaties die ze oppikken ... en niet oppikken. Is er ten gronde iets veranderd in de organisaties zelf? Is er de laatste jaren een digitale omslag gemaakt?

Bram Wiercx ziet de cultureel-erfgoedsector er wel degelijk op vooruitgaan. “Het merendeel van de organisaties zet intensief in op digitale communicatie en sociale media. Met het VIAA is op het vlak van digitalisering een eerste stap gezet. Voor collectiemanagementtools beroept men zich ook meer op open, open-source en cloud-oplossingen, keuzes die FARO trouwens stimuleert. Maar het gaat soms ook traag, té traag, omdat medewerkers niet zeker zijn van een oplossing, een afwachtende houding aannemen of geen mandaat hebben om knopen door te hakken.”

De ervaring leert **Rony Vissers** en **Bert Lemmens** dat ‘het momentum’ erg belangrijk kan zijn voor het maken van een omslag in het digitaal beleid. De tijdelijke sluiting van een museum voor een renovatie of ver(nieuw-)bouw blijkt nogal eens dat uitgelezen moment. Het Rijksmuseum in Amsterdam, Cooper Hewitt Institute in New York of het Smithsonian Institute in Washington, allemaal voorbeelden van musea die hun digitaal beleid een enorme push gaven toen ze gesloten waren. Een publieke aanwezigheid en zichtbaarheid zijn essentieel voor musea om niet ‘vergeten’ te worden. “Tijdens een sluiting is er de noodzaak en de tijd om na te denken over een grote (digitale) aanwezigheid en zichtbaarheid. De kiemen van een goed digitaal beleid en een strategie worden dan vaak gelegd. Dat momentum hebben we de voorbije jaren ook gezien in het Zilvermuseum, waar, door de gedwongen verhuis en transformatie tot DIVA, de ruimte ontstond om alle digitale systemen grondig te vernieuwen en als een van de eerste musea in Vlaanderen een echte digitale strategie op te stellen.”

■ Sensoren – zoals iBeacons – die in ruimtes en bij voorwerpen worden aangebracht, reageren op de beweging van bezoekers, geven informatie, slaan nieuwe informatie op en optimaliseren op die manier de bezoekerservaring. © Jona Nalder, CC BY 2.0

En je moet de juiste mensen op de juiste plaats hebben natuurlijk. In Cooper Hewitt was Seb Chan de grote bezieler, in het Smithsonian Michael Edson. In het Rijksmuseum is nu Saskia Scheltjens, die haar sporen verdiende in de Nederlandse en Belgische digitale wereld, aan de slag als hoofd van de (digitale) onderzoeksdiensten. “Maar dat is niet genoeg: de directie en het topmanagement moeten mee zijn, de afdeling digitaal volop steunen én de afdelingshoofden die ‘moeilijk’ doen wijzen op hun verantwoordelijkheid op digitaal vlak. Anders lukt het gewoonweg niet.”

Pascal Ennaert en Matthias Vandermaesen benadrukken het belang van technische en digitale competenties op de werkvloer om de omslag te kunnen maken. Maar nog belangrijker is de *attitude*: “Te weinig organisaties stellen zich de vraag: wat kan digitalisering concreet voor ons betekenen? Hoe kunnen we middelen op een pragmatische manier inzetten en maximaliseren voor ons doelpubliek en een maatschappelijke relevantie krijgen? Organisaties denken te snel en te vaak dat ze van nul af moeten beginnen bij een digitale strategie en dat ze het niet kunnen betalen. Als men zich bewust zou zijn van de mogelijkheden, zou men inzien dat je – zelfs met beperkte middelen en ongeacht de grootte van de organisatie – een digitale strategie kan ontwikkelen. Het komt erop neer dat organisaties er zelf een prioriteit van zouden moeten maken. Kortom, niet alleen op het einde van het denkproces, maar digitaal denken vanaf het begin.”

“Organisaties denken te snel en te vaak dat ze van nul af moeten beginnen bij een digitale strategie en dat ze het niet kunnen betalen. Als men zich bewust zou zijn van de mogelijkheden, zou men inzien dat je – zelfs met beperkte middelen en ongeacht de grootte van de organisatie – een digitale strategie kan ontwikkelen.”

Publiekswerking kan gewoonweg niet meer zonder digitale steun

Op de vraag of het digitale de ‘authentieke ervaring’ beïnvloedt, zijn Rony Vissers en Bert Lemmens kort en duidelijk: “Je kan het digitale niet meer wegdenken, zo eenvoudig is dat. En we moeten ophouden om de strakke opdeling tussen digitale en analoge werelden te maken. De veronderstelling dat een ‘authentieke ervaring’ enkel in de analoge werkelijkheid mogelijk is, is achterhaald. Die werelden kruisen elkaar voortdurend. Je moet je natuurlijk goed afvragen waarvoor je de technologie gaat gebruiken. Is het om de kwaliteit van de (‘authentieke’) bezoekerservaring te verhogen, of om er dingen mee te doen die anders nooit mogelijk zouden zijn? Met digitale beelden kan je ‘authentieke aspecten’ zichtbaar maken die je met het blote oog nooit kan waarnemen. Denk daarbij onder andere ook aan de toegankelijkheid voor blinden en slechtzienden die zonder technologische ondersteuning beperkt zouden worden in hun beleving. Soms zijn objecten te kwetsbaar om getoond te worden en dan is het heel zinvol om 3D-replica’s in te zetten. En waarom (soms) niet opteren voor het plaatsen van schermen waarop curatoren iets vertellen in plaats van stevast voor een zaaltekst of een audiogids te kiezen? Vergeet ook niet dat ondertussen veel cultureel erfgoed in digitale vorm wordt gecreëerd: films, video- en audio-opnamen, foto’s, tekstdocumenten, bouwplannen, databanken, e-mails, websites ... Die hebben vaak geen analoge versie meer, of toch niet met dezelfde functionaliteiten.”

Volgens Bram Wiercx is er op het vlak van digitale publiekswerking en bezoekerservaring de laatste jaren een enorme versnelling gebeurd. En de innovatie zal op dit vlak aanhouden. “Het draait om (een goede) *storytelling*. Het brede publiek is niet geïnteresseerd in droge objectinformatie, maar wil meegetrokken worden in een verhaal. Je kan daarbij gebruikmaken van interessante films, kaarten of data-visualisaties. Multimedia en schermen kunnen echt een meerwaarde bieden. Maar ook zonder in te grijpen in een vaste presentatie, biedt technologie mogelijkheden om verhalen toe te voegen. Dat kan bijvoorbeeld door gebruik te maken van technologie zoals augmented reality. Met de ErfgoedApp die FARO lanceerde, krijgen bezoekers door een eenvoudige scan met de app op een multimediale manier meer inzicht in een specifiek object of een bepaalde plek. Dergelijke applicatie kan trouwens ook dienst doen als een innovatieve audiogids. Maar ook naar businessmodel is de ErfgoedApp een interessant voorbeeld, het is een van de eerste *shared services* voor cultureel erfgoed in Vlaanderen. De drempel om in te stappen en content aan te maken in de app is heel laag en museummedewerkers leren van elkaar. *Best practices* werken trouwens nog steeds het beste in onze sector.”

Het ‘internet van de dingen’ (nieuwe netwerken zoals LoRA en M2M) is trouwens de meest recente tendens om rekening mee te houden. Sensoren – zoals iBeacons – die in ruimtes en bij voorwerpen worden aangebracht, reageren op de beweging van bezoekers, geven informatie, slaan nieuwe informatie op en optimaliseren op die manier de bezoekerservaring. Maar ook op het vlak van klimaatbeheersing bieden deze nieuwe technologieën mogelijkheden. Temperatuur en vochtigheid kunnen zeer makkelijk worden gemeten en

de informatie kan in de cloud worden opgeslagen. Bram Wiercx ziet hier trouwens ook een gezamenlijke uitdaging: “Waarom organiseren we dit niet op Vlaams niveau, zodat we er allemaal bij kunnen winnen en de kostprijs gedrukt kan worden zodat ook de kleinere en vrijwillige musea en erfgoedspelers er hun voordeel mee kunnen doen?”

Een nieuw gat in onze cultuur: wat met digitaal gecreëerd erfgoed?

Tot slot wijzen Rony Vissers en Bert Lemmens nog op een groot probleem: “Waar amper tot niet wordt bij stilgestaan, is dat al deze digitale toepassingen en het digitaal gegenereerde materiaal óók een erfgoedwaarde krijgen. Wie houdt zich daar mee bezig vandaag? Er wordt in onze sector onvoldoende over deze vraag nagedacht. Er bestaat geen enkel overzicht van dat digitaal gegenereerde materiaal, dat een leidraad zou kunnen zijn om te bepalen wát we zouden moeten archiveren. Cultureel-erfgoedinstellingen verzamelen bijvoorbeeld kranten en brieven. Het overgrote deel van onze informatie lezen we vandaag niet meer op papier, maar wel in elektronische vorm en op het web, zelfs de krant en onze correspondentie. Bovendien wijzigen krantenartikels op het web in de loop van de tijd en verschijnen ze niet allemaal nog in de gedrukte versie. Communiceren doen we vandaag meestal niet meer per brief maar via e-mail en sociale media. Wat moeten we hier allemaal mee doen?”

Laconiek merken ze op dat er in de cultureel-erfgoedsector zelfs nog niemand mislukt is in het archiveren van dat digitaal gegenereerde materiaal, omdat er gewoonweg nauwelijks pogingen zijn ondernomen. “Over x-aantal jaar zal men ongetwijfeld terugkijken en zich de vraag stellen hoe het mogelijk is dat wij vandaag zo een gat in onze cultuur hebben gecreëerd.”

Digitaal of niet-digitaal: is het nog een issue?

Het digitale is vandaag al zo sterk verweven in heel onze samenleving, dat het onderscheid eigenlijk geen issue meer zou mogen zijn. Digitaal is dan het nieuwe normaal. Het is een constante in de kleine bibliotheek aan rapporten en visieteksten van experts, die pakweg de laatste vijftien jaar zijn verschenen. Experts zijn het hierover dan ook roerend eens, maar doorstaat hun visie ook de toets aan de realiteit ‘op de werkvloer’? Hoever staan de musea, archieven en erfgoedbibliotheken met de digitale transitie? We vroegen het aan de betrokken erfgoedprofessionals zelf.

Olga Van Oost sprak met Evi Bert (M HKA), Jeroen De Meester (Stedelijke Musea Antwerpen), Alexandra Pauwels (M Leuven), Pascal Ennaert en Matthias Vandermaesen (Vlaamse Kunstcollectie). Bart De Nil organiseerde een rondetafel met Pieter-Jan Lachaert (Archief Gent), Hermione L’Amiral (Archief van de Senaat), Eddy Put (Rijksarchief Leuven), Geert Van Goethem (Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis) en Jochen Vermote (Stadsarchief Ieper). Jeroen Walterus ten slotte bracht vier bibliothecarissen samen: Koen Calis (Openbare Bibliotheek Brugge), Nele Gabriëls (KU Leuven Bibliotheken, UBD Digitalisering en Document Delivery), Peter Rogiest (Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience) en Isabelle Thoelen (Provinciale Bibliotheek Limburg).

“De transitie is in volle gang, met de nodige onzekerheden die daarbij horen. We zijn nog niet aanbeland in het beloofde land waarin ‘analoge cultuur’ en ‘digitale cultuur’ zodanig complementair aan elkaar geworden zijn dat ze elkaar opheffen.

Het was boeiend en leerzaam te zien hoe deze drie groepen van erfgoedprofessionals soms wel andere accenten leggen in hun praktijk, maar globaal toch voor dezelfde uitdagingen staan. En ja, digitaal of niet-digitaal blijft voor hen nog een issue of een tegenstelling waarmee zij in hun dagelijks werk geconfronteerd worden. De transitie is in volle gang, met de nodige onzekerheden die daarbij horen. We zijn nog niet aanbeland in het beloofde land waarin ‘analoge cultuur’ en ‘digitale cultuur’ zodanig complementair aan elkaar geworden zijn dat ze elkaar opheffen. Er zullen nog heel wat beleidsinspanningen, overtuigende discours en daadwerkelijke investeringen nodig zijn vooraleer we zover zijn. Dat we ons in een toestand van constante transformatie bevinden is dan ook de enige zekerheid die we hebben, zoals we in 2009 al schreven in de door FARO uitgegeven bundel *Erfgoed 2.0*.⁸

Toch kunnen we blijven dromen van een ideale wereld ‘3.0’ waarin we geen aparte visienota digitale cultuur⁹ meer nodig hebben. Precies omdat digitale cultuur helemaal verweven zit in het erfgoedbeleid van organisaties en overheden. Tot zover blijven we roeien met de riemen die we hebben.

Olga Van Oost is stafmedewerker musea bij FARO.

1. De auteur dankt collega's Jeroen Walterus en Bart De Nil voor hun opmerkingen en aanvullingen. Op de website van FARO kunt de volledige interviews met Rony Vissers & Bert Lemmens nalezen. [https://faro.be/blogs/Olga Van Oost](https://faro.be/blogs/Olga%20Van%20Oost)
2. Zie: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-17_en.htm?locale=en
3. Dit zijn: ATHENA (2008-2011), Digitising Contemporary Art (2011-2013), Linked Heritage (2011-2013), ATHENAPlus (2013-2016), EuropeanaSpace (2014-2017) en PREFORMA (2014-2017). De eerste vijf projecten zijn Europeana-gelieerd en CIP-ICT-PSP-projecten, PREFORMA is een FP7 (en loopt nog tot oktober dit jaar). Het eerste (en enige) Europese, Europeana-gelieerde project dat PACKED vzw volledig zelf heeft gecoördineerd, was Digitising Contemporary Art (www.digitisingcontemporaryart.eu), en dat is ook gestart in januari 2011.
4. Enkele voorbeelden van kleinere musea: het Royal Armoury, Skokloster Castle and the Hallwyl Museum (LSH - Livrustkammaren och Skoklosters slott med Stiftelsen Hallwylska museet) uit Stockholm
5. Voor meer uitleg bij deze stelling, verwijzen we naar het volledige interview met Rony Vissers en Bert Lemmens dat u op onze blog kan vinden.
6. Zie: <http://zoeken.muntpunt.bibliotheek.be/detail/Hendrik-Conscience/Eenige-bladzijden-uit-het-boek-der-natuur/Boek?itemid=library/v/PbsBrussel/228667>
7. Zie: <http://www.tate.org.uk/art/artists/francis-picabia-1766>
8. B. DE NIL EN J. WALTERUS (RED.), *Erfgoed 2.0. Nieuwe perspectieven voor digitaal erfgoed*. Brussel, Pharo Publishing, 2009.
9. Minister Sven Gatz bereidt in het najaar een visienota over digitale cultuur voor.

**HISTORISCHE MUZIEK
IN EEN HISTORISCH KADER.
TOT IN DE KLEINSTE DETAILS.**

Ontdek ons volledige concertseizoen op www.amuz.be.
Kies je voor uitbundig of eerder intiem? Strijkers of enkel vocaal? Of proef je graag van alles? Bij AMUZ stel je sowieso je eigen unieke abonnement samen.

Of: waag je kans! Want we selecteerden vijf concerten waarvoor we telkens twee duotickets schenken aan de lezers van FARO, tijdschrift voor cultureel erfgoed:

SPECTRA ENSEMBLE, 27.10.17

Een krachtig contrast tussen de mijmeringen van Dmitri Sjostakovitsj en de intensieve werken van de Russische componiste Galina Ustvolskaja.

HANA BLAŽÍKOVÁ & FRIENDS, 26.11.17

Artist in residence Hana Blažíková zet de Arabische, christelijke en ook Andalusische trekjes van de Cantigas de Santa María boeiend in de verf en zorgt voor muzikaal vuurwerk.

AMUZ

THE SIXTEEN, 30.11.17

Parels uit vijf eeuwen koormuziek: van de machtige polyfonie van Lassus en de Victoria tot enkele op-en-top Engelse Magnificats uit de 20ste eeuw.

VLAD WEVERBERGH & TERRA NOVA COLLECTIVE, 10.12.17

Beethovens 7de symfonie voor iedereen, de apotheose van de dans! De historische blazers van het Terra Nova Collective maken u getuige van de ritmiek en de energieke lading die dit stuk draagt.

VOCES8, 17.12.17

Een winters programma met werken die besneeuwde landschappen en de gezelligheid van kerst oproepen, muziek voor Maria en a-capellapareltjes van de barok tot vandaag.

Deelnemen? Dat kan via www.amuz.be/nl/wedstrijd-faro. Vertel ons ten laatste 23 oktober welk concert jij graag wil bijwonen en waarom.

MEER INFO: +32 (0)3 292 36 80 | WWW.AMUZ.BE

Het digitale fundament van het museum

Hoe mensen en collecties duurzaam digitaal verbinden?

“Digital Culture and Museum Culture are complete opposites. Digital culture is, by its nature, disruptive and all about reinvention, whereas cultural organisations are much more long term in their thinking.” (O. Vicars-Harris)

TEKST Olga Van Oost

Zijn digitale cultuur en museumcultuur, zoals deze Britse consultant beweert, elkaars tegenpolen? Uit de getuigenissen van enkele museumprofessionals blijkt dat er in Vlaanderen alleszins musea zijn die dit anders zien. We spraken in het kader van dit dossier met Evi Bert, content manager en verantwoordelijke bibliotheek en documentatie in het M HKA; Jeroen De Meester, beleidsmedewerker digitale collecties van de Stedelijke Musea Antwerpen; Alexandra Pauwels, digital informations manager van M Leuven en Pascal Ennaert en Matthias Vandermaesen, respectievelijk coördinator en digitale dataconservator van de Vlaamse Kunstcollectie (VKC). In deze bijdrage schetsen we de grote lijnen uit de gesprekken. De volledige interviews kan u nalezen op de FARO-website.²

Ontwikkel een digitale attitude

Voor de jongste generaties is het ondenkbaar, maar een 25-tal jaar geleden waren het enkel de ‘technuten’ en de *early adopters* die zich op het internet waagden en die de eerste stappen op vlak van digitale communicatie zetten. Intussen is bijna iedereen met het *world wide web* vertrouwd. De jongere generaties zijn zelfs *digital natives*: ze hebben nooit een wereld zónder gekend en kunnen zich daarvan zelfs moeilijk een voorstelling maken. Voor de gesprekspersonen is het zonneklaar dat het digitale een dimensie is geworden in het dagdagelijkse leven én dat van musea. Een dimensie die niet (meer) genegeerd kan worden. Maar niet iedereen in de organisatie ziet het op dezelfde manier. Vandaag de dag is het doorgaans zo dat onze gesprekspersonen worden aangesproken wanneer er zich concreet een probleem stelt op digitaal vlak. **Pascal Ennaert** (VKC) beaamt: “Momenteel roept men ons pas wanneer er een probleem is. Men maakt een tentoonstelling, maar heeft onvoldoende de reflex om na te denken over de digitale aspecten ervan. Wat bete- ▶

■ Er is nog steeds een groot groeipotentieel voor musea op het vlak van digitaal beleid. © Museum M

■ Aandacht voor de digitale aspecten in een museale werking betekent echter niet dat alles digitaal zal worden. © M HKA

kent dit voor de data en voor de gedigitaliseerde beelden? Wat betekent het voor onze website of voor de scenografie wanneer we QR-codes gebruiken? Deze reflecties gebeuren zelden tijdens het proces van een productie. Iemand doet het wetenschappelijk onderzoek en maakt de tentoonstelling. En dan is er geen tijd meer voor de digitaliseringsaspecten.” Volgens de VKC zou het digitale als ‘filosofie’, of toch minstens als attitude, moeten doordringen in de hele organisatie.

Digitale processen als basis van de museumwerking

Aandacht voor de digitale aspecten in een museale werking betekent echter niet dat alles digitaal zal worden. Concreet kan een digitale werking bestaan uit de ontwikkeling van toepassingen voor publiekswerking, collectiemanagement, interne communicatie, databanken enzovoort, met als doel de ondersteuning, optimalisatie en versterking van de museale werking. Het digitale ‘vervangt’ de museale werking dus niet. De gesprekspersonen wijzen er wel op dat de digitale processen zo sterk (zullen) inbreken op de museale processen dat musea er best voortdurend aandacht voor hebben en houden. **Alexandra Pauwels** (M Leuven): “In mijn werk gaat er ook bijzondere aandacht naar het detecteren, zichtbaar maken en op elkaar afstemmen van digitale processen. Deze afstemming loopt doorheen alle afdelingen.

“ Concreet kan een digitale werking bestaan uit de ontwikkeling van toepassingen voor publiekswerking, collectiemanagement, interne communicatie, databanken enzovoort, met als doel de ondersteuning, optimalisatie en versterking van de museale werking.

Het gaat immers niet alleen over digitale aspecten van collecties en publiekswerking, maar bijvoorbeeld ook over de vele digitale instrumenten die we gebruiken voor de ontwikkeling van klantenservices, interne communicatie en planning, enzovoort. Om dit goed te realiseren, moet er dus een breed draagvlak zijn voor het digitale in elk aspect van de werking. Dit is niet altijd evident.”

Museummedewerkers blijken niet altijd stil te staan bij de complexiteit van de digitale processen. Volgens Pauwels is er in M – en dat geldt ook voor de andere musea – nog een groot groeipotentieel op het vlak van digitaal beleid. Maar dit moet ruimte krijgen. En dat vraagt tijd. Dat zegt ook **Evi Bert** van het M HKA. Het M HKA heeft reeds een heel digitaal beleidstraject afgelegd waarin 2010 een sleuteljaar was: “Kristof Michiels was toen als ontwikkelaar in dienst en hij had de taak om een databank te ontwikkelen om al die kennis te verzamelen en duurzaam te bewaren. We vonden elkaar, omdat we allebei in termen van ‘digitale processen’ dachten.” Volgens beiden had een veelgebruikt collectiemanagementsysteem als Adlib grote beperkingen, omdat het de gebruikers dwingt om op een vrij ‘klassieke’ manier objecten te beschrijven. En dit terwijl het M HKA nood had aan “mogelijkheden om de rijke context van een object weer te geven en om reflexieve processen, expertise of ervaringen op een goede manier in beeld te brengen. Kristof ontwikkelde de website ensembles.org om die extra laag en stap te kunnen zetten,” aldus Evi Bert.

In een digitaal beleid gaat de aandacht naar processen in de verschillende geledingen van een organisatie. De impact ervan is groot omdat het digitale uiteindelijk de basis van de museale werking wordt, zoals in het M HKA. Het beperkt zich met andere woorden niet tot één domein of één persoon. Bovendien is de transitie een proces van lange adem die het louter technische al snel overstijgt. **Evi Bert**: “De grote verandering zat er in dat het niet alleen meer een registrar of content manager zou zijn die ensembles.org zou moeten gaan vullen met content. De idee was dat ook curatoren, productiemedewerkers, collectieverantwoordelijken maar ook publieksmedewerkers de databank zouden vullen, als een logisch onderdeel in hun werkproces. En dit was moeilijk, precies omdat de meeste collega’s zich hier nog nooit mee hadden beziggehouden.”

SCRUM: de toekomst is agile

Opvallend in de gesprekken is dat de creatie van een intern draagvlak voor een doorgevoerd digitaal beleid vaak de

■ Als de musea verder willen professionaliseren op digitaal vlak, zou het interessant zijn om een overzicht te krijgen van mogelijke jobs in een museum (of de cultureel-erfgoedsector) met een digitale finaliteit, om zo toch enige uniformiteit te krijgen. © Museum M

grootste moeilijkheid of ‘uitdaging’ lijkt te zijn. De collega’s overtuigen en ‘meekrijgen’ is het begin en bepaalt het wel-slagen of falen. Vandaar dat het M HKA vrij snel begon met het maken van publiekstoepassingen voor tentoonstellingen in de zalen. Deze toepassingen horen uiteraard thuis bij publieksbemiddeling, maar zijn ook een manier om aan de eigen curatoren en de collectiemedewerkers te laten zien wat met een systeem als ensembles.org mogelijk is.

Ook in M Leuven zoekt **Alexandra Pauwels** naar manieren om dat draagvlak te vergroten. Een les die ze heeft geleerd, is dat het erg belangrijk is om de collega’s *van bij het begin* te betrekken in plaats van enkel op het einde, bij de oplevering van het product; dat *dán* pas blijkt te werken of niet, tot (terechte) frustratie van de medewerkers. Intussen is de werkwijze in M dan ook helemaal veranderd en gebruiken ze een andere methodiek: SCRUM, een vorm van *agile software-ontwikkeling*. In mensentaal wil dit zeggen dat er met een projectgroep – samengesteld uit museummedewerkers uit

de verschillende afdelingen – *use-cases* worden uitgeschreven, met verwachtingen over een bepaald product. Het product wordt dan gaandeweg ontwikkeld en getest. Op basis van de feedback wordt dan weer verder ontwikkeld. Volgens Pauwels gaat SCRUM over méér dan technische ontwikkeling: even belangrijk is dus om de verschillende neuzen in dezelfde richting te krijgen.

De digitale agenda: van directie tot ‘tussenpersoon’

Dit klinkt natuurlijk allemaal erg mooi – dat van die neuzen in dezelfde richting – maar in de praktijk is het verre van eenvoudig om dit écht te realiseren. Om een digitaal beleid te doen ontkiemen en groeien, is er toch een sterke, bijkomende duw in de rug nodig. En dan hebben we het over een push van de directie in het bijzonder, gevolgd door eentje van de stafleden van het museum. Pas als het voor hén een

“Opvallend in de gesprekken is dat de creatie van een intern draagvlak voor een doorgevoerd digitaal beleid vaak de grootste moeilijkheid of ‘uitdaging’ lijkt te zijn. De collega’s overtuigen en ‘meekrijgen’ is het begin en bepaalt het welslagen of falen.

prioriteit wordt, als er een digitale agenda wordt bepaald vanuit de overtuiging dat het nodig is, zal het digitale beleid een succes worden. Hoe groot het enthousiasme en de overtuigingskracht van een enkeling (of twee) in een organisatie ook moge zijn, wanneer zij niet of onvoldoende gesteund worden van ‘bovenaf’ zal er jammer genoeg veel arbeidstijd, budget én energie verloren gaan. En dreigt de hele digitale strategie op een koude steen te vallen.

In Antwerpen heeft men dit duidelijk begrepen. **Jeroen De Meester** is sinds kort ‘beleidsmedewerker digitale collecties’, een functie die door de coördinator Musea en Erfgoed van de Stad Antwerpen, Lies Buyse, in het leven is geroepen. Jeroen was lange tijd registrator van de collectie van het Prentenkabinet van het Museum Plantin-Moretus, alsook voorzitter van de Adlib-gebruikersgroep Nederland. Maar Buyse merkte op dat er veel lacunes zijn op digitaal vlak en schaarde zich achter de idee dat er een overkoepelende digitale strategie nodig was om de cultureel-erfgoedorganisaties van de stad te versterken.

Vanuit een helikopterpositie én dus gesteund door de directie, werkt Jeroen een nota uit met een focus op enkele algemene principes. Die zal worden meegenomen en geïmplementeerd door alle individuele, stedelijke erfgoedorganisaties. **Jeroen De Meester**: “Voor mij is het belangrijk om een digitale strategie uit te bouwen die zich richt op een aantal algemene principes: open data, clean data, duurzaamheid en flexibele architectuur. Open data is een stokpaardje. In het Museum Plantin-Moretus heb ik me hier ook intensief mee beziggehouden. Al ons werk wordt uiteindelijk gefinancierd met belastinggeld en dan lijkt het me vrij logisch dat de data ook terugvloeien naar ‘de bevolking’. Maar het gaat natuurlijk verder dan een persoonlijke interesse of overtuiging. De stad Antwerpen volgt sedert enkele jaren een open-datastrategie en steunt het open-dataprincipe dus helemaal.”

Jeroen wordt hierdoor trouwens als beleidsmedewerker digitale collecties een essentiële schakel of ‘tussenpersoon’. Dit zien we ook in de andere organisaties. Alexandra Pauwels is *digital informations manager* en Matthias Vandermaesen is dan weer digitale dataconservator. In het M HKA was er tot enkele jaren terug een softwareontwikkelaar in dienst. Een van de taken van Evi Bert blijft die van *content manager*. Allemaal functies en functieomschrijvingen die vrij nieuw zijn in de Vlaamse museumsector. Ze hebben gemeen dat ze alle verwijzen naar personen die op digitaal vlak verbindingen leggen tussen mensen en collecties. Maar verder lijkt de invulling van de job te verschillen naargelang de organisatie en/of persoon.

De digitale museumprofessional: een moeilijk te omschrijven functieprofiel

Als de musea verder willen professionaliseren op digitaal vlak, zou het interessant zijn om een overzicht te krijgen van mogelijke jobs in een museum (of de cultureel-erfgoedsector) met een digitale finaliteit, om zo toch enige uniformiteit te krijgen. Een verre van eenvoudige klus, zo blijkt. Het belang van een ‘tussenpersoon’ die de digitale facetten kan ‘vertalen’ naar een museale werking staat buiten kijf.

Maar, in hoeverre moet deze ‘digitale museumprofessional’ bijvoorbeeld technische vaardigheden hebben? De Vlaamse Kunstcollectie heeft sinds 2015 een digitale dataconservator in dienst met **Matthias Vandermaesen**, die zowel historicus als informaticus is en dus een grote affiniteit heeft met de museale én de digitale wereld. Matthias kan de partnermusea van de VKC technische ondersteuning bieden, adviseren op digitaal vlak en nieuwe projecten initiëren. Het grote voordeel is dat hij de digitale wereld van binnenuit kent, en voorstellen van andere ontwikkelaars goed kan inschatten. Dat geeft vertrouwen bij het maken van technische keuzes. Het M HKA was een van de eerste musea met een ontwikkelaar in dienst, maar nu werkt het museum met externe bedrijven. Die samenwerking verloopt heel goed, maar volgens **Evi Bert** blijft het een enorme troef wanneer je zelf een ontwikkelaar in huis hebt. **Jeroen De Meester** beaamt dat musea er alle baat bij hebben om zelf technische kennis te hebben en te ontwikkelen. Hij ondervindt het aan den lijve. Wanneer er aanpassingen moeten gebeuren aan het DAM-systeem (Digital Asset Managementsysteem) van de stad, moet hij de ontwikkelaars aanspreken terwijl het veel handiger zou zijn als hij zelf zou kunnen ingrijpen. Ook voor het nemen van beslissingen op digitaal vlak is het volgens hem zeer nuttig als je zelf kan programmeren of een dieper technologisch inzicht hebt. **Alexandra Pauwels** in M Leuven bekijkt dit zeer nuchter. Ze is geen ontwikkelaar en vindt het ook niet echt nodig: “Technische ontwikkeling is een vak apart en moeten we overlaten aan de mensen die daar goed in zijn.” Ze bevestigt dat dit witte raven zijn: “Het is ook heel moeilijk om iemand te vinden die al deze expertise, zowel technisch als cultureel, in zich heeft. Dat zou trouwens sowieso een veel te breed takenpakket zijn.”

Waaruit kan het takenpakket van de digitale museumprofessional, dat volgens Alexandra dus erg breed is, dan bestaan? Dit is een tweede cruciale vraag, naast die van de technische

“Om een digitaal beleid te doen ontkiemen en groeien, is er toch een sterke, bijkomende duw in de rug nodig. En dan hebben we het over een push van de directie in het bijzonder, gevolgd door eentje van de stafleden van het museum. Pas als het voor hén een prioriteit wordt, als er een digitale agenda wordt bepaald vanuit de overtuiging dat het nodig is, zal het digitale beleid een succes worden.

Collegagroep Digitale Bemiddeling › Collegagroep Digitale Participatie (voor musea)

Op 10 oktober 2012 vond het congres 'Museum Mediation in Transition' plaats, een initiatief van FARO, het toenmalige BAM (later: Kunstenpunt), onderzoeksgroep IBBT-SMIT (later: iMinds-SMIT) van de Vrije Universiteit Brussel, Museum M, Middelheimmuseum en M HKA. Digitale toepassingen begonnen immers steeds vaker deel uit te maken van de publieksbemiddeling in musea. We stelden ons de vraag welke impact dit zou hebben op het leren in een museale omgeving en op de 'museumpedagogie' in het algemeen. Al gauw bleek dat één congres lang niet zou volstaan om deze 'grote kwesties' onder de loep te nemen. Vandaar dat we aansluitend de Collegagroep Digitale Bemiddeling oprichtten.⁶ De voorbije vijf jaar was deze dynamische collegagroep zeer actief. Zo nodigden we boeiende sprekers uit, en wisselden we ervaringen, inzichten en ideeën uit.⁷

Maar de (digitale) wereld staat niet stil. Het moment is gekomen om grondig te evalueren en te herbronnen. Want wat zien we precies als we naar het museum kijken met een digitale bril? Dan merken we dat de grenzen tussen publieksbemiddeling, collectiemanagement, interne communicatie, enzovoort grotendeels verdwenen zijn. 'Het museum' is de som van alle afdelingen. En dit terwijl de Collegagroep Digitale Bemiddeling – zoals de naamgeving

suggereert – vooral deelnemers met een profiel van publieksbemiddelaar aantrok. Collectieverantwoordelijken of museummedewerkers met een meer strategische functie voelden zich minder tot niet aangesproken. Het moet gezegd dat het water vaak erg diep is tussen publieksbemiddelaars en collectieverantwoordelijken, zelfs in dezelfde organisatie.

In het toekomstgerichte museum is deze situatie niet langer houdbaar. Om op digitaal vlak vooruitgang te boeken, zullen musea eerst en vooral naar zichzelf moeten kijken en (interne) bruggen slaan. Met de 'vernieuwde' collegagroep die we in de herfst van 2017 lanceren, willen we hier alvast actief toe bijdragen. Voortaan richten we ons zowel tot publieksbemiddelaars als collectieverantwoordelijken. Bovendien ligt de nadruk op het begrip 'participatie', een sleutelbegrip in het nieuwe Cultureelerfgoeddecreet. We zullen onderzoeken op welke manieren 'digitale participatie' betekenis en vorm kan krijgen in een hedendaags museum. Dit gaat dus veel verder dan 'publiekswerking'.

De Collegagroep Digitale Participatie is een initiatief van FARO (Hildegarde Van Genechten en Olga Van Oost), Middelheimmuseum (Greet Stappaerts), M Leuven (Sofie Vermeiren en Isabel Lowyck), M HKA (Evi Bert) en PACKED vzw (Rony Vissers en Bert Lemmens).

competenties. Het lijstje van Matthias Vandermaesen is alvast indrukwekkend.³ Opvallend volgens Alexandra is wel dat de focus snel durft te gaan liggen op digitale collecties, zeker in de beschrijving van een 'digitale dataconservator' of 'content manager'; terwijl het digitale ook o.a. gaat om digitale communicatie, CRM-systemen, planningstools en instrumenten om de interne communicatie te bevorderen en te verbeteren. Om de vele toepassingen en mogelijkheden op het vlak van publieksbemiddeling niet te vergeten. In Antwerpen ziet **Jeroen De Meester** de complexiteit van het takenpakket en vandaar dus ook het belang van een overkoepelende digitale strategie, over de 'grenzen' van afdelingen heen.

We hebben zeker nood aan een overzicht van mogelijke functieprofielen voor een 'digitale museumprofessional'. Inspirerend is o.a. de lijst die het Museum Sector Skills Alliance Consortium opstelde in het kader van het Europese project Mu.Sa. Dat gaat van een *Cultural Digital Mediator*, *Born-Digital Material Curator*, *Interactive Experience Developer* tot een *Online Community Manager*.⁴ Maar ook PACKED, het expertisecentrum voor digitaal erfgoed, en DEN stelden in het verleden bruikbare functieprofielen op.⁵

Nood aan opleiding en digitale competenties op de werkvloer

We kunnen uiteraard lijstjes maken met mogelijke jobs voor digitale museumprofessionals, maar hoe krijgen de musea ze dan ingevuld? **Pascal Ennaert en Matthias Vandermaesen** hameren op de nood aan nieuwe opleidingen en op een betere aansluiting tussen de cultureel-erfgoedsector en het

hoger onderwijs. Matthias: "Er bestaan wel vierjarige opleidingen Digital Humanities aan de Universiteit Gent en de KU Leuven. Maar eigenlijk hebben we nood aan een eenjarige opleiding tot digitale dataconservator voor musea of, bij uitbreiding, de hele erfgoedsector."

Los van deze nood is het ook nodig om aan de digitale competenties van alle museummedewerkers – en dus niet alleen die van de digitale museumprofessional – te blijven werken, waarmee we terug bij het uitgangspunt van deze bijdrage uitkomen. Pascal: "We nemen mensen bij de hand en leggen een aantal basisprocedures vast voor op de werkvloer, bijvoorbeeld over het 'normaliseren van data' en 'persistente indicatoren'. De registratoren in de musea zijn dit geleidelijk aan aan het oppikken. Het heeft ook te maken met de attitude van mensen die zou moeten veranderen: we hebben een shift nodig van 'alwetendheid' en het 'oppotten' van kennis naar het 'delen' van die kennis."

Olga Van Oost is stafmedewerker musea bij FARO.

1. Quote van Oliver Vicars-Harris, consultant digitale projecten in grote Britse musea, in S. SCHMITZ, 'Digital domain', in: *Museums Journal*, June 2017, p. 30.
2. Zie: [https://faro.be/blogs/Olga Van Oost](https://faro.be/blogs/Olga%20Van%20Oost)
3. Zie: [https://faro.be/blogs/Olga Van Oost](https://faro.be/blogs/Olga%20Van%20Oost)
4. Zie: www.project-musa.eu/blog/2017/06/23/museum-professionals-in-the-digital-era-agents-of-change-and-innovation
5. Zie: www.packed.be en www.den.nl
6. Zie ook <https://faro.be/blogs/hildegarde-van-genechten/collegagroep-publieksbemiddeling-in-een-digitaal-tijdperk>
7. Zie ook de LinkedIn-groep: <https://www.linkedin.com/groups/6522929>

■ In de Innovatieagenda is onder andere sprake van het ontwikkelen van een archiefplatform dat zoveel mogelijk gegevens verzamelt over de archieven. © FARO, Foto: Jonathan Sommereyns

Zalando in de archiefsector?

Rondetafelgesprek over de digitale stand van zaken bij de archieven

TEKST Bart De Nil

In 2011-2012 stelde de archiefsector de Innovatieagenda Archieven2020 op.¹ De ambities in dat document zijn een goed aanknopingspunt om te reflecteren over hoe de archiefsector ervoor staat op digitaal vlak. We vroegen vijf archivarissen om vanuit hun eigen ervaringen en inzichten een licht te werpen op de digitale ontwikkelingen in de archiefinstellingen.

In het prestigieuze kader van de Tapijtenzaal in de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (KANTL) in Gent brachten we samen rond de tafel: Pieter-Jan Lachaert (archivaris Archief Gent), Hermione L'Amiral (archivaris Archief van de Senaat), Eddy Put (plaatsvervangend operationeel directeur van de Vlaamse Rijksarchieven en diensthoofd Rijksarchief Leuven), Geert Van Goethem (directeur Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis) en Jochen Vermote (archivaris Stadsarchief Ieper).

Even recapituleren ...

In 2011 organiseerde FARO het colloquium *Archieven 2020*. Daarop reflecteerden sleutelfiguren over de stappen die de archiefsector het komende decennium zou moeten zetten. Het doel? Tegen 2020 er staan, met een performantere archiefsector. En dat weliswaar zonder te weten hoe die toekomst er precies (of zelfs maar bij benadering) zou uitzien. Een van de uitkomsten van het colloquium was een traject waarbij in een tijdspanne van één jaar drie werkgroepen, samengesteld uit archivariissen uit alle gedingen van de archiefsector, samen een werktekst opstelden. Deze tekst werd, na feedback van verschillende belangenbehartigers, door de leden van de werkgroepen verder geboetseerd tot de *Innovatieagenda Archieven 2020*.

In deze *Innovatieagenda* stonden verschillende digitale doelstellingen, zoals:

- De archiefsector heeft meegewerkt aan de ontwikkeling van en participeert aan een gemeenschappelijke oplossing voor het bewaren en toegankelijk houden van digitale archiefdocumenten die tegemoetkomt aan de noden en behoeften van de brede erfgoedsector.²
- De archiefsector heeft een archiefplatform ontwikkeld dat zoveel mogelijk gegevens verzamelt over de archieven (beschrijvingen, bewaarplaatsen, beheerinformatie, enzovoort).
- Het merendeel van de archieven beschikt over een performante virtuele leeszaal.

FARO: Laat ons starten met een evaluatie van de digitale doelstellingen in de *Innovatieagenda*. Zijn er zaken die nu anders zijn of veranderd? Hebben we op digitaal vlak toen ontwikkelingen over het hoofd gezien die nu actueel zijn?

Eddy Put (EP): “Het klinkt misschien als vloeken in de kerk, maar ik denk dat *radicaal digitaal* niet de oplossing is. Het wil iets zeggen dat zelfs Zalando begint met een keten van fysieke schoenenwinkels. Daarmee bedoel ik dat onze dienstverlening evenwichtig moet zijn, met zowel een digitaal als een fysiek aanbod. Zoals men van *e-learning* is teruggekomen. Het is nu *blended learning* geworden, een combinatie van online onderwijs en een persoonlijk contact. De voorname vraag naar de toekomst zal zijn: wat bieden we in de virtuele leeszaal aan? En wat fysiek via een zogenaamde *reference archivist*?³ Als iemand een scriptie of een boek schrijft moet die nog kunnen langskomen in het archief voor advies. Of gewoon een babbel. Dat is kennis en informatie die die man of vrouw niet online zal vinden, hoe performant zoeksystemen ook zijn. Er is immers heel veel kennis die alleen tussen de oren van de archiefmedewerkers zit. Neem nu het Archieven Portaal Europa.⁴ Een gigantische berg informatie.

“Maar de gravers die diepgaande informatie zoeken zal je met een louter digitale zoekomgeving niet goed kunnen bedienen. Archivariissen kunnen onderzoekers maatwerk bieden, door hen informatie te geven die ze na weken online zoeken in de meest gesofisticeerde zoeksystemen niet kunnen vinden.

Het is frustrerend dat we onderzoekers met heel pertinente onderzoeksvragen daarmee niet op weg kunnen helpen. De snuffelaars vinden wel hun materiaal in allerlei digitale portalen, zoals Europeana.⁵ Maar de gravers die diepgaande informatie zoeken zal je met een louter digitale zoekomgeving niet goed kunnen bedienen. Archivariissen kunnen onderzoekers maatwerk bieden, door hen informatie te geven die ze na weken online zoeken in de meest gesofisticeerde zoeksystemen niet kunnen vinden.”

Pieter-Jan Lachaert (PJL): “Ik ben het niet helemaal eens met Eddy. Sinds we de *Innovatieagenda* hebben opgemaakt is de focus verschoven. Informatiebeheer heeft sindsdien een sterke opmars gekend én er zijn in de meeste archieven andere personeelsprofielen ingestroomd. Mensen die sneller informatie verwerken en ter beschikking stellen, en ook meer de nadruk leggen op de interne dienstverlening. We moeten daarbij opletten dat we het kennisbeheer niet uit het oog verliezen. Binnen de stad Gent zie ik dat we al bij een tweede en soms zelf een derde generatie digitale tools zijn terechtgekomen. Zoals websites en digitale zoekomgevingen, waarbij we te weinig aandacht hebben gehad voor de duurzaamheid van de vorige generaties. Om een voorbeeld te geven: we hebben nu een tweedegeneratiebeeldbank. Maar heel wat materiaal dat in de eerste beeldbank zat zit nog niet in die tweede. Positief evenwel is dat er veel meer wordt samengewerkt tussen de verschillende beleidsniveaus. Er wordt vlugger meegestapt in initiatieven van anderen, zoals het kaartenportaal Cartesius of het zoeken naar personen op de website van het Rijksarchief, eerder dan dat er eigen, parallelle dingen worden opgezet.”

Geert Van Goethem (GVG): “Als je naar de publieksdiensten kijkt is er een grote digitale omslag gemaakt. De publicatiecatalogus is voor ons een zeer belangrijk instrument. We hebben een digitale collectie die online staat en wordt gedeeld op een aantal platformen. Aanvragen en vragen voor informatie komen nu ook online binnen. Dit hadden we vooropgesteld in de *Innovatieagenda*; alleen is het ontegensprekelijk zo dat het digitale het fysieke niet vervangt. We merken zelfs dat we met onze fysieke leeszaalbezoekers in een stijgende lijn zitten. Daar waar we vroeger dachten dat we met de uitbouw van onze digitale kanalen minder fysieke bezoekers zouden krijgen. Dit blijkt niet het geval. Wat de opmars van het informatiebeheer betreft kijk ik daarbij vooral naar de opleiding archivariisten. Ik heb voortdurend discussies met onze archivariissen. Voor mij moeten zij ook inhoudelijke experts zijn. Zij beschouwen zichzelf echter hoofdzakelijk als *records managers*. Ik ben het daar grondig mee oneens, want iemand die een inventaris maakt moet ook ▶

■ Pieter-Jan Lachaert, Hermione L'Amiral, Eddy Put, Geert Van Goethem en Jochen Vermote reflecteerden over de uitdagingen voor de archiefsector op vlak van digitalisering. © FARO

een inhoudelijke kennis hebben van het archief dat hij of zij verwerkt. Binnen de archiefsector moeten we de discussie aangaan over hoe we het beroep van archivaris zien evolueren. Voor mij moet een archivaris met een master-na-master archivaliek ook een inhoudelijk expert zijn die mee is met de belangrijkste ontwikkelingen in de onderzoeksagenda. Anders krijg je een kunstmatige opdeling tussen collectiebeheerders en onderzoekers.”

FARO: Samenwerking is de rode draad doorheen de Innovatieagenda. Het lijkt wel een toverwoord waarmee alles kan worden opgelost. Hoeven staan we met de archieven op dat vlak?

Jochen Vermote (JV): “Als het gaat over de samenwerking op het vlak van archiefbeheer zijn er bij de openbare archieven al kleine stapjes gezet. Maar je kan moeilijk tevreden zijn over het tempo waarop dit gebeurt. Zeker als je dit vergelijkt met wat op het Vlaams en provinciaal niveau is gebeurd, met de toegang tot bibliotheekcatalogi en de ontsluiting van museaal materiaal via de provinciale platformen. De openbare archieven zijn een blinde vlek. Er zijn links en rechts wel heel veel individuele projecten. Maar er is geen instantie die de regierol op zich heeft genomen. Onze draagkracht als openbare archieven is daarvoor te

“ We zijn het slachtoffer van het spagaat waarin we nog steeds zitten. We worden gezien als bestuurlijke archieven, maar tegelijk zijn we met onze collecties en erfgoedwerking een belangrijke speler in het lokale erfgoedveld. Daardoor vallen we steeds tussen twee stoelen. De verschillende beleidsniveaus maken het dus zo goed als onmogelijk dat iemand een regierol opneemt.

klein. We zijn het slachtoffer van het spagaat waarin we nog steeds zitten. We worden gezien als bestuurlijke archieven, maar tegelijk zijn we met onze collecties en erfgoedwerking een belangrijke speler in het lokale erfgoedveld. Daardoor vallen we steeds tussen twee stoelen. De verschillende beleidsniveaus maken het dus zo goed als onmogelijk dat iemand een regierol opneemt.”

Hermione L'Amiral (HL): “Ik kan mij alleen maar aansluiten bij wat Jochen zegt. We hebben destijds in de *Innovatieagenda* heel wat ambitieuze dingen over samenwerking gezet, maar de regie ontbreekt. Het is uiteraard jammer dat we geen instelling hebben zoals het Rijksarchief die die rol kan opnemen. Wij als individuele archiefdiensten kunnen wel kleine initiatieven nemen, maar de eerlijkheid gebiedt ons te zeggen dat het archief voor heel wat overheden van secundair belang is. Iets dat ze er moeten bijnemen. Vanuit zo'n positie is het niet vanzelfsprekend om samen te werken. Er moet altijd een *trigger* zijn vanuit een hogere overheid om samen te werken. Als die *trigger* er niet is, dan blijft iedereen op zijn eilandje zitten. Als het over samenwerking gaat, dan denk ik dat infrastructurele samenwerking, zoals het samen aankopen van scanners, nog het snelst zal gaan. Ik vind dat de erfgoedcellen daarin ook een rol te spelen hebben. Ik spreek vanuit mijn ervaring: zo merk ik dat de Brusselse erfgoedcel goeie dingen doet, door de medewerkers van archieven samen te brengen. Hoe dan ook moet je een kritische massa van mensen en middelen overschrijden vooraleer je aan samenwerken kan beginnen denken. Voor mij was het lange tijd moeilijk om het archievenoverleg van de Brusselse erfgoedcel bij te wonen, omdat ik er alleen voorstond. Alle plannen en initiatieven moest ik door tijdsgebrek aan mij laten voorbijgaan. Nu er door een interne reorganisatie van de Senaat mensen zijn bijgekomen, kunnen we werken aan samenwerking.”

JV: “Dat klopt. Archieven hebben onvoldoende slagkracht. Zeker op het vlak van culturele werking is er hierdoor amper regionale samenwerking. We hadden onze hoop gesteld op

“ Archieven hebben onvoldoende slagkracht. Zeker op het vlak van culturele werking is er hierdoor amper regionale samenwerking. We hadden onze hoop gesteld op het nieuwe Cultureel-erfgoeddecreet, maar daar is gebleken dat er geen liefde is voor de lokale archiefwerking.

het nieuwe Cultureel-erfgoeddecreet, maar daar is gebleken dat er geen liefde is voor de lokale archiefwerking. Dat is deels onze eigen fout. Want we hebben heel het lobbyverhaal aan ons laten voorbijgaan en ons slecht verkocht.”

EP: “We moeten daar niet flauw over doen. We staan nu eenmaal opgesteld in gespreide slagorde. Er zijn een aantal duidelijk te onderscheiden groepen met verschillende bloedgroepen. Je mag die niet krampachtig doen samenwerken vanuit de gedachte dat iedereen iedereen graag moet zien. Je kan ook asymmetrisch werken, waarbij je partners zoekt op basis van dezelfde doelstellingen of een win-winsituatie. Ook op die manier kan je tot meer samenwerking komen. Beter dan in je eigen winkel te blijven morrelen.”

GVG: “Wij hadden heel veel hoop gesteld in HOPE, een internationaal samenwerkingsproject, waarbij we de digitale collecties van heel wat partners hadden samengebracht voor een duurzame bewaring. Maar sinds de projectmiddelen zijn weggevallen staat HOPE op een klein waakvlammetje. De duurzaamheid van dat soort van samenwerkingsverbanden is zeer kwetsbaar. Zolang er middelen zijn, gaat het snel vooruit. Op dit moment zijn het enkel Amsab en onze collega’s van het IISG in Amsterdam die het project in de lucht houden. Ik merk dat enkele partners terugvallen op nationale oplossingen. In heel wat landen komen er digitale depots die worden getrokken door grote nationale instellingen. Bij ons is er het Vlaams Instituut voor Archivering (VIAA) dat momenteel is gefocust op audiovisuele archieven. Maar als het VIAA in de richting zou gaan van het bewaren van archieven als digitale objecten, dan denk ik dat de vraag bij de culturele archieven rond het digitaal lange-termijnbewaren kan worden ingelost. Ook voor de fysieke depots hoop ik dat we in de toekomst met de Gentse instellingen stappen vooruit kunnen zetten.”

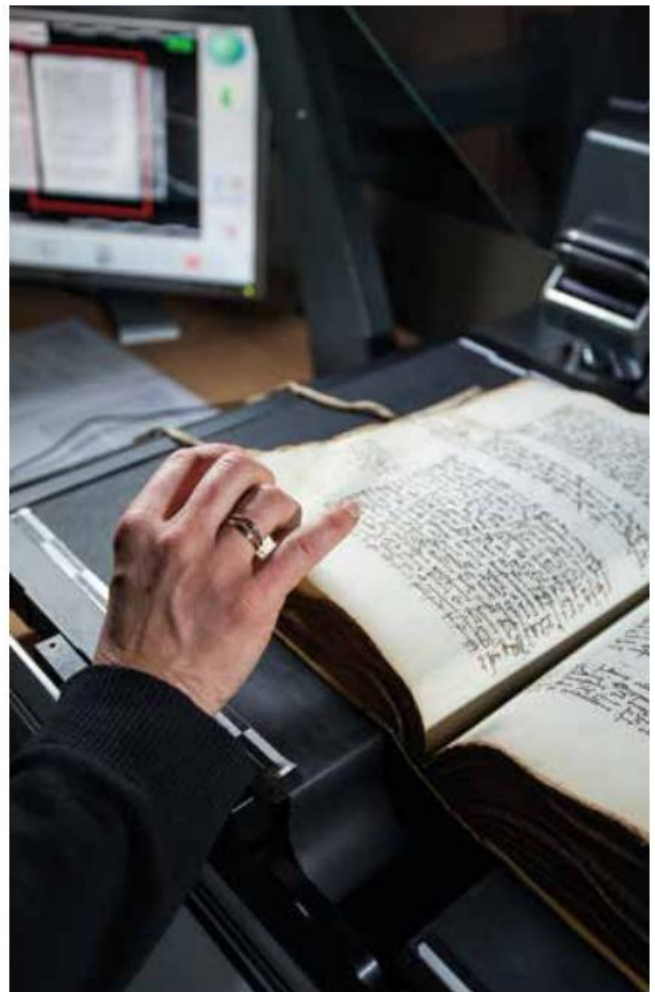
PJL: “We moeten er mee rekening houden dat in de periode waarin we de *Innovatieagenda* samenstelden er enorm werd gesnoeid in onze middelen. Ook het lot van het VIAA hing aan een zijden draadje, zonder veel uitzicht of ze wel zouden kunnen voortwerken. Nu gaat de kraan weer een beetje open. Maar het blijft zo dat lokale besturen eerst besparen op hetgeen ze het minst essentieel vinden.”

FARO: Jullie spreken vooral over het digitaal bedienen van jullie traditionele doelgroepen zoals onderzoekers. Maar hoever staan de archieven op het vlak van digitale participatie bij andere dan hun usual suspects?

PJL: “We hebben dankzij de middelen van een ontwikkelingsgericht erfgoedproject gedurende drie jaar kunnen wer-

ken aan de uitbouw van een zeer grote vrijwilligerswerking. Niet alleen fysieke vrijwilligers die in huis kwamen helpen om te digitaliseren, te beschrijven en te verpakken, maar daarnaast ook online vrijwilligers die bronnen hebben getranscribeerd. Maar hier komen we tot hetzelfde verhaal als Geert met zijn waakvlammetje. Je merkt, nu het project is afgelopen en de projectmedewerker vertrokken, dat er amper nog kan over worden gecommuniceerd. Ook het aantal online beschrijvingen is drastisch gezakt. Het verloopt moeilijker om het project te bestendigen en nieuwe vrijwilligers te vinden. De reden ligt ook in het feit dat het te weinig werd ingebed in onze reguliere werking.”

GVG: “Het nieuwe decreet legt ons een aantal nieuwe dingen op, zoals *community management*, participatie, enzovoort. Als er hiervoor geen extra middelen bijkomen, dan zullen we moeten inboeten op onze collectiewerking. En dat willen we niet. Goed vrijwilligersmanagement vergt tijd en middelen. Wie gaat dat dan doen? Een archivaris wiens taak het is om te inventariseren? We zullen moeten onderzoeken hoe we op die vraag naar meer maatschappelijke participatie kunnen inspelen. Wij herbekijken onze profielen, in functie hiervan. Als we in de toekomst mensen moeten vervangen dan zullen we kijken naar andere profielen. Als ze het ons opleggen en er komen geen middelen bij, dan moeten we ons collectiewerk verminderen.”

■ Tijdens het gesprek werden de digitale doelstellingen van de *Innovatieagenda* geëvalueerd.

© FARO, Foto: Jonathan Sommereyns

JV: “Participatie, publiekswerking of hoe je het ook wilt noemen doen we deels vanuit een opportuniteit. Er is de vergrijzing en de uitstroom van heel wat hoge profielen uit de arbeidsmarkt die vrijwilligerswerk willen doen. Maar er zijn ook kansarmen, mensen met een taakstraf, mensen met een mentale beperking, enzovoort. We leiden hen toe naar alle taken binnen ons archief, zoals de indexerings van onze parochieregisters, beschrijven van foto’s, digitaliseren, enzovoort. Hun werk heeft een enorme meerwaarde voor de digitale werking van ons archief en de toegang tot onze collecties. Je moet wel zorgen voor een goede begeleiding. Onze stelregel is dat we 5 à 10 procent van de tijd die ze werken besteden aan begeleiding.”

FARO: Denken jullie na over de grotere maatschappelijke meerwaarde die jullie creëren dankzij de digitale omslag?

PJL: “We merken dat er de laatste jaren vanuit de maatschappij een grotere druk op ons is om plaatsen te creëren voor specifieke doelgroepen.”

GVG: “Inderdaad, het beleid duwt als het gaat om participatie. Men spreekt nu zelfs van cocreatie en de zaken uit handen geven. Als archiefsector reageren we daar toch afwachtend op. We hebben jarenlang gepleit voor een professionalisering van een beroep. En nu zouden we het uit handen moeten geven? Omdat we daar geen ervaring mee hebben, worstelen we nog met de manier hoe we dat gaan vormgeven. En daar zou de digitale omslag wel oplossingen kunnen bieden. Zo denken we na om in het kader van DARIAH⁶, een platform voor *digital humanities*⁷, platformen te ontwikkelen voor crowdsourcing. Waarmee we een digitale vrijwilligerswerking kunnen helpen opstarten.”

EP: “Als je het een beetje opportunistisch bekijkt is het zo dat we door het inschakelen van kansengroepen heel wat personeel kunnen uitsparen. Maar veel belangrijker, vind ik, is het verschil dat we kunnen maken in het leven van mensen. Ik ken heel wat voorbeelden in mijn eigen archief van hoe het zelfbeeld en de eigenwaarde van kwetsbare mensen er is op vooruitgegaan. Precies door de mogelijkheid die we hen geven om hun dagen op een zinvolle manier door te brengen.”

PJL: “Heb je al gerapporteerd aan de overheid hoeveel maatschappelijk kwetsbare mensen in het Rijksarchief zijn opgevangen?”

EP: “Nee, want daar scoren we niet mee. Wij proberen dat een beetje zichtbaar te maken via onze communicatiekanalen. Maar het staat niet in ons jaarverslag. En ze vragen ons ook niet welke maatschappelijke meerwaarde we creëren. Maar we *doen* het wel en dat vind ik belangrijker.”

“ Wij bewaren en beheren informatie. Niet voor onszelf, maar om terug te geven aan de maatschappij. Archieven hebben het materiaal dat alle mogelijke doelgroepen representeert.

“ De boodschap is: blijven evalueren, blijven bijsturen en alles bekijken in een mix van instrumenten die je ter beschikking hebt.

HL: “Wij bewaren en beheren informatie. Niet voor onszelf, maar om terug te geven aan de maatschappij. Archieven hebben het materiaal dat alle mogelijke doelgroepen representeert. Een goed voorbeeld zijn de foto’s die het Stadsarchief van Brussel heeft genomen van de krijttekeningen, naar aanleiding van de aanslagen in Brussel. Dat is een burgerarchief dat het Stadsarchief zal *teruggeven* aan de burgers, onder meer door die foto’s online beschikbaar te stellen. Ook het Senaatarchief zoekt aansluiting bij de bredere maatschappij. De historici en de wetenschappers vinden ons archief wel. Daarom gaan we ons vooral richten naar mensen die het archief nooit binnenstappen. We maken digitale verhalen die aansluiten bij de leefwereld van mensen.”

GVG: “Het is onze intentie de nieuwe polyvalente zaal in ons gebouw open te stellen voor mensen die niet naar onze leeszaal komen. Er een sociale ruimte van te maken waar we gaan proberen om via *community management* met bepaalde doelgroepen te werken rond bepaalde thema’s. Gezien onze aantrekkelijke ligging aan de Vooruit en De Krook, hopen we een dynamiek op gang te brengen.”

JV: “We zijn op tien jaar tijd geëvolueerd van een zeer gesloten naar een heel open instelling. Maar als ik terugkeer naar het beeld van de snuffelaars en gravers dat Eddy daarstraks gebruikte, dan moet ik toegeven dat we met gravers heel veel ervaring hebben, maar dat we met snuffelaars minder vertrouwd zijn. Daarvoor moeten we andere tools ontwikkelen. Dat is wat we de laatste tien jaar hebben gedaan: gezocht naar andere tools en werkvormen om de snuffelaars in contact te brengen met ons archief. Dat gaat online via sociale media. Maar ook met traditionele tools, zoals tentoonstellingen en samenwerkingen met andere actoren.”

EP: “Een aantal archivariissen voelt zich daar perfect bij, maar anderen zitten liever in een klassieke rol. Coachen en faciliteren is voor mij de belangrijkste evolutie van de voorbije vijf jaar. Een aantal collega’s doen dat schitterend en dat is de ideale manier om die meerwaarde te creëren.”

FARO: Welke rol kunnen archieven spelen op het vlak van mediawijsheid?

EP: “We hebben nog een hele weg te gaan in het mensen leren om te werken met onze digitale content. We beperken ons nog te veel tot aanbieders van digitale content. We moeten ook mensen leren zoeken in onze databases. We hebben een filmpje op YouTube gezet over hoe je werkt met een zoekrobot.”

GVG: “Google heeft ervoor gezorgd dat er naar informatie wordt gezocht op een eendimensionale manier. Je bestaat niet als je niet verschijnt bovenaan in de lijst met zoekresultaten.”

■ Wanneer het aankomt op digitale participatie, bereiken archieven dan vooral onderzoekers of ook andere publieksgroepen?
© FARO, Foto: Jonathan Sommereyns

HL: “Mediawijsheid is gesneden brood voor de archiefsector. Want omgaan met informatie is onze kerntaak. Wij kunnen de context schetsen van wat online te vinden is. Wij kunnen mensen oriënteren in de digitale leeszaal die Google is. We hebben de capaciteiten. Maar het probleem is dat we niet weten hoe we dat moeten aanpakken.”

PJL: “We moeten mensen leren inzien dat er meer is dan het digitale topje van de ijsberg. Ik had laatst een stagiaire uit het onderwijs, voor wie het werken met originele documenten een oogopener was. Zij kon zich dat niet voorstellen, omdat ze archieven alleen kende via het internet. Alles wat niet digitaal bestaat, bestaat gewoonweg niet.”

HL: “We mogen wel niet te veel denken vanuit ons eigen perspectief. De gedachte dat mensen onze archieven niet kunnen vinden omdat ze onze databanken niet begrijpen is verkeerd. We mogen niet ‘archief-centered denken’ en ervoor zorgen dat mensen gemakkelijker hun weg vinden in onze databanken.”

GVG: “Het is nochtans mogelijk, want er zijn enkele buitenlandse voorbeelden van archiefcatalogi die heel gebruiksvriendelijk zijn. Bijvoorbeeld de Discovery catalogus van The National Archives van het Verenigd Koninkrijk of ArchiveGrid8 in de Verenigde Staten. Ons lukt het blijkbaar niet om dergelijke zoekomgevingen te bouwen.”

FARO: Tot slot: hoe zien jullie de digitale toekomst van archieven?

GVG: “Er zal een evolutie komen naar het doorbreken van de schotten tussen archieven, musea, bibliotheken en onderzoeksinstituten, met als doel het samenbrengen van digitale collecties: grote databestanden of *big data*. We zullen ons als archiefinstellingen meer moeten gaan toeleggen op die *big data*. De vraag is echter hoe dat onze archiefwerking nog verder onder druk zal zetten.”

HL: “Je maakt pas vooruitgang als je het oude en het nieuwe samen omarmt. De archivaris wordt steeds meer een manager die coacht, prioriteiten moet bepalen, een communicatiestrategie opzet en vooral zijn slagvelden moet kiezen: zich toespitsen op mediawijsheid, de *top of the bill* zijn op het gebied van informatiebeheer, enzovoort.”

JV: “Elk nieuw instrument moet je slim gebruiken en heeft soms een houdbaarheidsdatum. Wij zijn in 2009 begonnen met een digitale nieuwsbrief, maar na enkele jaren zijn we ermee gestopt. Omdat hij geen meerwaarde meer had ten opzichte van onze communicatie via sociale media. De boodschap is: blijven evalueren, blijven bijsturen en alles bekijken in een mix van instrumenten die je ter beschikking hebt. We blijven papieren uitnodigingen versturen omdat die zelfs in een virtuele wereld het efficiëntst zijn.”

Allen: “Dat laatste kunnen we alleen maar beamen.”

Bart De Nil is medewerker archieven bij FARO.

1. B. De Nil (red.). *Archieven 2020. Innovatieagenda voor de archiefsector*. Brussel, FARO, 2013, 17 p.
2. Noot: deze doelstellingen zijn geformuleerd met het oog op de realisatie tegen uiterlijk 2020. Maar dat had u ongetwijfeld al begrepen.
3. Dat is een archivaris die onderzoekers helpt bij het zoeken naar pistes om hun onderzoeksvragen op te lossen.
4. Zie: www.archivesportaleurope.net/nl/home.
5. Zie: www.europeana.eu/portal/nl.
6. Zie: www.ghentcdh.ugent.be.
7. De Digital Humanities is een internationale onderzoeksgemeenschap die onderzoekt hoe computers en digitale hulpmiddelen kunnen ingezet worden in de onderzoekspraktijk in de geesteswetenschappen. Filmpje: https://youtu.be/iKaVuOO_kvo.
8. Zie: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk>; <https://beta.worldcat.org/archivgrid/about>.

Zichtbaar, vindbaar en bruikbaar!

Digitale uitdagingen voor erfgoedbibliotheken

Erfgoedbibliotheken zitten, net als andere erfgoedorganisaties, op de digitale snelweg. En het gaat met een rotvaart. Zij staan voor de uitdaging hun publiekswerking en dienstverlening voortdurend te ontwikkelen om 'mee te zijn' met de snelle digitale innovatie. Enkele experts deelden hun praktijken en visie met elkaar en met FARO tijdens een boeiend groepsgesprek.¹ De focus van het gesprek lag op de impact van de digitale omslag² op de publiekswerking en -bemiddeling van erfgoedbibliotheken. Waar staan we, waar willen we naartoe en hoe geraken we er?

TEKST Jeroen Walterus

■ Van links naar rechts: Peter Rogiest, Isabelle Thoelen, Nele Gabriëls en Koen Calis © FARO

■ Printscreen van *flandrica.be*, Vlaamse Erfgoedbibliotheek

Digitale omslag?

De groep boog zich eerst over de vraag wat die 'omslag' of innovatieve verandering nu eigenlijk betekent voor hun bibliotheekinstellingen: wat houdt die in en hoe verloopt dat proces? Men was het erover eens dat de digitale omslag in de erfgoedbibliotheek *grosso modo* in een drietal stappen of fases is verlopen: een eerste fase, die al enkele decennia bezig is, omvat basisprocessen zoals (retro)catalogisering en collectiebeschrijving, het digitaliseren van collectiestukken, het verrijken van metadata en de duurzame digitale bewaring. Deze processen zijn niet afgerond. Vooral de duurzame digitale bewaring blijft nu nog een grote uitdaging. De tweede fase concentreert zich op het toegang geven tot al deze digitale gegevens (objecten, metadata, enz.), ze online zichtbaar, vindbaar en bruikbaar maken voor alle gebruikers. Daarin spelen socialemediaplatformen vandaag een belangrijke rol. De laatste fase, en zeker de meest trendgevoelige, gaat over het inzetten van allerlei digitale technologieën voor participatief en educatief gebruik (bv. mobiele apps, aanraaktafels, virtual en augmented reality, enz.). Vandaag lopen al deze stappen gelijktijdig, maar vooral de tweede en de derde stap worden steeds meer met elkaar verbonden.

De voorbije jaren hebben de betrokken erfgoedbibliotheek niet stilgezeten, wel integendeel. Ze hebben volop gedigitaliseerd en innovatieve projecten en diensten ontwikkeld om de zichtbaarheid en de vindbaarheid van de digitale objecten en (meta)data voor de gebruikers te verbeteren. Dit ging samen met het optimaliseren van de communicatie met de gebruikers via socialemediakanalen en -platformen. Enkele bibliotheken zetten ook de eerste stappen om het hergebruik van hun digitale gegevens te stimuleren, door ze zoveel als mogelijk als open data aan te bieden. Ze hebben immers jaren geïnvesteerd in het verrijken en contextualiseren van

“ Sommige bibliotheken zitten ‘opgesloten’ in commerciële collectiebeheersystemen. Of ze ondervinden te weinig steun of begrip bij de hogere management- of beleidsniveaus in de organisatie, die de prioriteit van de digitale omslag niet altijd inzien.

hun data, en willen die nu ten volle valoriseren. Toch botsten ze bij elk van deze innovaties ook op beperkingen. Een gebrek aan capaciteit, expertise en financiële middelen speelde hen parten. Maar ook afhankelijkheid van leveranciers of van andere stakeholders had soms een vertragende werking. Sommige bibliotheken zitten ‘opgesloten’ in commerciële collectiebeheersystemen. Of ze ondervinden te weinig steun of begrip bij de hogere management- of beleidsniveaus in de organisatie, die de prioriteit van de digitale omslag niet altijd inzien. Deze pijnpunten zijn niet nieuw. Positief is dat ze meestal wel overwonnen worden, al vraagt het soms veel meer tijd (en geduld) dan ingeschat.

De digitale innovatie verloopt minder snel dan de bibliothecarissen zelf zouden willen. Fundamenteel is dat de stap van een ‘ad hoc’ kortetermijnaanpak naar een meer strategische langetermijnbenadering bij alle betrokken erfgoedbibliotheek gezet is. Ze hebben lessen getrokken uit eerdere ervaringen, en gaan pragmatischer en strategischer om met de digitale omslag. Ze realiseren zich dat ze op een kantelmoment staan, en dat ze strategisch moeten kiezen waar ze de volgende jaren op inzetten. Het is immers niet mogelijk om alle uitdagingen tegelijk aan te pakken, en evenmin is het voorspelbaar welke technologieën en trends zich gaan doorzetten in de volgende jaren.

Zichtbaar, vindbaar en bruikbaar

Wellicht de meest complexe uitdaging voor de bibliotheekinstellingen is om de eigen digitale content en gegevens bij die gebruikers te brengen die ernaar op zoek zijn. Stap twee dus van de digitale omslag. Die gebruikers verwachten maximale online toegang tot alle (fulltext) gegevens, als het even kan zonder via de bibliotheek te passeren. En dat blijkt gemakkelijker gezegd dan gedaan. Een aantal instellingen heeft het gevoel dat ze wat in de eerste stap blijven steken, en niet altijd vlot de weg naar de gebruikers vinden. De snelle veroudering van de gebruikte online platformen en systemen, die continu investeringen vragen, is een deel van het probleem. Nog bepalender is de nieuwe rol die de bibliotheekmedewerkers moeten opnemen als *content curators*. Anders gesteld: het volstaat in de huidige digitale samenleving niet meer om louter content aan te bieden. De *content curators* gaan zelf actief aan de slag met hun eigen content en pushen die naar de gebruikers. Ze nemen een actieve houding aan en maken de relevantie van hun digitale collecties en gegevens via allerlei kanalen zichtbaar. Dat vraagt een enorme inspanning van hen. Overkoepelende initiatieven en onlineplatformen zoals Flandrica, Europeana, Delpher of de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL) kunnen daarbij hel- ▶

■ De Guido Gezellewandeling via Xplore Bruges (<https://www.brugge.be/guide-gezellewandeling-op-xplore-bruges>)
© Openbare Bibliotheek Brugge

pen, maar volstaan niet altijd. Bovendien blijft het technisch complex om de eigen content via andere online platformen aan te bieden, nog los van alle auteursrechtelijke vereisten. Het zou op termijn voor de bibliotheken makkelijker moeten worden om gegevens uit de eigen ‘silo’ uit te wisselen met of doorzoekbaar te maken via andere instellingssites of onlineplatformen. Het onderscheid tussen de eigen en andere collecties zal dan steeds meer vervagen in de mate dat de collecties open verbonden kunnen worden met elkaar. Gebruikers hebben immers geen boodschap aan (gesloten) systemen, zij zoeken de kortste weg naar de content die ze nodig hebben.

Het is evenwel niet enkel een kwestie van systemen, collecties en connecties. De bibliotheken realiseren zich dat ze aansluiting moeten zoeken bij de (lokale) leefwereld van gebruikers, en dat al vanaf een prille leeftijd. Paradoxaal genoeg loopt die aansluiting ook buiten de digitale omgeving om, via ‘fysieke’ en meestal ook lokale activiteiten: een tentoonstelling, een schoolbezoek, een buurtproject, een opleidingstraject voor nieuwkomers, enz. Al deze activiteiten bieden kansen om de digitale collecties en content van de erfgoedbibliotheek te contextualiseren, met andere woorden herkenbaar en bruikbaar te maken voor specifieke gebruikersgroepen. Ze zetten bijvoorbeeld hun content in voor buurtwebsites of mobiele

“ Het zou op termijn voor de bibliotheken makkelijker moeten worden om gegevens uit de eigen ‘silo’ uit te wisselen met of doorzoekbaar te maken via andere instellingssites of onlineplatformen. Het onderscheid tussen de eigen en andere collecties zal dan steeds meer vervagen in de mate dat de collecties open verbonden kunnen worden met elkaar.

stadsgidsen, zoals bv. de Guido Gezellewandeling³ van de Openbare Bibliotheek Brugge. Of ze mikken op socialemediaplatformen. Zo participeerde de Erfgoedbibliotheek H. Conscience aan de wedstrijd *Wiki Loves Art Belgium* 2016.⁴ Via ‘verhalen’ trachten ze nieuwe doelgroepen naar de bibliotheek toe te leiden, waar ze dan de collecties zelf kunnen ontdekken. Maar de vertaalslag maken vanuit de eigen content naar de specifieke leefwereld van al deze groepen, meer bepaald nieuwkomers, is niet evident en vraagt specifieke expertise.

Educatie en mediawijsheid

Erfgoedbibliotheeken zoeken dus steeds meer aansluiting bij de leefwereld van de diverse groepen die ze bedienen. De educatieve werking is daarbij heel belangrijk. De educatieve medewerkers van de Provinciale Bibliotheek Limburg ontwikkelden een aanpak op twee sporen: enerzijds maken ze zelf educatieve pakketten en bieden die via diverse kanalen aan (bv. het KlasCement Leermiddelennetwerk⁵), anderzijds trachten ze de eigen content interessant genoeg te maken voor educatief gebruik zodat leerkrachten er zelf mee aan de slag gaan: dat laatste is veel moeilijker. Voor de educatieve werking gebruiken ze in de bibliotheekruimte interactieve media zoals aanraaktafels en beacons in combinatie met mobiele technologie. Scholieren krijgen via locatiegebonden info opdrachten bij tentoongestelde stukken. Daarbij hantieren de medewerkers *gaming* en *digital storytelling* technieken om die educatieve vertaalslag te maken. Dat is niet evident en vereist expertise, tijd en middelen. De bibliotheek kiest daarom heel doelgericht welke digitale tools ze wil inzetten om meerwaarde te creëren. Het mag geen *Spielerei* worden, maar moet onderdeel zijn van een bewuste strategie, die ook rekening houdt met mediawijsheid.

De betrokken experts vinden mediawijsheid erg belangrijk. Ze stellen vast dat veel van hun gebruikers – meer bepaald leerlingen, leraars, studenten en in mindere mate onderzoekers – niet beschikken over de nodige informatievaardigheden. Ze kunnen de waarde of de aard van hun bronnen niet altijd kritisch duiden, of hebben moeite om te selecteren in de overdaad aan informatie. Bibliothecarissen zijn al sinds eeuwen curators van betrouwbare bronnen en informatie. Ze willen deze rol ook na de digitale omslag blijven spelen. Het zou bijvoorbeeld jammer zijn als bibliothecarissen en andere informatiewerkers in de nabije toekomst door geavanceerde ‘digitale assistenten’ buitenspel gezet worden. Daarom ontwikkelen bibliothecarissen tutorials om de informatievaar-

■ Gebruik van nieuwe media tijdens een educatieve activiteit in de Provinciale Bibliotheek Limburg. © Provinciale Bibliotheek Limburg

■ Tentoonstelling Conn3ct in de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience. © Ans Brys

De rol van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek

De Vlaamse Erfgoedbibliotheek bevordert de samenwerking tussen erfgoedbibliotheeken, ook op het vlak van de digitale bibliotheek. Zij ontwikkelt en beheert ook zelf platformen en databanken zoals Flandrica.be, Abraham (krantencatalogus.be) en de Short Title Catalogus Vlaanderen (stcv.be), en pionierde met het online crowdfundingplatform Boekensteun. De vzw stuurt samen met de Koninklijke Bibliotheek Den Haag en de Nederlandse Taalunie de Digitale Bibliotheek van de Nederlandse Letteren (dbnl.be) aan. Bovendien leverde de Vlaamse Erfgoedbibliotheek ook een lijvige studie op over de deponering van digitale publicaties (zie onder). Een volwaardig (federaal) digitaal depot voor publicaties ontbreekt immers nog, terwijl er een grote nood aan is. Verder lanceerde de Vlaamse Erfgoedbibliotheek samen met het Vlaams Instituut voor de Archivering (VIAA) ook het platform 'Nieuws van de Grote Oorlog' (hetarchie.be), de grootste collectie oorlogskranten, gecensureerde pers en frontblaadjes uit de Eerste Wereldoorlog. En recent volgde dan nog het tentoonstellingsproject Conn3ct (www.conn3ct.media), dat de sociale media van vandaag tegenover gedrukte boeken uit de zestiende eeuw zet.

Realisaties genoeg dus, maar de beschikbare middelen van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek zijn beperkt en vol-

staan niet om op dit terrein echt het verschil te (blijven) maken. De volgende beleidsperiode 2019-2023 zal dus cruciaal worden, en momenteel wordt er hard gewerkt aan een nieuw beleidsplan. Een gezamenlijke digitale strategie staat daarbij heel hoog op de agenda. Zo moet er snel een oplossing komen voor de deponering van digitale publicaties uit Vlaanderen. De Vlaamse Erfgoedbibliotheek hoopt dat de Vlaamse Regering de nodige middelen vrijmaakt om deze en andere ambitieuze plannen te verwezenlijken.

Aanbevolen literatuur:

S. Capiau, *Deponering van digitale publicaties uit Vlaanderen. [Deel 1:] Een haalbaarheidsonderzoek door de Vlaamse Erfgoedbibliotheek in opdracht van de Vlaamse overheid*, 2015 (Zie: www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/bron/3510).

S. Capiau, *Deponering van digitale publicaties uit Vlaanderen. Deel 2: Studie naar een Belgisch kader door de Vlaamse Erfgoedbibliotheek in opdracht van de Vlaamse overheid*, 2016 (Zie: www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/bron/3777).

D. Coppoolse, *Digitale noden van Vlaamse erfgoedbibliotheeken. Behoeftanalyse voor het Vlaams Instituut voor Archivering (VIAA)*, 2014 (Zie: www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/bron/3826).

“ De betrokken experts vinden mediawijsheid erg belangrijk. Ze stellen vast dat veel van hun gebruikers – meer bepaald leerlingen, leraars, studenten en in mindere mate onderzoekers – niet beschikken over de nodige informatievaardigheden. Ze kunnen de waarde of de aard van hun bronnen niet altijd kritisch duiden, of hebben moeite om te selecteren in de overdaad aan informatie.

digheden van hun gebruikers te verbeteren. Hoe sterker immers hun 'digitale geletterdheid', hoe meer ze uit de veelheid aan digitale bronnen informatie zullen halen en dus hoe beter een erfgoedbibliotheek haar rol kan spelen. Ook bij academische bibliotheken zijn ze zich bewust van deze uitdaging. Zo heeft de KU Leuven Bibliotheek (Artes) sinds kort een stafmedewerker *digital humanities* in dienst die zich focust op mediawijsheid voor onderzoekers en studenten. De gebruikers zijn zich bovendien niet altijd bewust van de rol van bibliotheken als digitale 'poortwachter'. Daarom is het belangrijk dat bibliotheken hun gebruikers er bewust van maken dat veel waardevolle bronnen die ze op het internet vinden uit erfgoedbibliotheeken afkomstig zijn, én dat ze nog veel meer in de bibliotheek zelf kunnen vinden. Ook dat is een vorm van mediawijsheid.

Samenwerking

Het is voor alle experts duidelijk dat erfgoedbibliotheeken de meeste uitdagingen het best in onderlinge samenwerking⁶ aanpakken. In de eerste plaats om een betere integratie van digitale data en collecties te realiseren, zodat alles open en vindbaar op het net komt. Zo kunnen de bibliotheken het gebruik van hun digitale assets verdiepen, maar ook verbreden. Een andere interessante piste is om samen producten te ontwikkelen, bijvoorbeeld *viewers*. Veel instellingen kunnen dit apart niet aan en het poolen van expertise en middelen kan bijdragen aan een effectievere en duurzamere innovatie. Ze zouden samen ook kwaliteitsvolle opslagcapaciteit voor de duurzame digitale bewaring kunnen aankopen of er samen kunnen voor zorgen dat de gestandaardiseerde of gecentraliseerde IT-systemen daar beter in voorzien. Schaalvergroting via samenwerking dus. Die kan sectoraal georganiseerd worden maar ook geografisch: in veel (grotere) steden zie je al een gezamenlijke aanpak van e-depot, collectiebeheersystemen, digitale publiekswerking en kennisuitwisseling. Want ook dat laatste, kennisopbouw en -uitwisseling, is een belangrijk aandachtspunt. Bibliothecarissen worden immers wel eens geconfronteerd met IT-experts of -leveranciers die weinig inzicht hebben in de noden rond digitale bewaring of in geavanceerde technieken voor de representatie van bijvoorbeeld gedigitaliseerde handschriften of oude drukken. Het vraagt veel tijd en energie om die kennis op te bouwen en te delen met de IT-experts, en om nadien de productontwikkeling op te volgen en bij te sturen. De experts suggereren om een adviesgroep op te richten waarin bibliothecarissen, *content curators* en IT-experts samen kennis kunnen opbouwen en delen.

■ Leeszaal in de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen. © Ans Brys

Hybride strategieën

Hybride (fysieke en digitale) collecties vragen om 'hybride strategieën'. Erfgoedbibliotheeken willen daarom van digitale cultuur op zich geen afzonderlijke 'silo' maken, maar gaan voor de hybride aanpak. Meer bepaald willen ze via een combinatie van fysieke met digitale media de zichtbaarheid, vindbaarheid en bruikbaarheid van zowel digitale als fysieke collecties en bronnen wederzijds versterken. De praktijk bewijst dat deze aanpak werkt. Dat kan op een heel eenvoudig niveau, door bijvoorbeeld papieren media te gebruiken voor de promotie van het digitale aanbod, of in een tentoonstelling de fysieke materialen te koppelen aan digitale media. Een mooi voorbeeld is de tentoonstelling 'Conn3ct'⁸, die de link legt tussen oude boeken en de nieuwe digitale cultuur. Het opzet was niet evident, want veel collectiebeheerders denken nog vanuit de collectiestukken en minder vanuit het verhaal. Dat is op zich kenschetsend voor de digitale omslag waarvoor de erfgoedbibliotheeken staan.

De gesprekspartners stellen zich wel de vraag waar de middelen vandaan zullen blijven komen voor de investeringen in de digitale omslag. Er komt een hele dynamiek op gang die bestaande werkprocessen en middelenstromen in vraag stelt, en die tot een spanningsveld leidt met de klassieke bibliotheekfuncties die ook onverminderd moeten worden uitgevoerd (bv. de zorg voor de fysieke collecties). De druk neemt ook toe vanuit het management of het beleid, dat de impact wil zien van de toenemende investeringen in digitalisering en digitale beschikbaarstelling. Er is dus impactmeting nodig. Zo heeft de KU Leuven het voornemen om het *Balanced value impact model*⁹ toe te passen op de digitale collecties. Het is echter niet enkel een kwestie van investeren in infrastructuur, maar ook in mensen. Om bij te blijven met alle evoluties heeft de bibliotheek nood aan andere en meer gespecialiseerde medewerkersprofielen, bijvoorbeeld voor

ICT, digitale curatie, sociale media, educatie en storytelling, enz. De integratie van al deze expertises vormt een grote uitdaging voor de bibliotheekorganisaties. Er is een betere rolbepaling nodig bij de medewerkers, waarbij ieder vanuit eigen specifieke rollen of competenties samenwerkt om een hoger niveau te bereiken. Het vergt een andere attitude en organisatiecultuur en de bibliotheekinstellingen zitten nu volop in dit kantelmoment.

De digitale agenda voor de erfgoedbibliotheeken is de komende jaren dus goed gevuld, om het eufemistisch uit te drukken. Het garanderen van vrije toegang tot informatie voor iedereen en het ontwikkelen van informatiegeletterdheid blijven het doel, het realiseren van de broodnodige maatschappelijke impact is de ultieme motivatie.

Jeroen Walterus is adjunct-directeur van FARO.

1. Koen Calis (Openbare Bibliotheek Brugge), Nele Gabriëls (KU Leuven Bibliotheken, UBD Digitalisering en Document Delivery), Peter Rogiest (Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience) en Isabelle Thoelen (Provinciale Bibliotheek Limburg); Mel Collier (Vlaamse Erfgoedbibliotheek) reageerde schriftelijk.
2. Zie ook: Turen in de toekomst (onderdeel technologische trends), FARO, april 2017: <https://faro.be/publicaties/turen-de-toekomst-inspiratie-voor-een-trendanalyse>.
3. Zie: www.brugge.be/guide-gezellewandeling-op-xplore-bruges.
4. Zie: <http://wiki-loves-art.be>.
5. Zie: www.klascement.net.
6. Zie ook: M. DE NIET, J. WALTERUS, *Waardeer samenwerking: advies over Nederlands-Vlaams beleid voor het duurzaam behouden en beschikbaar stellen van Nederlandstalig digitaal erfgoed*, Nederlandse Taalunie: <http://taalunieversum.org/sites/tuv/files/downloads/waardeer-samenwerking.pdf>.
7. Zie: www.velekleintjes.be/crowdfunding-praktijk-boekensteun.
8. Zie: www.conn3ct.media.
9. S. TANNER, *Measuring the Impact of Digital Resources: The Balanced Value Impact Model*, King's College London, October 2012: <https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/files/567588/BalancedValueImpactModel.SimonTanner.October2012.pdf>.

■ De lijst voor een kromgetrokken paneel wordt voorzien van gebogen profielen in de sponning en afgewerkt met zacht opvulmateriaal en een extra lijst. © Sara Mateu

Kunst op reis

Maar eerst: een goede inlijststrategie

TEKST Sara Mateu

Wanneer een kunstwerk in bruikleen gegeven wordt, moet er heel goed worden nagedacht over de manier waarop het getransporteerd en tentoongesteld wordt. Het spreekt voor zich dat het belangrijk is om de juiste keuzes te maken. Want die keuzes bepalen in grote mate de veiligheid en de bewaring tijdens de tentoonstelling en het transport dat eraan voorafgaat. De laatste jaren zijn er inzake preventieve conservering oplossingen en richtlijnen ontwikkeld die een antwoord bieden op de vereisten van kunstvoorwerpen in bruikleen. Dit artikel gaat specifiek over inlijsttechnieken van schilderijen en biedt een overzicht van de belangrijkste aspecten bij het voorbereiden van een bruikleen.

■ Door het aanbrengen van zelfklevende aluminium plakband aan de binnenzijde van de lijst bekomt men een microklimaat. © Sara Mateu

Veelkleurige vaandels flapperen in de wind, lange rijen mensen wachten aan de ingangspoorten, een mooie afbeelding en een pakkende titel maken reclame voor de nieuwe tijdelijke tentoonstelling. Het is een van de uitdagingen van een museum om de (vaak jarenlange) voorbereiding van een tentoonstelling tot een goed einde te brengen. Het publiek krijgt een paar maanden de tijd om een zorgvuldig samengestelde selectie schilderijen uit de hele wereld te bekijken. Achter de schermen hebben curatoren, registratoren, restaurateurs, art handlers, scenografen en communicatiemedewerkers, de technische ploeg ... gedurende jaren samengewerkt om de deadline te halen.

De voorbereiding

Lang voordat de schilderijen aan de muur hangen, hebben ze (ook letterlijk) al vaak een lange weg afgelegd: ze worden ingepakt, in een transportkist geplaatst, op een vrachtwagen geladen, over de weg vervoerd, misschien ook per vliegtuig, uitgeladen, uit de transportkist gehaald, uitgepakt, gecontroleerd en aan de muur gehangen. En enkele maanden later maken ze de reis terug naar het museum waar ze vandaan komen.¹

Die voorbereiding is de taak van een team conservatoren en behoudsmedewerkers die voor verschillende aspecten zorgen: het schilderij, de lijst en het inlijsten. In dit stadium gebeurt de conservering en preventieve conservering: opstuwende en afschilferende verflagen worden geconsolideerd, beschadigingen worden geretoucheerd, soms wordt het schilderij volledig gerestaureerd. En tot slot wordt het ingelijst.

De inlijsting, de laatste stap van de voorbereiding, draagt actief bij tot de conservering van het kunstwerk.² Tijdens de

“ Op enkele uitzonderingen na, werd het inlijsten vroeger over het hoofd gezien omdat het niet beschouwd werd als een erg aantrekkelijk onderdeel van het conserveringsproces. De inlijsting is immers de laatste fase in het conserveren van een schilderij, wanneer het belangrijkste werk is afgerond.

bruikleen, en voornamelijk tijdens het transport, ondergaan kunstwerken trillingen en veranderingen in klimaatomstandigheden, ze worden neergelegd, gekanteld of omgedraaid. Soms gebeuren er ook ongelukjes. De manier van voorbereiden, inlijsten, inpakken, transporteren en behandelen zijn doorslaggevend om de kunstwerken hiertegen te beveiligen.

Op enkele uitzonderingen na, werd het inlijsten vroeger over het hoofd gezien omdat het niet beschouwd werd als een erg aantrekkelijk onderdeel van het conserveringsproces. De inlijsting is immers de laatste fase in het conserveren van een schilderij, wanneer het belangrijkste werk is afgerond. Een korte epiloog als het ware, die overschaduwde werd door de lange werkzaamheden die eraan vooraf waren gegaan.

Dat veranderde toen de preventieve conservering werd ontwikkeld en de aandacht verschoof van het herstellen naar het vermijden van schade. Het creëren van de beste omstandigheden voor het kunstwerk werd een prioriteit. Inlijsten werd in deze context erkend als een essentiële strategie. Zij het eentje met talrijke implicaties. ▶

■ Een microklimaatlijst is klaar om dichtgemaakt te worden. © Sara Mateu

Een inlijsting kiezen

Het procedé van de inlijsting begint met na te gaan hoeveel bescherming het kunstwerk nodig heeft. Verschillende aspecten komen hierbij aan bod:

- Hoe gevoelig is het schilderij?
- In welk klimaat wordt het bewaard en welk klimaat heerst er op de nieuwe plek waar het zal worden tentoongesteld?
- Hoe wordt het getransporteerd?
- Hoelang blijft het schilderij ingepakt?
- Waar wordt het opgehangen?
- Wat voor verlichting zal het krijgen?³

“Maar het ergste neveneffect van een schilderij in een afgesloten omgeving is de vervuiling die zich in de behuizing ophoopt. De lagen verf en vernis en de materialen die gebruikt zijn bij het fabriceren van de behuizing zijn onderhevig aan veroudering.

De keuze kan gaan naar een gewone lijst, met basisstandaarden voor elk soort kunstwerk, of naar een lijst met beglazing, waarbij een plaat gefilterd veiligheidsglas of acrylglas in de lijst wordt geplaatst. Er bestaan ook lijsten die bovendien schommelingen in de relatieve vochtigheid bufferen. Ten slotte is er de keuze voor een omhulsel met microklimaat, waardoor het schilderij niet beïnvloed wordt door fluctuaties in relatieve luchtvochtigheid. Er zijn basisrichtlijnen voor alle methodes en specificaties voor elk type inlijsting.

De gewone inlijsting

De eenvoudigste manier van inlijsten is de gewone lijst. Hiervoor wordt de sponning gevoerd met fluweel, vilt of polyethyleenschuim om de randen van het schilderij te beschermen tegen wrijving. Soms wordt de volledige binnenkant van de lijst bekleed met zuurvrij papier of afdichtings-tape om schadelijke gassen die vrijkomen uit het hout tegen te houden. Dan wordt het schilderij in de lijst geplaatst, zorgvuldig met balsa en/of schuim gedicht en vastgezet met flexibele klemmen.

Voor schilderijen op doek is het verplicht een beschermende achterplaat⁴ van foamboord of plastic kanaalplaat aan te brengen. Die vangt schokken op en beschermt tegen stoten, stof en vocht.

■ Een microklimaatenvlop vervaardigen.
© Sara Mateu

■ Een microklimaatenvlop klaar voor transport.
© Sara Mateu

Een paneelschilderij vereist een meer gespecialiseerde aanpak.⁵ Hout reageert namelijk op schommelingen in de relatieve luchtvochtigheid door van volume en soms van vorm te veranderen. Als de natuurlijke werking van het hout wordt tegengewerkt, ondervinden de preparatielaag en de verflaag daar nadelige gevolgen van. Begrijpen in welke richting het hout gaat uitzetten en krimpen, hoe snel dit gebeurt en in welke mate, bepaalt het aantal en de plaatsing van de klemmen, de soepelheid van het opvulmateriaal en mogelijke aanpassingen aan de lijst.

Zo wordt bijvoorbeeld, als een paneel kromgetrokken is, in de sponning van de lijst een gebogen profiel geplaatst, dat exact de vorm van het schilderij heeft. Zonder gebogen profiel moeten kromgetrokken panelen steviger worden vastgeklemd om trillingen tegen te gaan. Er blijven dan spleten zichtbaar tussen de lijst en het schilderij die stof vergaren en bovendien storend zijn voor de esthetische waardering van het paneel.

Achter glas

Schilderijen worden achter glas geplaatst omdat ze heel kostbaar zijn of omdat hun afwerklaag gevoelig is voor uv-straling en/of verontreinigende stofdeeltjes. Glas is een fysieke barrière die de veiligheid vergroot, de tijdsduur tussen twee reinigingsbeurten verlengt en schadelijke lichtstraling vermindert.

Er is tegenwoordig een grote keuze aan glasmaterialen. Ze worden onderverdeeld in gelamineerd/antisplinterglas en acrylglas.⁶ Die zijn allebei voorzien van een laag optische filters, anti-reflecterend en anti-uv, en sommige krijgen bovendien een antistatische behandeling. Elke soort glas heeft zijn voor- en nadelen en zijn eigen toepassingsgebied. Het is belangrijk te weten wat de mogelijkheden zijn van elk soort glas materiaal, hoe het te hanteren en hoe het geïnstalleerd moet worden.

Een paneel achter glas heeft meestal nood aan een extra versteviging achteraan. Het betreft een bijkomende structuur die aan de achterkant van de lijst wordt bevestigd en de spon-

“ Iedereen die betrokken is bij de zorg van een schilderijencollectie moet zich bewust zijn van de baten van een goede inlijststrategie.

ning verlengt. Het is van belang dat het schilderij goed in de lijst past, zodat het niet uitpuilt of blootgesteld wordt aan stoten of stof. Direct contact van het schilderij met de muur moet worden vermeden, aangezien temperatuurverschillen leiden tot fluctuaties in de relatieve vochtigheid en zo het schilderij kunnen beschadigen. Luchtcirculatie rondom het schilderij is van primordiaal belang.

Het microklimaatomhulsel

Omhulsels met een microklimaat⁷ werden heel populair in de tweede helft van de 20e eeuw, omdat ze efficiënt beschutting geven tegen luchtvervuiling en schommelingen in relatieve luchtvochtigheid.⁸ Afhankelijk van hoe hermetisch het systeem is afgesloten, gaat het om een bufferlijst of een microklimaatstelsel.

Er bestaan twee soorten microklimaatssystemen: de microklimaatlijst en de microklimaatenvlop. Bij een microklimaatlijst is de lijst de hoofdbehuizing van het kunstwerk. Het wordt hermetisch afgesloten door het gebruik van glas, het afdichten van de binnenkant van de lijst met ondoordringbaar materiaal en het aanbrengen van een bufferende achterplaat. In een microklimaatenvlop wordt het schilderij verzegeld tussen het glas en een gealuminiseerde barrièrefilm in een verpakking die los staat van de lijst.

Deze omhulsels hebben allebei hun voor- en nadelen. Een microklimaatlijst is geschikt voor grote schilderijen, ►

■ Ingelijst schilderij afgewerkt met achterplaat en extra lijst.
© Sara Mateu

■ Zacht opvulmateriaal voor paneelschilderijen.
© Sara Mateu

heeft een langere levensduur en het kunstwerk blijft gemakkelijk toegankelijk. Een microklimaatenvelop daarentegen is beperkt qua grootte, is bedoeld voor tijdelijk gebruik en de toegang tot het kunstwerk is minder eenvoudig. Aan de andere kant zijn er bij een microklimaatlijst aanzienlijke aanpassingen aan de lijst nodig, die moeilijk ongedaan kunnen worden gemaakt en bovendien veel tijd en geld kosten. Een microklimaatenvelop kan snel en goedkoop gemaakt worden en de aanpassingen zijn volledig omkeerbaar. Over het algemeen werken zij ook beter dan microklimaatlijsten.

Hoewel microklimaatssystemen heel efficiënt zijn, houden ze bepaalde risico's in. Een instelling die kiest voor een microklimaatbehuizing als tijdelijke of langetermijnoplossing moet zich bewust zijn van de beperkingen van het systeem.

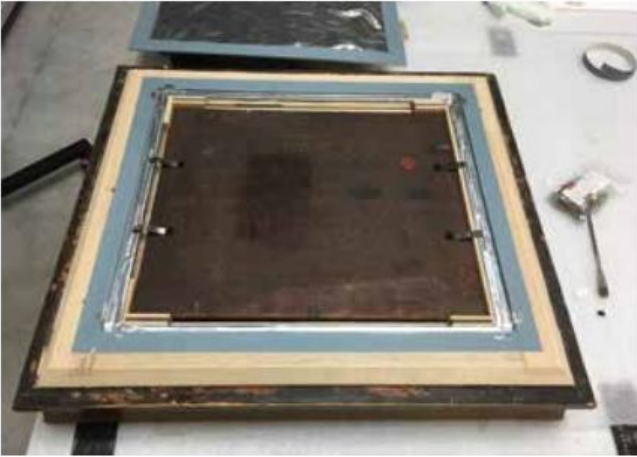
Al hebben schommelingen in de relatieve luchtvochtigheid buiten het omhulsel geen weerslag op de vochtigheidsgraad binnenin, op temperatuurschommelingen heeft het systeem geen effect. De temperatuur buiten is ook de temperatuur binnen de behuizing. Temperatuur heeft echter wel een invloed op de relatieve luchtvochtigheid en zal bijgevolg dus ook een effect hebben op de vochtigheid van het voorwerp in de behuizing. Als de temperatuurschommelingen in de tentoonstellingsruimte gelijkmatig verlopen, zullen afwijkingen in de relatieve vochtigheid in het systeem bijna verwaarloosbaar zijn. Maar als het systeem grote verschillen in temperatuur ondergaat, bijvoorbeeld als het aan een koude muur hangt terwijl het verlicht wordt door een warm spotlicht, kan de vochtigheid binnen de behuizing grotere schommelingen ondergaan.

Bovendien gaat bij temperatuurschommelingen het volume van de lucht binnen het systeem uitzetten en inkrimpen, waardoor de verzegeling druk te verwerken krijgt. Zulke drukveranderingen zijn het vaakst verantwoordelijk voor lekkages, wanneer de lucht uiteindelijk een weg naar binnen of naar buiten vindt.

Maar het ergste neveneffect van een schilderij in een afgesloten omgeving is de vervuiling die zich in de behuizing ophoopt. De lagen verf en vernis en de materialen die gebruikt zijn bij het fabriceren van de behuizing zijn onderhevig aan veroudering.⁹ Na verloop van tijd komen er organische verbindingen vrij die juist schadelijk zijn voor de conservering van het kunstwerk. Als de concentratie van deze verbindingen boven een bepaalde drempel stijgt, kunnen ze pigmentverkleuring, versnelde oxidatie van het vernis en een vermindering van de oplosbaarheid ervan veroorzaken.

Bovendien kan er dan een bekend fenomeen plaatsgrijpen: het spoeffect.¹⁰ Een witachtige waas zet zich dan af op de binnenkant van het glas. Soms is er zelfs een duidelijke afdruk van de afbeelding te zien.

Om deze redenen is het belangrijk de kunstwerken niet langer dan noodzakelijk voor de bruikleen in de microklimaatbehuizing te laten zitten. De materialen waarmee de behuizing vervaardigd wordt, moeten in ieder geval chemisch inert en pH-neutraal zijn.

■ Een microklimaatlijst is klaar om dichtgemaakt te worden.
© Sara Mateu

■ Beglazing aanbrengen in een lijst.
© Sara Mateu

Besluit

Iedereen die betrokken is bij de zorg van een schilderijencollectie moet zich bewust zijn van de baten van een goede inlijststrategie. Ook mag het belang van een specifiek opgeleide inlijster-vakman niet onderschat worden. Schilderijen brengen het grootste deel van hun levensloop door in een lijst. Of die lijst de gepaste omkadering is van deze waardevolle objecten, moet individueel beoordeeld worden. Mogelijke schade door een ongepaste inlijsting moet worden vermeden. Dat geldt niet alleen voor bruiklenen, maar ook voor de vaste collectie.

Een goede inlijsting verbetert ook de esthetische beleving omdat voor elk schilderij de beste presentatie wordt toegepast. Het voorkomt aantasting, schade en ongelukken waarvoor elk schilderij tijdens manipulatie vatbaar is. Het zorgvuldig uitkiezen van de beste inlijstingen is een goedkopere langetermijnoplossing die musea en privéverzamelaars in hun agenda zouden moeten zetten om te voldoen aan de richtlijnen van preventief conserveren.

Sara Mateu is schilderijconservator en gespecialiseerd in preventieve en structurele conservering van paneelschilderijen. Ze studeerde in 2012 af aan La Cambre. Haar beroepservaring deed ze op in verschillende Europese musea, zoals het Kunsthistorisches Museum Wien, het Museo Nacional del Prado en het Hamilton-Kerr Institute. In 2016 vestigde ze haar privépraktijk in Brussel.

1. Een boek voor op het nachtkastje van elke conservator is het *Art in Transit Handbook*, eind jaren 1990 uitgegeven door de National Gallery of Art in Washington en het Smithsonian. Hoewel het reeds twintig jaar geleden gepubliceerd en aangevuld werd door talrijke artikelen in de vakliteratuur, vormt het nog steeds een stevige basis voor de voorbereiding van kunstwerken in bruiklenen.
https://repository.si.edu/bitstream/handle/10088/8127/mci_Art_in_Transit_Handbook_for_Packing_and_Transporting_Paintings.pdf
Andere praktische bronnen zijn te vinden op de website van het Canadian Institute of Conservation (CCI): <http://canada.pch.gc.ca/eng/1439385877703>
2. Verder leesmateriaal in verband met inlijsten: S. MATEU, 'Framing techniques and microclimate environments for panel paintings' in M. BUYLE (ed.), *Innovatie in de Conservatie-Restauratie, Post-prints of the 8th biannual conference of the APROA-BRK (12-13 november 2015)*, Brussel, 2016, pp. 99-108.
R. MARCHANT EN D. ORMOND, 'Alleviating stress in the Framing of Panel Paintings' in A. PHENIX EN S.A. CHUI, *Facing the Challenges of Panel Paintings Conservation, Proceedings of a Symposium at the Getty Centre (17-18 mei 2009)*, Los Angeles, Getty Conservation Institute, 2011, pp. 206-207.
3. Naast de genoemde bronnen van het CCI hebben een aantal vaktijdschriften talrijke pagina's gewijd aan het plannen van tentoonstellingen. Een voorbeeld: T. RAPHAEL, 'Sharing the responsibility for preservation: Partnership between exhibition and conservation specialists' in *The Exhibitionist*, vol. 20, nr 2, herfst 2001, pp. 7-11.
http://name-aam.org/uploads/downloadables/EXH.oothruo4/Exhibitionist_fall2001.Designing_for_Conservation.pdf

4. ICC over achterplaten: <http://canada.pch.gc.ca/eng/1439925170525>
5. S. MATEU, 'Special Feature: The Conservation of Panel Paintings' in *The Picture restorer*, herfst 2015, British Association of Picture Restorers, Londen, 2015, pp. 41-44.
6. H. PHIBBS, 'Glass or acrylic? Considerations for Framed Artworks' in: <http://tru-vue.com/2014/10/glass-or-acrylic-considerations-for-framed-artwork>
7. In 2010 publiceerde het PROPAINT-project zijn eindrapport. Het hoofddoel van PROPAINT was medewerkers en betrokkenen van conservering innovatieve beschermingsbehandelingen aan te reiken als preventieve conserveringsmaatregel voor schilderijen tijdens tentoonstellingen, stockage en transport. http://propaint.nilu.no/Portals/23/PROPAINT-Final_Report.pdf
8. IIC organiseerde in 2007 een conferentie over de huidige trends in museum-microklimaten. Postprints staan online op www.conservationphysics.org/mmm/index.html.
9. Het MEMORY-project heeft als doel technologie aan te bieden aan musea die het effect van verontreinigende gassen willen meten en verminderen. De resultaten staan in een uitvoerige website vol handige hulpmiddelen en informatie. <http://memori.nilu.no/AirQuality>
10. P. NORLE EN A. VAN LOON, 'Evaporation of Fatty Acids and Formation of Whitish Deposits on the Inside of the Glass/Microclimate boxes: a case study in the Mauritshuis' in E. DAHLIN-KJELLER (ed.), *EU-PROPAINT - Improved Protection of Paintings during Exhibition, Storage and Transit. Final Activity Report 2010*, Norwegian Institute for Air Research, 2010, pp. 149-164.
http://propaint.nilu.no/Portals/23/PROPAINT-Final_Report.pdf
T. PADFIELD EN D. ERHARDT, 'The Spontaneous Transfer to Glass of an Image of Joan of Arc' in: *Preprints of the Sydney Conference of the International Council of Museums. Conservation Committee*, september 1987, pp. 909-913. <http://www.conservationphysics.org/jarc/jarc.pdf>
M. SCHILLING; D. CARSON EN H. KHANJIAN, 'Evaporation of Fatty Acids and the Formation of Ghost Images by Framed Oil Paintings', in: *WAAC Newsletter*, Vol. 21, Nr 1, september 1998, pp.1-5. <http://cool.conservation-us.org/waac/wn/w21/w21-1/w21-106.html>
Het American Institute for Conservation (AIC) heeft een wikipagina met uitleg over witte waas: www.conservation-wiki.com/wiki/White_Surface_Hazes

Meerstemmig erfgoed

Multiperspectiviteit in erfgoededucatie

Hoe zorgen we ervoor dat erfgoedactiviteiten in het secundair onderwijs niet beperkt blijven tot een eenmalige deelname? En op welke manier boeien we het steeds diversere leerlingenpubliek? Vanuit deze vragen ging in februari 2016 het onderzoeksproject Meerstemmig erfgoed. Multiperspectiviteit in erfgoededucatie van start. In dit samenwerkingsverband tussen onderwijs en erfgoedinstellingen kreeg het concept multiperspectiviteit een brugfunctie. Het project loopt tot eind juni 2018. In dit artikel stellen we de eerste resultaten aan u voor.

TEKST Paul Janssenswillen, Els Vinckx en Silke Leenen

Het varken van Bokrijk

In het voorjaar van 2015 rijpte binnen het netwerk erfgoededucatie Erfgenoten Limburg¹ het idee om in het kader van de diversiteitsthematiek meer aandacht te schenken aan samenwerking tussen de erfgoedsector en het onderwijs. Aanleiding was een stageproject van studenten leraaropleiding in het Openluchtmuseum Bokrijk. Met een gemengd kleuterklasje organiseerden zij er de interactieve route 'Beestig Bokrijk'. Bij het varkenshok reageerden de kleuters met afschuw op de biggen. Die worden namelijk door gelovige moslims als onrein beschouwd. Ondanks de voorbereiding van de studenten om de route vanuit diverse standpunten te benaderen, werden de kleuters toch verontroost. Ook andere erfgoedinstellingen meldden soortgelijke voorvallen. Ze kwamen tot het besef dat er nood was aan een specifieke diversiteitsgerichte opleiding voor hun publieksmedewerkers. 'Het varken van Bokrijk' vormde zo het startpunt om hun erfgoedwerking te verruimen, en dat op zowel inhoudelijk als organisatorisch vlak. Erfgenoten Limburg nam daarvoor contact op met de Hogeschool PXL Education in Hasselt en de Universiteit Antwerpen. Het project wilde een duurzame band realiseren tussen de culturele sector en het onderwijs (met name de leraaropleiding en secundaire scholen). In de zomer van 2015 werd een projectvoorstel uitgeschreven. Enkele maanden later maakte een subsidie het mogelijk om het project effectief van start te doen gaan.

Multiperspectiviteit

Het begrip 'diversiteit' kan een belangrijk uitgangspunt vormen in erfgoededucatie. Diversiteit is inherent aan de mens en de natuur in het algemeen. Ze behelst alle mogelijke verschillen die kunnen bestaan tussen mensen die in onze maatschappij samenleven. Diversiteit roept echter sterk het beeld van verschil op. Om de gelijkwaardigheid doorheen alle verschillen meer te beklemtonen, staat tegenwoordig het concept multiperspectiviteit in de belangstelling.² Het begrip kwam sterk op in de jaren 1990 na het verdwijnen van het IJzeren Gordijn. In het geschiedenisonderwijs van het voormalige Oostblok leefde toen sterk de vraag om meerdere perspectieven aan bod te laten komen – en niet enkel het ene communistische, zoals dat tot dan toe verplicht was. Tegenwoordig wordt in het Westen multiperspectiviteit verbonden aan de roep van nieuwkomers om het etno- en/of eurocentrische (geschiedenis)onderwijs te doorbreken door ook hun perspectieven te betrekken. Maar multiperspectiviteit is niet alleen een vakdidactisch concept. Het is ook een algemeen begrip dat sterk gekoppeld is aan een houding of attitude. Multiperspectiviteit dient zich dus aan als een interessant uitgangspunt voor een kritisch-democratische grondhouding waarbij de bereidheid aanwezig is zich te verplaatsen in het perspectief van een ander. En waarbij ook respect wordt getoond voor andere, beargumenteerde perspectieven.

■ Het varken van Bokrijk gaf aanleiding tot het verruimen van de erfgoedwerking in het openluchtmuseum. © Willy Vermaelen, CC BY-NC-ND 2.0

Toegepast op erfgoed kan dit concept een brugfunctie vervullen om duurzame samenwerking tussen het onderwijs en de erfgoedinstellingen tot stand te brengen. In geschiedenis hoort multiperspectiviteit bij het historisch denken. Door historisch te denken onderzoeken leerlingen verschillende perspectieven met en over historische bronnen. Vanuit de visie op geschiedenis als constructie komt er zo ruimte voor andere invalshoeken.

Projectplanning

Bij aanvang van het project werd een stuurgroep opgericht die bestaat uit vertegenwoordigers van Erfgenoten Limburg, vijf erfgoedinstellingen (Gallo-Romeins Museum Tongeren, Museum de Mindere Sint-Truiden, Abdijsite Herkenrode Hasselt, Mijnmuseum Beringen en Openluchtmuseum Bokrijk) en twee lerarenopleidingen (Hogeschool PXL Education Hasselt en Universiteit Antwerpen). Die stuurgroep organiseerde twee sessies met een studiegroep. Daarbij werd *Verlangen naar een tastbaar verleden. Erfgoed, onderwijs en historisch besef*, het referentiewerk over multiperspectiviteit en erfgoededucatie van Maria Grever en Carla van Boxel, grondig geanalyseerd.³ Dat vormde een inhoudelijk vertrekpunt. Op basis van een uitgebreide literatuurstudie ontwikkelde het projectteam een screenings- en ontwerpinstrument voor een samenhangend cultuuronderwijs: de matrix voor multiperspectiviteit in erfgoedonderwijs (MEO-matrix).

“ Diversiteit is inherent aan de mens en de natuur in het algemeen. Ze behelst alle mogelijke verschillen die kunnen bestaan tussen mensen die in onze maatschappij samenleven. Diversiteit roept echter sterk het beeld van verschil op.

Met deze matrix ondernam de groep een analyse van bestaande educatieve pakketten voor erfgoededucatie in binnen- en buitenland, zoals het Museum aan de Stroom (MAS) en het Red Star Line Museum in Antwerpen en het Openluchtmuseum in Arnhem (NL). Vervolgens werd de matrix als ontwerpinstrument ingezet om nieuwe educatieve pakketten voor erfgoed te ontwikkelen. Dit ontwerp vond plaats in drie zorgvuldig interdisciplinair samengestelde ontwerpteams met vertegenwoordigers uit de erfgoedsector, het onderwijs en uit maatschappelijk minder zichtbare groepen.⁴ Tijdens het ontwerpproces werd er sterk op toegezien dat de educatieve toepassingen ook algemeen toepasbaar zijn in andere erfgoedcontexten dan de deelnemende musea.

“ We gebruiken onze zintuigen om verschillen vast te stellen tegenover wat er al in onze herinnering aan waarnemingen is opgeslagen.

Een kader voor samenhangend erfgoedonderwijs

Een duurzame samenwerking tussen onderwijs en erfgoedsector start met een gedeeld kader over multiperspectiviteit met inbreng van beide partners. Hiervoor baseerden we ons ten eerste – voor wat het onderwijs betreft – op de didactische principes van het vak geschiedenis. De studie van het verleden kan gestroomlijnd worden in vier fasen, namelijk: het *verzamen* van bronnen om historische feiten vast te stellen, het *ordenen* van feiten in tijd, ruimte en maatschappelijke domein, het *verklaren* door analyse van bijvoorbeeld oorzaken en gevolgen en het *verbeelden* door een interpretatie van het geheel vooral in de vorm van verhalen.⁵ Ten tweede biedt de cultuurtheorie van Barend van Heusden een interessant aanknopingspunt om een gedeeld referentiekader te ontwikkelen.⁶ Van Heusden ziet zoals cultuur in het algemeen ook erfgoed niet als een eigenschap van objecten maar van (het geheugen) van mensen die er betekenis aan geven. Volgens hem beschikken mensen over verschillende strategieën om met verschil en verandering om te gaan. Hij noemt ze ‘de vier culturele basisvaardigheden’: waarneming, verbeelding, conceptualisering en analyse. *Waarneming* is de meest eenvoudige vorm van cultuur. We gebruiken onze zintuigen om verschillen vast te stellen tegenover wat er al in onze herinnering aan waarnemingen is opgeslagen. Bij *verbeelding* gaat de mens de waarneming manipuleren door er nieuwe concrete voorstellingen van te maken. *Conceptualisering* is een abstrahering van de werkelijkheid door het vormen van abstracte herinneringen. Als symbolisch systeem is taal daarbij essentieel. *Analyse* is de zoektocht naar universeel geldende structuren. In het kader van het onderzoeksproject *Cultuur in de spiegel* (2012-2016) in opdracht van de Vlaamse overheid werd de omschrijving van die vier culturele vaardigheden verder verfijnd.⁷ We namen dit als uitgangspunt voor ons referentiekader voor multiperspectiviteit.

De matrix voor multiperspectiviteit in erfgoedonderwijs (MEO-matrix) (zie figuur 1, een specifieke publicatie hierover is in voorbereiding) biedt het resultaat van de afstemming van beide raamwerken. De basisvaardigheden van historisch denken en cultuureducatie blijven herkenbaar in de MEO-matrix. Ook werd ervoor gekozen om de geëigende begrippen van het geschiedenisonderwijs en de erfgoedsector zoveel mogelijk te behouden. Zo wordt er bijvoorbeeld zowel gesproken over historische bronnen als over erfgoed. De term ‘verbeelden’ uit *Cultuur in de Spiegel* vervingen we door die van ‘beeldvormen’ (historisch denken), omdat verbeelding geassocieerd wordt met fictie of fantasie. In de wetenschappelijke context van de studie van het verleden is er – vaak bij gebrek aan historische bronnen – weliswaar verbeelding nodig bij het construeren van een beeld van het verleden. Maar dit kan leiden tot *presentisme*, waarbij het verleden te sterk vanuit een hedendaags perspectief wordt benaderd. De

FIGUUR 1: MATRIX VOOR MULTIPERSPECTIVITEIT IN ERFGEOEDONDERWIJS (MEO-matrix)

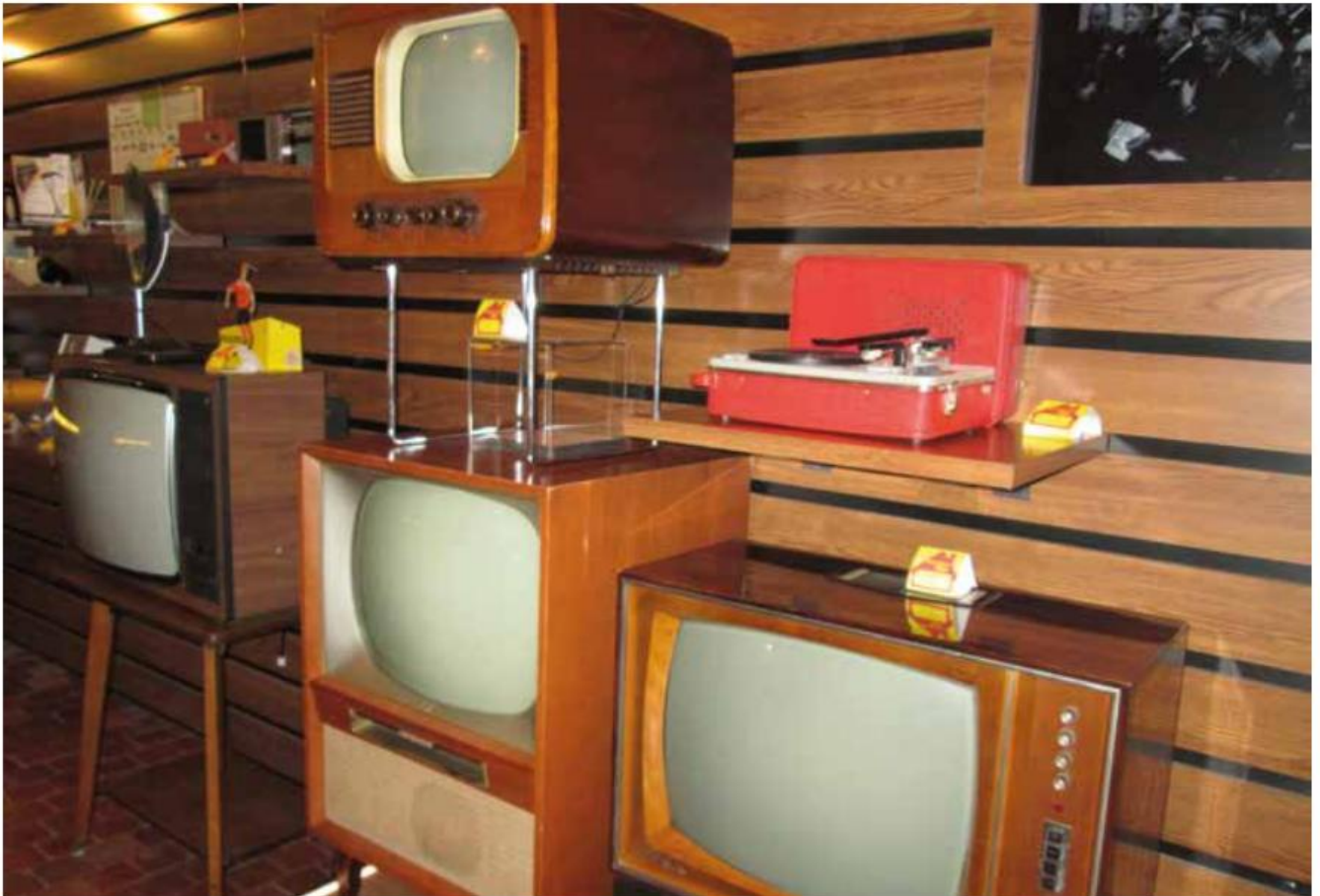
MULTIPERSPECTIVITEIT IS ...	BELEID			TOEPASSING		
	1. niet aanwezig	2. impliciet aanwezig	3. expliciet aanwezig	1. niet aanwezig	2. impliciet aanwezig	3. expliciet aanwezig
WAARNEMEN (op basis van): Het verzamelen van voorwerpen of het verleden met verschillende oogzichten:						
• bronnen beelddoelstelling:						
• present beelddoelstelling:						
• rijken beelddoelstelling:						
• velden beelddoelstelling:						
• veld beelddoelstelling:						
Het verzamelen en analyseren van verschillende soorten betrouwbare historische bronnen of erfgoed vanuit perspectieven van hedendaagse actoren:						
• mondelinge bronnen beelddoelstelling:						
• schriftelijke bronnen beelddoelstelling:						
• visuele bronnen beelddoelstelling:						
• materiële erfgoed beelddoelstelling:						
• immaterieel erfgoed beelddoelstelling:						
Het ontwikkelen van historische of hedendaagse erfgoed aan verschillende perspectieven en perspectieven van historische actoren op basis van:						
• beeldvorming beelddoelstelling:						
• beeldvorming beelddoelstelling:						
• beeldvorming beelddoelstelling:						

■ Figuur 1: deel van de matrix

verschillende vaardigheden (waarnemen, conceptualiseren, analyseren en beeldvormen) vormen de leidraad waarop zoveel mogelijk kansen om multiperspectiviteit te realiseren werden geënt door per basisvaardigheid concrete criteria te formuleren die mogelijke invalshoeken om multiperspectiviteit te bekomen aangeven. Bij elk criterium komt multiperspectiviteit aan bod op twee niveaus, namelijk op beleidsniveau en op toepassingsniveau.

Om de beleidsopties op het spoor te komen kunnen informatiebronnen van de betrokken erfgoedorganisatie als visie- of missieteksten, conceptuele kaders, richtlijnen voor publieksmedewerkers, enz. worden geraadpleegd. Bij een tentoonstelling bijvoorbeeld kan de vraag worden gesteld welke keuzes er door de ontwerpers expliciet vooraf werden gemaakt. Met ‘toepassing’ bedoelen we of de beleidsvisie of -intenties ook voor de bezoeker duidelijk herkenbaar geïntegreerd werden in de collectie. Daarbij gebruiken we een schaal die het voorkomen van multiperspectiviteit als volgt onderzoekt: op het vlak van beleid: 1: niet aanwezig; 2: impliciet aanwezig; 3: expliciet aanwezig; op het vlak van toepassing: 1: niet vastgesteld; 2: impliciet aanwezig; 3: expliciet aanwezig. De MEO-matrix fungeert zowel als instrument voor screening

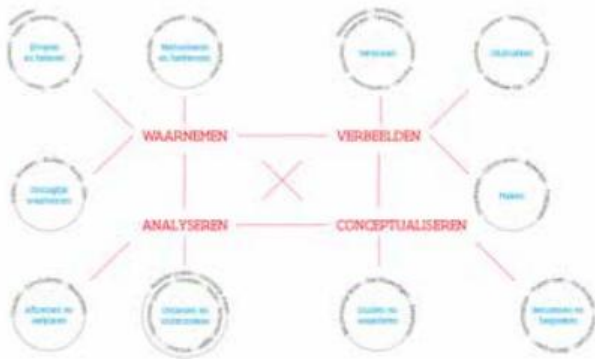
“ De achterliggende visie van de erfgoedorganisatie wordt niet altijd door het publiek herkend.

■ De vaste tentoonstelling 'The Sixties' in het Openluchtmuseum Bokrijk werd gescreend met behulp van de MEO-matrix. © Daan Jordens, CC BY 2.0

■ Drie ontwerpteams gingen aan de slag, onder andere in het Gallo-Romeins Museum, om een nieuw educatief pakket te ontwikkelen.
© Willy Vermaelen, CC BY-NC-ND 2.0

■ Figuur 2: de vier culturele basisvaardigheden

van bestaande praktijken (zoals tentoonstellingen) in erfgoededucatie (in het onderwijs en in de erfgoedinstellingen), als voor het ontwerp van de nieuwe didactische pakketten in het kader van dit project. We leggen in dit project de nadruk op een duurzame samenwerking tussen onderwijs en erfgoedsector in de context van een diverse samenleving. Om de voorgestelde focus op etnisch-culturele diversiteit scherp te houden, hebben we in de matrix specifiek die criteria ingekleurd die bij uitstek daarbij aansluiten. Ze worden bij elke basisvaardigheid als laatste criteria opgenomen.

Mogelijkheden en beperkingen

De MEO-matrix wil een antwoord bieden op de vraag in welke mate een diversiteitsgerichte of multiperspectivistische aanpak in het erfgoedonderwijs ook in de praktijk effectief wordt toegepast. De vraag is nu: welke mogelijkheden en beperkingen heeft deze matrix voor erfgoedinstellingen?

Het instrument kan benut worden als een interessante kijkwijzer om nieuwe educatieve toepassingen (bv. tentoonstellingen) te ontwerpen, maar ook als een toetssteen om te checken in hoeverre er kansen tot meer multiperspectiviteit bleven liggen. Die kansen worden geboden op diverse niveaus, namelijk zowel door de vier verschillende basisvaardigheden voor erfgoedonderwijs (waarnemen, conceptualiseren, analyseren en beeldvormen) als door de verschillende beheersingsniveaus qua multiperspectiviteit die binnen elke basisvaardigheid omschreven worden. Er is mogelijkheid in dat verband om multiperspectiviteit op een eenvoudige veilige wijze – een soort *lightversie* – te integreren, bijvoorbeeld bij de basisvaardigheid waarnemen door alle zintuigen (horen, proeven, ruiken, voelen, zien) aan te spreken. Of op een meer diepgaande wijze voorbij het vanzelfsprekende en met een gerichte diversiteitsfocus, bijvoorbeeld bij de basisvaardigheid beeldvormen door het inleven in perspectieven van maatschappe-

lijk minder zichtbare groepen. Het kan uitdagend zijn om vooraf als ontwerpprincipe vast te leggen dat binnen elke rubriek van de basisvaardigheden (waarnemen, conceptualiseren, analyseren en beeldvormen) de diversiteitsfocus minstens één keer ‘3: expliciet aanwezig’ dient te zijn zowel vanuit het beleids- als het toepassingsniveau. De MEO-matrix kan dus een interessante bril bieden om op een andere manier naar de eigen erfgoedcollectie en educatieve werking te kijken, zonder dat het instrument vervelt tot een strak keurslijf in de vorm van een afvinklijst. De matrix is dus niet alleen een meetinstrument maar ook een middel om de eigen visie op erfgoedonderwijs met de focus op multiperspectiviteit te expliciteren.

De confrontatie van publieksbevindingen met die van de expobouwers kan verrassende inzichten opleveren. We geven enkele concrete ervaringen vanuit de erfgoedsector om dit treffend te illustreren. De achterliggende visie van de erfgoedorganisatie wordt niet altijd door het publiek herkend. Dat bleek bijvoorbeeld bij een bezoek op 30 augustus 2016 van de voltallige stuurgroep aan de vaste tentoonstelling ‘The Sixties’ in het Openluchtmuseum Bokrijk. De erfgoedcollectie werd er gescreend met behulp van de MEO-matrix. In een focusgesprek achteraf met de tentoonstellingsverantwoordelijken bleek dat diverse aspecten van multiperspectiviteit zoals ze in de matrix werden geformuleerd wel (impliciet) aanwezig waren, maar door de leden van de stuurgroep niet als dusdanig werden herkend. Ze misten de achterliggende visie van de tentoonstelling. Vandaar dat een uitleidend gesprek cruciaal is. Bij zo’n gesprek over de tentoonstelling ‘Antwerpen à la carte’ (die diverse aspecten van voeding in historisch perspectief plaatst) in het MAS werd vastgesteld dat bijvoorbeeld de gebruikte begrippen en causale verbanden niet duidelijk werden herkend, hoewel dat wel de bedoeling was. Hier zagen de museumverantwoordelijken nog kansen voor multiperspectiviteit, door bijvoorbeeld de objectselectie nog strikter te richten naar de begrippen die ter sprake werden gebracht. Niet expliciteren kan overigens ook een bewuste keuze zijn. Zo worden aansluitend bij de visie van het MAS maatschappelijke groepen die minder vaak in beeld komen niet gestereotypeerd, door principieel steeds een veelheid van mensen te tonen. En zonder dat bijvoorbeeld de etnisch-culturele achtergrond specifiek wordt aangegeven. Met behulp van een generiek thema, zoals voeding, dat herkenbaar is voor iedereen wil het MAS diverse groepen aanspreken, zonder te vervallen in een wij-zijtegenstelling. Het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem dat we bezochten als *good practice* slaagt er volgens ons zeer goed in om een nationaal verhaal (een tentoonstelling over de canon van de Nederlandse geschiedenis is in opbouw) te koppelen aan specifiek uitgekozen erfgoed uit andere etnisch-culturele groepen (bv. de Molukkenbarak of het Turkenpension) of algemene thema’s die iedereen aanspreken (bv. via *Restart*, een educatief programma over migratie).

De keuzes die bij het selectieproces in erfgoedcollecties gebeuren zijn voor het publiek meestal niet zichtbaar. Heeft het publiek al dan niet boodschap aan verhalen over het verleden als constructie? De verantwoordelijken van het MAS en Red Star Line Museum vonden alvast dat het een laag te veel is die beter past in een wetenschappelijke pu-

blatie. Musea staan in het algemeen nogal huiverachtig tegenover een extraatje in de vorm van verschillende interpretaties over de geschiedenis of een *making-of* en zien er de meerwaarde voor de bezoekers niet van in.

Tussen de droom van het beleid en de daad van de effectieve toepassing van multiperspectiviteit kunnen veel (praktische) bezwaren staan. Die bereidheid kan worden afgeremd door een gebrek aan budget, geschikt personeel en/of tijd, waar vooral veel kleine erfgoedinstellingen mee worstelen. De ruimte om de eigen collectie multiperspectivistisch te screenen en te herinterpreteren is niet steeds

aanwezig. Bij gegidste rondleidingen hangt het af van de publieksmedewerker in welke mate die het multiperspectivistische pad bewandelt. De randvoorwaarden spelen dus zeker mee. Kruisbestuiving via focus- en intervisiegroepen van erfgoedorganisaties die elkaars collecties en educatieve werking met behulp van de MEO-matrix screenen en waarden versterken op verschillende manieren multiperspectiviteit. In het kader van dit onderzoeksproject hopen we daartoe een waardevolle bijdrage te kunnen leveren.

Paul Janssenswillems is vakdidacticus geschiedenis aan de lerarenopleidingen van de Universiteit Antwerpen en de Hogeschool Thomas More. Els Vinckx is lector geschiedenis aan de Hogeschool PXL Education Hasselt en Silke Leenen is medewerker van Mooss en van de Hogeschool PXL Education Hasselt.

1. Het netwerk Erfgenoten Limburg brengt medewerkers uit het onderwijs en de erfgoedsector samen rond visieontwikkeling, goede praktijkvoorbeelden en experimenten omtrent erfgoededucatie: www.erfgenotenlimburg.be.
2. R. STRADLING, *Multiperspectivity in history teaching: a guide for teachers*. Straatsburg, Raad van Europa, 2003; P. JANSSENSWILLEMS EN D. LISAITÉ, History education and ethnic cultural diversity, *Journal of didactics*, 51-2, 18-63.
3. M. GREVER EN C. VAN BOXTEL, *Verlangen naar een tastbaar verleden. Erfgoed, onderwijs en historisch besef*. Hilversum, Verloren, 2014.
4. Ontwerpteam 1: vertegenwoordigers van VIO Tongeren (Katholiek Onderwijs Vlaanderen), Gallo-Romeins Museum Tongeren, PXL Hogeschool en een diversiteitsvertegenwoordiger. Ontwerpteam 2: vertegenwoordigers van Atheneum Plus Hasselt en KA Sint-Truiden (GO!), Museum de Mindere Sint-Truiden en Abdijsite Herkenrode Hasselt, PXL Hogeschool en een diversiteitsvertegenwoordiger. Ontwerpteam 3: vertegenwoordigers van Don Bosco Genk TSO-BSO (Katholiek Onderwijs Vlaanderen), Mijnmuseum Beringen en het Openluchtmuseum Bokrijk, UAntwerpen en een diversiteitsvertegenwoordiger.
5. D. VAN STRAATEN (RED.), R. CLAASSEN, F. GROOT, A. RAVEN EN A. WILSCHUT, *Historisch denken. Basisboek voor de vakdocent*. Assen, Van Gorcum, 2012.
6. B. VAN HEUSDEN, *Cultuur in de Spiegel. Naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs*. Groningen, Rijksuniversiteit Groningen, 2010.
7. *Cultuur in de spiegel. Verder, dieper, meer*. Brussel, CANON Cultuurcel, 2016; L. VERMEERSCH EN V. THOMAS (RED.), *De cultuurspiegel. Jouw gids voor cultuur op school*. Brussel, CANON Cultuurcel, 2016.

STILSTAAN, DROMEN, DOEN

Hoogtij/d

24 OKTOBER 2017

DE ROMA / TURNHOUTSEBAAN 286 / BORGERHOUT

Open, open, open moet het zijn¹

De Brugse en Denderlandse casussen

Niemand kan ernaast kijken dat er de voorbije vijftien jaar heel wat veranderd is in het landschap van online erfgoedplatformen in Vlaanderen. De ervaringen van de erfgoedcellen van Brugge en Denderland geven een scherp beeld van die veranderingen. In de beginjaren lag de focus op het digitaliseren en zichtbaar maken van erfgoedcollecties, waarbij bijna als vanzelfsprekend het adagium weerklonk dat elke erfgoedorganisatie haar eigen collecties via het eigen erfgoedplatform moest kunnen tonen. Het was dé manier om cultureel erfgoed zichtbaar te maken.

TEKST Roel Daenen en Bart De Nil

■ Eind 2016 werd MADEinDenderland.be gelanceerd, een erfgoedbank waarin u collecties van de hele regio kan doorzoeken.
Foto: De site van Steenberg, ooit een steengroeve, ontspanningsoord en nu administratief centrum van Erpe-Mere. © Erfgoedcel Denderland

Geen toeval trouwens dat bij de eerste acties van elke nieuwe erfgoedcel steeds de creatie hoorde van een (regionale) erfgoedbank, omdat zo'n erfgoedbank tegelijk aanjager als instrument was voor een uitgebreide erfgoedwerking. Denk maar aan het digitaliseren en beschrijven van collecties – in

de meeste gevallen met vrijwilligers – of allerlei andere activiteiten. Daarbij werd zowel het erfgoed van professionele, niet-professionele organisaties als privépersonen gedigitaliseerd, en daarnaast werden ook digitale collecties gevaloriseerd met tentoonstellingen en publicaties. Een goed voorbeeld zijn de vruchten die CO7 de laatste tien jaar heeft geplukt met de zorgzaam opgebouwde vrijwilligerswerking rond de beeldbank Westhoek Verbeeldt.²

Met de technologische evolutie naar een online omgeving waarin gebruikers vooral – om niet te zeggen alleen maar – via Google op zoek gaan naar informatie, zag je dat erfgoedbanken hun best moesten doen om gebruiksvriendelijker en intuïtiever te worden. *Vindbaarheid* werd het nieuwe credo. Meer aandacht ging naar goede metadata³ of *optical character recognition* bij digitale kranten.⁴ Een groot pluspunt van die toegenomen aandacht was dat digitale collecties ook bij de eerste zoekresultaten op Google begonnen op te duiken. De voorbije jaren worden vooral door *crowdsourcing* stappen vooruit gezet in de vindbaarheid van digitale collecties in erfgoedbanken. De bevolkingsregisters van het stadsarchief van Aalst en de andere Denderlandse archieven in MADEinDenderland.be zijn een schoolvoorbeeld van hoe 'the crowd' ofwel 'de gemeenschap' virtueel en op een creatieve manier kan betrokken worden in het verrijken van de beschrijvingen van haar bestanden of digitale objecten.

De ervaringen van ErfgoedBrugge.be en MADEinDenderland.be tonen de marsrichting die erfgoedbanken nu opgaan. Het is kwestie geworden om alle bestaande online erfgoedcollec-

- Niet-professionele partners zoals heemkundige kringen of particulieren kunnen mee instappen in het systeem en hoeven zo zelf geen dure ontwikkelingskosten te dragen. Foto: Mariale processie in de jaren '20 in Lede. © Erfgoedcel Denderland

ties te clusteren op een platform dat dient als een centrale laag van waaruit diensten, producten en tools kunnen worden ontwikkeld. Hoe dit gebeurt is afhankelijk van de plaatselijke context. Brugge heeft al een zeer sterk en uitgebreid aanbod van digitale collecties en gebruikt haar centrale laag als een instrument voor een structurele samenwerking tussen de erfgoedactoren en het uitrollen van publiekstoepassingen op maat van de gebruiker. Terwijl in het Denderland dat platform is opgevat als een participatief instrument voor het opstarten van een dialoog tussen erfgoedorganisaties en het aantrekken van nieuwe collecties in de regio, ook van buiten de erfgoedsector.

Is dit nu het einde van het verhaal? In geen geval. Laat ons een stapje achteruitzetten en de erfgoedbanken bekijken vanuit een breder perspectief. Dan zien we dat we ons bevinden in een genetwerkte virtuele datamaatschappij. Alle innovatieve digitale diensten en producten brengen data uit verschillende databanken bijeen, en zetten die op een slimme manier in. Willen de digitale erfgoedcollecties in de zeer nabije toekomst hun weg vinden naar een publiek dat groter is dan de spreekwoordelijke drie man en een paardenkop? Of willen ze worden gebruikt in de *internet of the things*, mixed reality (MR) of sensory reality (SR)? Dan zullen ze hun centrale laag als open data *zonder enige restrictie* moeten openstellen voor ontwikkelaars én het publiek.

Een lange voorgeschiedenis

Onder de slogan 'Beleef erfgoed waar je wil' werd eind vorig jaar de erfgoedbank ErfgoedBrugge.be gelanceerd. De site is de virtuele verzamelplek voor zeventien Brugse erfgoedcollecties. Maar liefst 394.000 Brugse erfgoedstukken kan u er via een muisklik doorzoeken. Schilderijen, sculpturen, mid-

- MADEinDenderland.be wil op termijn nog meer een participatief platform worden. Ook sportverenigingen die een jubileum vieren of een particulier met een uitgebreid familiearchief zouden dan hun erfgoed via de erfgoedbank kunnen ontsluiten. Foto: Carnaval in Ninove. © Archief Stad Ninove

deleeuwse handschriften, foto's, kaarten, archeologische vondsten, historische kranten ... u vindt het er allemaal. De website is het resultaat van een intensieve samenwerking.⁵ Ook bij Erfgoedcel Denderland werd vorig jaar een nieuwe erfgoedbank voorgesteld. Deze bank focust zowel op professionele als niet-professionele instellingen om met dit platform aan de slag te gaan.

Katrien Steelandt: "ErfgoedBrugge.be is de bekroning van vijftien jaar digitaliseringswerk in Brugge.⁶ Onder impuls van de pas opgerichte erfgoedcel gingen de stedelijke erfgoeddiensten in 2001 aan de slag met de digitalisering van de fotocollecties van het Stadsarchief en de dienst Monumentenzorg en Erfgoedzaken. Beeldbank Brugge was geboren en groeide uit tot een drukbezocht webportaal voor Bruggelingen en onderzoeker.⁷ Foto's en prentbriefkaarten van gebouwen, monumenten, straat- en stadsgezichten, en ook duizenden portret- en groepsfoto's vind je er terug. De kracht van het – toen nog nieuwe – internet was meteen duidelijk voor de verdere ontsluiting van erfgoedcollecties."

"En dus volgden de nieuwe initiatieven elkaar snel op: interviewfragmenten van Bruggelingen die getuigen over een bepaalde gebeurtenis werden in 2003 voor het eerst digitaal ontsloten.⁸ Handschriften en oude drukken werden digitaal doorbladerbaar gemaakt vanaf 2004.⁹ De volgende mijlpaal was de realisatie van een website waar je de geschiedenis van Brugse huizen kon opzoeken, in combinatie met oude kaarten.¹⁰ Tot op vandaag blijft dit een uniek instrument in Vlaanderen."

"Met deze vier erfgoedwebsites gaven we een belangrijke aanzet om de Brugse erfgoedcollecties virtueel toegankelijk te maken. Maar uiteraard bleven er vele *andere* collecties ►

■ Bevolkingsregisters, oude afbeeldingen, gedigitaliseerde kranten, enzovoort ... kunnen worden geraadpleegd via MADEinDenderland.be.
© Archief Stad Ninove

over waar nog geen digitaal portaal voor bestond. Zo bezit de Openbare Bibliotheek Brugge niet alleen de unieke collectie handschriften en oude drukken uit de bibliotheken van de cisterciënzerabdijen Ten Duinen en Ter Doest, ook verschillende privébibliotheken van bekende Bruggelingen, een ruime historische krantencollectie en het Guido Gezellearchief behoren tot haar collectie. Uiteraard mogen we de collecties van Musea Brugge niet vergeten. De Brugse museale collectie was tot dusver enkel toegankelijk via een provinciaal initiatief¹¹ en enkele themawebsites vanuit de Vlaamse Kunstcollectie.”

“Ondanks deze verschillende erg waardevolle initiatieven op het vlak van publieksontsluiting was er geen gedeelde visie en structurele samenwerking voor het digitaal ontsluiten en online presenteren van de Brugse erfgoedcollecties. Binnen de stedelijke erfgoedinstellingen was men zich wel bewust van het belang van de publieksgerichte digitale ontsluiting. Maar het was elk voor zich. (lacht) Tussen de organisaties onderling was er een verschil in aanpak, ambities, expertise en middelen op financieel, technisch en organisatorisch vlak. Het ontsluiten van collecties gebeurde daardoor aan verschillende snelheden en met eigen accenten per organisatie. Stilaan groeide het besef dat we ook *samen* naar het publiek moesten gaan.”

Voor Pieterjan Buggenhout is die voorgeschiedenis herkenbaar: “Ook de erfgoeddatabank MADEinDenderland.be is het

resultaat van een lang traject.¹² Toen Erfgoedcel Denderland nog Erfgoedcel Aalst was, sloegen het stedelijk museum, het stadsarchief, het DADD¹³ en de Erfgoedcel Aalst de handen in elkaar om de aanwezige stedelijke collecties te digitaliseren en te ontsluiten. Het acroniem ‘MADE’ verwijst daarbij zowel naar de vier initiatiefnemers (museum, archief, DADD en erfgoedcel) als naar het industriële verleden van de stad en de regio.”

“Sinds 2015 is het werkingsgebied van de erfgoedcel uitgebreid met de gemeenten Denderleeuw, Erpe-Mere, Lede en Ninove. Ook de werking van de erfgoeddatabank onderging enkele wijzigingen. Eind 2016 werd MADEinDenderland.be gelanceerd. Een erfgoedbank waarin je collecties van de hele regio kunt doorzoeken. De [MADEinAalst](http://MADEinAalst.be)-databank blijft als databank naast de [MADEinDenderland](http://MADEinDenderland.be)-databank bestaan en toont de collecties van het Stadsarchief Aalst en bruiklenen door privépersonen. Aan MADEinDenderland.be werken dan weer de verschillende gemeentearchieven en andere partners uit de regio mee. De regionale databank verruimde dus niet alleen het werkingsgebied, maar ook het aantal partners.”

Spinnenwebben

Katrien Steelandt: “Voor de geïnteresseerde erfgoedbezoeker werd het aanvankelijk moeilijker om de weg te vinden naar en in de verschillende Brugse erfgoedwebsites. Enkele websites raakten ondertussen ook verouderd. Het werd steeds

■ Op basis van één of enkele trefwoorden zoek je in ErfgoedBrugge.be tegelijk in de collecties van Musea Brugge, Beeldbank Brugge, Kaart en Huis, Magis en de historische krantencollectie van de Openbare Bibliotheek Brugge. © Erfgoedcel Brugge

■ Wie meer wil weten over een onderwerp heeft liefst alles geconcentreerd. In Brugge besloot men de grenzen van de afzonderlijke organisaties voor de ontsluiting en presentatie van de erfgoedcollecties op te heffen. © Erfgoedcel Brugge

duidelijker dat we niet voor elk soort erfgoeddata een nieuwe publiekstoepassing – zeg maar aparte websites – dienden te maken. Wie meer wil weten over een onderwerp heeft liefst alles geconcentreerd. We besloten de grenzen van de afzonderlijke organisaties voor de ontsluiting en presentatie van onze erfgoedcollecties op te heffen.”

Pieterjan Buggenhout: “Dat is ook zo voor ‘MADEinDenderland.be’. Hiermee kunnen de diverse partners uit de regio hun collecties op een kwalitatieve en duurzame manier bewaren en tonen. Stad Aalst heeft MADEinAalst.be om de eigen stedelijke collecties te tonen. Deze collecties zijn zowel doorzoekbaar via deze databank als via de regionale databank. Voor de andere gemeenten met archiefdiensten biedt de regionale erfgoedbank nu dezelfde mogelijkheden. Bevolkingsregisters, oude afbeeldingen, gedigitaliseerde kranten, enzovoort ... kunnen worden geraadpleegd via de website.”

“Voor niet-professionele partners is dit ook een instap in een professioneel systeem. Heemkundige kringen of particulieren kunnen immers moeilijker eigen systemen op poten zetten of hiervoor dure ontwikkelingskosten dragen. Maar vaak heeft men wel een schat aan (gedigitaliseerde) informatie, plus het nodige enthousiasme! Hier wordt met MADEinDenderland.be een antwoord op geboden: wie wil kan intekenen en zelf bepalen wat er wordt ingevoerd.”

“Voor het publiek zal MADEinDenderland.be op termijn een diverse en rijke erfgoedverzameling worden; een staalkaart van het cultureel erfgoed uit Denderland. Al deze diverse collecties van al deze verschillende partners worden uiteinde-

lijk wel op een uniforme manier ingevoerd en gebruiksvriendelijk gepresenteerd.”

Hoe begin je eraan?

Katrien Steelandt: “In 2013 gaf de Stad Brugge de opdracht aan een extern bureau om een analyse te maken van de toen bestaande erfgoeddatabanken in Brugge. Elke databank had immers haar eigen techniek, inhoud en metadata. En vaak ook haar eigen ontwikkelaar of leverancier. Als we een stap verder wilden gaan in de digitale ontsluiting van het Brugse erfgoed, was het noodzakelijk een helder zicht te krijgen op de bestaande en toekomstige datastructuren.”

“De analyse formuleerde voorzichtig het idee van de centrale laag: ‘Laat elke erfgoedpartner in zijn eigen, gespecialiseerde data-omgeving werken maar zorg ervoor dat elk van die databanken kan spreken met één centrale laag.’ Data-uitwisseling dus. Een adviesgroep werd opgericht met experts uit het erfgoedveld en een aanbesteding werd uitgeschreven.⁴ In 2014 werd leverancier DeventIT geselecteerd om die centrale laag te realiseren. Zij gingen in gesprek met elke datapartner en bekeken hoe de uitwisseling tussen de bestaande erfgoeddata en de centrale laag gerealiseerd kon worden. In 2015 kregen we hiervan de eerste resultaten te zien.”

Pieterjan Buggenhout: “Voor de ontwikkeling van de MADEinDenderland-databank hebben we in grote mate kunnen putten uit de ervaringen en achtergrondinformatie van de MADEinAalst-website en de ervaringen van de collega’s van het Stadsarchief Aalst. De erfgoedbanken zijn aan elkaar

■ ErfgoedBrugge.be verbindt op structurele wijze de verschillende Brugse erfgoedactoren door samen concrete stappen te zetten bij het presenteren van hun collecties aan een online publiek.
© Erfgoedcel Brugge

gelinkt en de Aalsterse databank is al gekend bij het publiek. Daarom was het logisch dat Picturae, de ontwikkelaar van de databanken, deze grotendeels op elkaar heeft gebaseerd. Dit zorgt voor herkenbaarheid bij regelmatige bezoekers en een harmonische integratie van de twee entiteiten.”

“Toch willen we met MADEinDenderland nog een stapje verder gaan. Waar MADEinAalst de Aalsterse collecties toont, wil de regionale databank echt een *participatief platform* zijn waar diverse partners aan kunnen meewerken. Het is dan wel aan de erfgoedcel en de werkgroep die dit project aanstuurt, om te waken over uniformiteit en kwaliteit bij het meta-dateren van het digitale materiaal. Daarom werd gekozen om eerst de professionele partners te betrekken, zo zelf eerst alle kneepjes te leren kennen, en daarna uit te breiden naar de vrijwillige erfgoedpartners uit de regio, zoals de heemkundige kringen. MADEinDenderland.be is vandaag echter nog niet de diverse en participatieve collectie waar we naartoe willen. Op lange termijn is het ook de bedoeling om af te stappen van het klassieke ‘erfgoedpubliek’. Want waarom zouden ook sportverenigingen die een jubileum vieren of een particulier met een uitgebreid familiearchief hun lokale erfgoed niet via de erfgoedbank kunnen ontsluiten?”

Publiekstoepassingen

Katrien Steelandt: “De stadsapp Xplore Bruges werd de eerste publiekstoepassing gebaseerd op de centrale laag. Xplore Bruges laat Bruggelingen en toerist het erfgoed van Brugge ontdekken via ondertussen twaalf stadswandelingen, fietstochten en indoorroutes. Tegelijk werd achter de schermen voortgewerkt om meer databanken ‘klaar te maken’ en te koppelen. De tweede publiekstoepassing werd ErfgoedBrugge.be. Vijf collecties zijn nu reeds samen doorzoekbaar. Op basis van één of enkele trefwoorden zoek je tegelijk in de col-

lecties van Musea Brugge, Beeldbank Brugge, Kaart en Huis, Magis en de historische krantencollectie van de Openbare Bibliotheek Brugge. Hiermee hebben we de basis gelegd voor ‘de Google van het Brugse erfgoed’. (lacht) Stap voor stap zal ErfgoedBrugge.be verder groeien en zal de centrale zoekfunctie meer collecties omvatten. Voor 2017 werken we alvast aan de koppeling met Archiefbankbrugge.be en de nieuwe databank met archeologische informatie, de integratie met de gegevens van het Brugse bibliotheekplatform Cabrio en de verdere ontsluiting van de collecties van Musea Brugge. Voor het eerst zullen we ook een selectie erfgoedstukken van Brugse sportverenigingen toevoegen, een mooie kans om ook dit ‘vergeten’ erfgoed onder de aandacht te brengen.”

Pieterjan Buggenhout: “Op MADEinDenderland.be doorzoek je via een trefwoord heel gemakkelijk de gedigitaliseerde collecties van zowel het stadsarchief van Aalst en Ninove als de gemeentearchieven van Erpe-Mere, Lede en Denderleeuw en alle andere deelnemende partners. De intuïtieve filters maken het mogelijk om snel de collectiestukken terug te vinden. Deze website laat je grasduinen in afbeeldingen, bijzondere topstukken, bevolkingsregisters, audiofragmenten, een zeer uitgebreide krantendatabank, enzovoort. Als er bij het collectiestuk een geografische bepaling is meegegeven kan je zelfs op kaart op zoek gaan naar interessante stukken uit jouw buurt. Partners die een project uitwerken kunnen via webexposities bepaalde collectiestukken samenbrengen, in de kijker plaatsen en hier meer informatie bij geven. Hierdoor wordt de erfgoedbank niet enkel een verzameling gedigitaliseerd erfgoed, maar voor elke partner ook een instrument om aan geïntegreerde erfgoedwerking te doen.”

Samen sterk

Katrien Steelandt: “Xplore Bruges en ErfgoedBrugge.be kennen hun waarde niet alleen in de toepassingen naar het publiek. Ze zorgen ook voor de structurele verbintenis in het Brugse erfgoedveld. Erfgoedcel Brugge, Stadsarchief Brugge, Musea Brugge, Openbare Bibliotheek Brugge en Raakvlak schreven onder begeleiding van consultant Rosemie Callewaert een visietekst over een gezamenlijke online strategie voor Brugge op vlak van erfgoedontsluiting. De stedelijke erfgoedorganisaties zetten hierbij concrete stappen in een structurele samenwerking voor het presenteren van hun collecties aan een online publiek. Anno 2017 is er een kerngroep actief die maandelijks samenkomt om de vorderingen op het vlak van digitale ontsluiting te bespreken. Elke stedelijke Brugse erfgoedpartner is er in vertegenwoordigd. Daarnaast is er een werkgroep communicatie en publieksootsluiting actief die de website ErfgoedBrugge.be blijvend onder de aandacht wil brengen. En we wisten het stadsbestuur te overtuigen een extra medewerker aan te werven die overkoepelend zal meewerken aan de verdere uitbouw van de centrale laag en ErfgoedBrugge.be.”

Pieterjan Buggenhout: “MADEinDenderland is een digitaal erfgoedportaal voor regio Denderland, maar zorgt eveneens voor een dialoog tussen diverse partners binnen de regio. Tegenover de digitale samenwerking staat evenzeer een groeiende band tussen de projectpartners. De werkgroep die zich over MADEinDenderland buigt komt regelmatig samen en evolueert naar een collegagroep met – voornamelijk – ar-

■ De stadsapp Xplore Bruges werd de eerste publiekstoepassing gebaseerd op de centrale laag van bestaande beeldbanken. Xplore Bruges laat gebruikers het erfgoed van Brugge ontdekken via ondertussen twaalf stadswandelingen, fietstochten en indoorroutes. © Erfgoedcel Brugge

chivarissen uit de regio. Je merkt dat er spontaan uitwisseling van expertise gebeurt, dat mogelijke problemen aan elkaar worden voorgelegd en dat elkaars projecten met veel interesse worden opgevolgd. Via de erfgoedbank komt ook een veelzijdig publiek – zoals onderzoekers, geïnteresseerden, studenten, heem- en familiekundigen, enzovoort – in contact met de erfgoedcel en komt de erfgoedcel op haar beurt weer in contact met interessante collecties uit de regio waar men geen weet van had. Het digitale portaal zorgt dus niet alleen voor een digitale ontsluiting van de Denderlandse erfgoedcollecties maar voor een breed, fysiek erfgoednetwerk in Denderland.”

Toekomst?

Katrien Steelandt: “We zijn met de stedelijke erfgoedinstellingen vertrokken op een boeiende digitale reis. Er zijn nog talrijke collecties die verdere aandacht verdienen, naast de verdere ontwikkelingen van nieuwe publiekstoepassingen, het openstellen van digitale informatie als ‘open data’, de internationalisering van onze erfgoedbank, etc. Door de krachten te bundelen hebben we via ErfgoedBrugge.be in elk geval een stevige basis gelegd.”

Pieterjan Buggenhout: “Een digitale databank als MADEinDenderland is een project dat nooit af is. Er zijn nog talloze collecties en partners waar we mee willen samenwerken. Het bewaken van de juiste standaarden en het toepassen van de nodige kwaliteitszorg maakt dat je steeds alert moet blijven. Ook de digitale evoluties staan niet stil. Hoe kunnen

we efficiënter nieuwe data invoeren? Hoe kunnen we steeds meer geïnteresseerden bereiken? Op welke manieren brengen we het erfgoed naar het grote publiek? Het werk is nooit af.”

Roel Daenen is coördinator communicatie, pers en partnerships bij FARO en hoofdredacteur van dit tijdschrift. Bart De Nil is er stafmedewerker archieven, digitale publiekswerking en outreach.

1. Naar de gelijknamige songtekst van de Nederlandse rockband The Scene, www.youtube.com/watch?v=7G4A01zkFyM.
2. Zie: www.westhoekverbeeldt.be.
3. Vakjargon voor de beschrijvingen van digitaal erfgoed.
4. Optische tekenherkenning is een transformatie waarbij uit een afbeelding van een tekst door middel van patroonherkenning alle tekens uit de afbeelding als zodanig worden herkend en apart opgeslagen door een computer(programma). Oftewel, de tekst uit een afbeelding wordt omgezet in bewerkbare tekst. Zie: https://nl.wikipedia.org/wiki/Optical_character_recognition.
5. Met name tussen Erfgoedcel Brugge, Musea Brugge, Stadsarchief Brugge, Openbare Bibliotheek Brugge en Raakvlak, de Intergemeentelijke Dienst voor Archeologie in Brugge en Ommeland.
6. Katrien Steelandt is coördinator erfgoedcommunicatie bij Erfgoedcel Brugge. Naast de communicatie van Erfgoedcel Brugge en de algemene coördinatie van Erfgoeddag Brugge volgt ze sinds 2004 de ontwikkelingen rond digitalisering van Brugs erfgoed op de voet.
7. Zie: www.beeldbankbrugge.be.
8. Zie: www.bruggeverhalen.be.
9. Zie: www.historischebronnenbrugge.be.
10. Zie: www.kaartenhuisbrugge.be.
11. Zie: www.erfgoedinzicht.be.
12. Pieterjan Buggenhout is sinds kort beleidscoördinator bij Erfgoedcel Denderland. Voordien deed hij al ervaring op bij Heemkunde Vlaanderen en Erfgoedcel Land van Dendermonde.
13. Documentatiecentrum en Archief voor Daensisme en Hedendaagse Geschiedenis van de Denderstreek.
14. Met o.a. Packed, FARO, Provincie West-Vlaanderen.

Pinfo **Hybride info**

contentcuratoren: Bram Wiercx en Annemie Vanthienen

H5P

Met H5P maakt u op een makkelijke manier interactieve oefeningen. De interface loodst u door de interactieve inhoud en oefeningen. Dankzij Toll-net (toll-net.be) kan u H5P gratis gebruiken (Vlaams onderwijsveld).

<https://h5p.org/>

This is not a game

© Provincie West-Vlaanderen

Op dinsdag 20 juni, niet toevallig op Wereldvluchtelingendag, stelden de Provincie West-Vlaanderen, FARO en Vluchtelingenwerk Vlaanderen het bordspel *This is not a Game* voor in ARhus (Roeselare). *This is not a Game* is een bordspel waarbij leerlingen zich inleven in het verhaal van een vluchteling. Ze doen dit aan de hand van verhaalkaarten en doe-opdrachten die het verhaal vertellen van 14 vluchtelingen, die leefden tussen de middeleeuwen en het heden.

Meer info: <http://bit.ly/zuZuRDM>

Screencast-O-Matic

Met deze tool maakt u snel en eenvoudig screencasts. Het programma is zeer eenvoudig, snel in gebruik en dus handig om een voorbeeld of handleiding te maken.

<https://screencast-o-matic.com>

De bibliotheek van ongeschreven verhalen

Vluchten kan niet meer ... ook niet voor de terugkerende krantenkoppen over vluchtelingen. Een Amsterdammer – belandt er zelf van in een crisis en gaat op zoek naar 'nieuwe zekerheden'. Zo belandt hij in de Bibliotheek van Ongeschreven Verhalen. Het is het begin van een ontdekkingsreis waarin de regels van ruimte en tijd vervagen. Hij maakt er kennis met vluchtelingen van toen en nu, afkomstig uit alle windstreken.

Voor dit stripverhaal putte Firoez Azarhoosh uit de Iraanse verteltraditie, met verwijzingen naar filosofie, film, literatuur, poëzie, oral history en de actualiteit. Het tekenwerk is van Nenad Vukmirovic, alias Woek.

F. Azarhoosh & N. Vukmirovic, *De bibliotheek van ongeschreven verhalen*. Stichting BMP, 2017. ISBN 978-90-80476-14-1

TimeScope

Aan de oevers van de Seine in Parijs kan u sinds kort terug in de tijd gaan met de TimeScope, een combinatie tussen een vaste verrekijker (die u wel meer tegenkomt op uitkijkpunten) en een VR-bril.

<http://actualites-pro-museumexperts.com/timescope-inauguration-rives-de-seine/>

Teen Twitter Takeover

"Teen Twitter Takeover is a simple and powerful way to get young people's voices heard in museums. It

builds young people's confidence and empowers them when a museum trusts them to be their public voice for the day and helps museums better understand their younger audiences." Alison Bowyer, Executive Director Kids in Museums.

Op 11 augustus 2017 gaven tientallen musea uit het Verenigd Koninkrijk hun Twitteraccount in handen van jongeren.

Meer info op <http://kidsinmuseums.org.uk/teen-twitter-takeover> of via #takeoverday.

Curious naar deze reus?

De Erfgoedcel Land van Dendermonde ontwikkelde samen met de gemeenten Lebbeke en Hamme en de lokale reuzenbeheerders twee reuzenapps. Via de app kunnen leerlingen uitgebreid kennismaken met de traditie van het maken en dragen van reuzen en carnavalstradities, waar veel van de reuzen een link mee hebben.

www.reuzeninhamme.be
www.reuzeninlebbeke.be

BEELD

TWEET

BOEK

WEBSITE

Eeuwen ondernemen

■ P. De Greef

Eind september publiceert ETWIE *Eeuwen ondernemen*, een nieuwe publicatie over historische bedrijven uit Vlaanderen en Brussel en hun erfgoed. Anders dan bv. in Nederland bestond er nog geen dergelijk overzicht voor Vlaanderen. ETWIE ging de voorbije maanden op zoek en identificeerde meer dan 600 bedrijven die al meer dan een eeuw bestaan. Met dit fraai uitgegeven boek wil ETWIE de bedrijfswereld bewustmaken van de waarde van dit erfgoed en het grote publiek warm maken voor het thema. Daarnaast plant ETWIE ook een nieuwe portaalwebsite over bedrijfserfgoed met informatie en interessante praktijkvoorbeelden rond behoud, beheer en ontsluiting van bedrijfserfgoed.

Het boek *Eeuwen ondernemen. 100 honderdjarige bedrijven vertellen hun verhaal* verschijnt bij Uitgeverij Snoeck. ISBN: 9789461614124

Woonwagencultuur erkend als immaterieel erfgoed

De woonwagencultuur is het geheel van tradities, gebruiken en opvattingen van mensen die sinds generaties permanent in een woonwagen (willen) wonen. In Vlaanderen zijn er drie gemeenschappen woonwagebewoners: de Voyageurs, de Manoesjen en de Roms.

www.immaterieelerfgoed.be

Het Rijksmuseum met Rutger Vink

YouTuber Rutger Vink, beter bekend als Furtjuh, heeft voor het Rijksmuseum een tour gemaakt over liefde en vrijheid. Vink vertelt over liefde en vrijheid en legt leerlingen aan de hand van kunstwerken uit het Rijksmuseum maatschappelijke kwesties voor, zoals standsverschillen, familiedruk en seksuele geaardheid. Daarna vraagt hij hen een eigen mening te vormen aan de hand van challenges. De tour is te volgen in SnapGuide, een webapp speciaal voor leerlingen uit het voortgezet onderwijs (secundair onderwijs, nvdr). Eerder verschenen al tours van onder andere Ronnie Flex, Mertabi en Teske de Schepper.

Meer info:

<https://snapguide.rijksmuseum.nl>

Europees Jaar van het Cultureel Erfgoed 2018 (EYCH2018)

2018 wordt het Europees Jaar van het Cultureel Erfgoed. Een jaar lang vieren we de diversiteit en rijkdom van alle soorten erfgoed in Europa. Het doel is om mensen bewuster te maken van de Europese dimensie, van hun geschiedenis en waarden en het gevoel van Europese identiteit te versterken. Tegelijkertijd vestigt EYCH2018 de aandacht op de talloze mogelijkheden die erfgoed ons biedt en op de daaraan gekoppelde uitdagingen waarmee we geconfronteerd worden. Enkele van die uitdagingen zijn de gevolgen van de digitale omwenteling, de druk van het milieu, de fysieke druk op erfgoedlocaties en de illegale handel in cultuurgoederen.

Meer informatie over EYCH 2018 in Vlaanderen vindt u via <http://bit.ly/2u34pGg>.

Zingende torens

In 2014 werd de beiaardcultuur door UNESCO erkend als 'best practice' voor de borging van immaterieel erfgoed. Hoewel de klanken zelf al vele honderden jaren uitwaaiëren over de stad, blijven de beiaarden zelf heel vaak verborgen, hoog in de zingende torens van Vlaanderen. In dit boek leggen de schitterende foto's van Andreas Dill de anatomie van vijftien prominente Vlaamse beiaarden bloot. De begeleidende teksten van Luc Rombouts vertellen het verhaal van de eeuwenoude Vlaamse beiaardcultuur.

A. Dill en L. Rombouts, *Zingende torens – Singing Towers*. Leuven, Davidsfonds, 2017. ISBN 9789059088764

Ontdek de abdij van Villers augmented

Sinds kort kan u de abdij van Villers (Villers-la-Ville) via een multimediacode ontdekken. De gids voert u terug naar de 13de eeuw, in 360°. Kinderen gaan samen met de figuur Odilon op stap in de abdij. Op het einde van het bezoek kunnen ze nog een selfie maken samen met Odilon.

www.villers.be/fr/ardoise

APP

QUOTE

OPROEP

TIP

Zohra Boucharafat (53): “Het is een uit de hand gelopen hobby.”

Op de laatste pagina ontmoet u iemand uit de cultureel-erfgoedsector die zijn of haar passie met u deelt.

WIE

Naam Zohra Boucharafat

Leeftijd 53 jaar

Woonplaats Gent

Bijzonderheden Mijn passie is: bezig zijn met kunst, erfgoed en cultuur. Als je gedreven bent kan je mensen op een toegankelijke, leuke en laagdrempelige manier samenbrengen. Want iedereen kan door cultuur worden aangesproken. Voor De Centrale in Gent verzorg ik de muziekprogrammatie ‘Maghreb en Midden-Oosten’. Dat enorme terrein heeft mij altijd heel erg geboeid.

WAT

Ik ben oprichtster van en vrijwilligster bij Nakhla vzw. Dat is een organisatie die zich inzet voor Maghrebijnse vrouwen en die talrijke kunst- en erfgoedprojecten ontwikkelt, met het accent op Marokko. We doen dat telkens met verschillende cultuurpartners. Geen enkele activiteit van onze vereniging vindt plaats zonder dat aan bod komt hoe de vrouwen in België zijn beland en hoe ze dit hebben ervaren. Dat was de aanleiding voor het project ‘Gentse Gasten’, waarbij we de eerste generatie Marokkaanse migranten in Gent in woord en beeld portretteerden. Daarna volgden nog de documentaires *Mijn tantes uit Gent* en *De reis naar Marokko*. Momenteel bereiden we een project voor over hammamcultuur. We merkten dat de sociale ontmoetingen en de daarbij horende rituelen aan het veranderen zijn omdat de hammams [een plek waar mensen zich kunnen wassen, badhuis, nvdr] zelf ook transformeren. Daarbij maken we ook de vergelijking met hoe de Belgische badhuizen de voorbije decennia veranderden. Het is een voorbeeld van de dingen die voorbijgaan, en waarbij weinig mensen echt even stilstaan. Wij willen dat voorbijgaande proberen vast te grijpen.

WAAR

De kern van de werking van Nakhla situeert zich in Gent. Zelf ben ik in de jaren 1970 opgegroeid aan de Brugse Poort. Dat was een leuke tijd. Onverdraagzaamheid bestond toen nog niet. Ik ken de Marokkaanse families uit de buurt. Omdat ik bijna iedereen persoonlijk ken, scheidt dat vertrouwen. We zijn echter ook actief buiten Gent, wanneer mensen ons vragen om vormingen te organiseren. Bovendien bieden we ook inleefreizen naar Marokko aan, als kennismaking met de rijke cultuur van Marokko.

WAAROM

We willen mensen op een leuke en ongedwongen manier samenbrengen, maar ook aandachtig zijn voor het erfgoed dat ze koesteren. In tijden van spanningen en onverdraagzaamheid is dat een kleine vrijhaven. Hier kunnen mensen op een toffe manier bij elkaar zijn. We proberen wel telkens te werken met partners aan onze zijde, in zowel Marokko als in de cultuursector hier. Door de goede samenwerking groeit het wederzijds vertrouwen.

Persoonlijk ben ik mij pas als dertiger gaan bezighouden met mijn roots. Ik begon me af te vragen waarom mijn vader onze thuis in Marokko heeft achtergelaten. Zo zijn er nog veel mensen die zich pas later vragen zijn beginnen te stellen over het *waarom* van die reis. Nakhla wil hun verhalen en erfgoed vastleggen.

GOUDEN RAAD

Engageer mensen in je organisatie omwille van hun competenties, en niet omwille van hun afkomst. In onze organisatie kan iedereen zijn of haar expertise kwijt. Werk samen met gemeenschappen en organisaties. Zij hebben immers veel expertise. En zo moet je niet van nul af aan beginnen.

GROOT ONDERHOUD 2017

ERFGOED & DUURZAAMHEID

Vrijdag 1 december, Provinciehuis Leuven

SCHRIJF NU IN

www.hetgrootonderhoud.be

- FARO. VLAAMS STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED VZW
- PRIEMSTRAAT 51 | BE-1000 BRUSSEL
- T +32 2 213 10 60 | F +32 2 213 10 99
- INFO@FARONET.BE | WWW.FARONET.BE
- PRIJS LOS NUMMER: 8 EURO